

KURASJE

NR.10

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16 /14
1172 Kbh. K.

RETSTEORI
STATSDISKUSSION
KRITIK AF »KAPITALEN«

KURASJE

TIDSSKRIFT. Abonnement kan tegnes for fire numre ad gangen, dvs. for nr. 5-8 og nr. 9-12, osv. Til abonnenter kan enkelt-numre leveres til reducerede priser, som modsvarer abonnementsprisen; det samme gælder ved større bestillinger. Som sædvanligt beder vi dig om at støtte tidsskriftet ved at give det vedlagte tidsskriftsindbetalingskort videre til interesserede kammerater.

BOGIMPORT. »Marxisme med posten«. Abonnenter vil vedlagt finde et nyt bogkatalog med en oversigt over vores salg af tysk og dansk marxistisk litteratur og andre udgivelser fra undergrundsforlag. Af kataloget fremgår det, hvordan bestilling og levering finder sted. Du kan bestille flere eksemplarer af kataloget.

FORLAG. Udover mindre skrifter (se kataloget) har KURASJE i det forløbne år udgivet følgende bøger: **Introduktion til Kapitalens første bind; Morten Thing: Ideologier og litteratur; Paul Mattick: Krise og arbejdsløshed; Dieter Lämpfle: Staten og de almene produktionsbetingelser; Helmut Reichelt: Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx.** Bøger af Paschukanis, Zeleny og Neusüss er planlagt til udgivelse i efteråret.

Bøgerne kan bestilles over vores girokonto: 7 16 60 44.

Redaktionen

TIDSSKRIFTET KURASJE

Nr. 10

Maj 1974

Tidsskriftets redaktion: Thomas Boje, Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Finn Hansson, Tyge Kjær, Ole Pedersen og Peter Søndergaard.

I øvrigt har Mogens Andersen, Inger Bonnesen, Børge Klemmesen og Ulle Paabøl medvirket ved oversættelsen af artikler til dette nummer.

INDHOLD

Leder	2
Sybille von Flatow & Freerk Huisken: Den borgerlige stats afledningsproblem, II	4
Oskar Negt: Teser til en marxistisk retsteori	56
Lisbet Roepsdorff: Det juridiske systems dominans i den kapitalistiske ideologi	79
I anledning af Grundridsudgivelsen	103

KURASJES BOGUDGIVELSER:

Introduktion til Kapitalens første bind

4. oplag, 224 sider. Kr: 14,-.

Morten Thing: Ideologier og litteratur

142 sider. Kr: 17,-.

Paul Mattick: Krise og arbejdsløshed

120 sider. Kr: 16,-.

Dieter Läßle: Staten og de almene produktionsbetingelser

144 sider. Kr: 17,-.

Helmut Reichelt: Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx

264 sider. Kr: 28,-.

Kan bestilles ved at indbetale de anførte priser på vores girokonto: 7 16 60 44

Leder

Med dette nummer indleder vi en diskussion af den 'marxistiske retsteori'. Vi må nødvendigvis samtidigt introducere de problemstillinger, som vi mener er forbundet med overhovedet at tale om og udvikle en 'marxistisk retsteori'.

Umiddelbart er det fristende blot at ville »marxificere« de borgerlige videnskabsdiscipliner, og sætte marxistisk »foran«. Dette er en vulgariseringstendens af de marxiske ansatser, som ikke har været ubekendt fra en række andre områder (f.eks. marxistisk sociologi, marxismens politiske økonomi, marxistisk videnskabsteori, marxistisk litteraturkritik, etc.); men hermed overses, at de borgerlige videnskabsdiscipliner naturnødvendigt er lænket til de fordrejede former på det *borgerlige samfunds overflade*. Der kan ikke bygges på deres systematik og problemstillinger.

Følgelig kan udviklingen af den marxistiske diskussion af retten ikke gøres til et spørgsmål om at bringe den borgerlige retsteori på »marxistiske formler«; den kan heller *ikke* være et spørgsmål om udarbejdelsen af en kritik af den borgerlige retsteori's fordrejelser med den hensigt at frembringe en *positiv korrektion*. Men den marxistiske beskæftigelse med retten, retsforestillingerne og den borgerlige retsteori må gennem en historisk-materialistisk kritik være et bidrag til indsigten i det borgerlige samfunds kernestruktur, hvis hensigt på den anden side må være en udvikling af den politiske taktik og strategien for det socialistiske transformationssamfund.

Spørgsmålet er derfor: hvordan kan studiet af retten og retsforestillingerne gennemføres. Svaret må være: på det niveau, som retten og retsforestillingerne udspringer af, da: »*Alle arbejderens og kapitalistens retsforestillinger*, alle den kapitalistiske produktionsmådes mystifikationer, alle dens frihedsillusioner og alle vulgærøkonomiens apogetiske fløvser beror på denne fremtrædelsesform [nemlig, at alt arbejde, også merarbejde, fremtræder som betalt arbejde], der gør det virkelige forhold usynligt og viser netop det modsatte af dette forhold«.¹

Dermed bliver den marxistiske diskussion af retten og retsforestillingerne en del af kritikken af den politiske økonomi; ikke en analyse af ret i almindelighed, men af særlige områder, f.eks. arbejdsret, socialret, den retlige regulering af kreditten, på det sted, hvor analysen af det kapitalistiske samfund nærmer sig overfladen, altså der, hvor de empiriske studier af kapitalerne i deres historiske specificitet må sættes ind.

1. *Karl Marx*, Kapitalen, 1:3, s. 762-63 (vores fremh.), København 1971; jvf. også Flatow/Huisken's artikel i dette nummer, s. 5-6, hvor den citerede passage indgår i en nærmere analyse.

Udgangspunktet for en retsteori er hermed forskudt fra analysen i »dybden«, fra »systembygning«, fra en isoleret kritik af den borgerlige retsteori's systematiseringer af de borgerlige retsforestillingerens kodificering, til analysen af det borgerlige samfunds overflade.²

I dette nummer bringer vi i henseende til det foregående to vidt forskellige bidrag til retsdiskussionen, *dels* Oskar Negt's artikel *Teser til en marxistisk retsteori*, hvor forholdet mellem produktion og ret - både i senkapitalistiske og i socialistiske transformationssamfund - forsøges udviklet nærmere med udgangspunkt i Marx's og Engels's bidrag; og *dels* Lisbet Roepstorff's artikel *Det juridiske systems dominans i den kapitalistiske ideologi*, som er et forsøg på at udvikle en teori for den dominerende kapitalistiske ideologi, baseret på det juridiske systems mystifikationer.

I det følgende nummer vil vi fortsætte den retsteoretiske diskussion ved at bringe yderligere bidrag fra marxistiske retsteoretikere.

Flatow/Huisken-artiklen, som vi introducerede i sidste nummer, fortsættes og afsluttes i dette nummer. I et kommende nummer vil vi publicere en kritik og undersøgelse af, hvad Flatow/Huisken-artiklen kan bidrage med til den aktuelle statsteoridiskussion.

2. Som præcisering burde det måske understreges, at distinktionen mellem »dybden« og »overflade« ikke modsvarer distinktionen mellem »basis« og »overbygning«. Basis/overbygningsdistinktionen må betragtes som Marx's tommelfingerregel til datidens idealistiske filosoffer, medens sondringen mellem »dybde« og »overflade« modsvarer den logik, efter hvilken kapitalen overhovedet kan stuedes. Til en nærmere afklaring af overfladens begreb henviser vi til Flatow/Huisken-artiklen.

NYE BØGER FRA MODTRYK

Mihail Larsen

Kritik af den kulturradikale pædagogik

268 sider. Kr. 30,00

Herman Knudsen & Jette Sandahl

ARBEJDSKAMP I STORBRIANNIEN

Strejker og fabriksbesættelser i begyndelsen af 1970'erne

288 sider. Kr. 25,00

Forlaget MODTRYK

Anholtsgade 4

8000 Aarhus C.

Tlf. (06) 12 79 12

postgiro 21 64 78

Den borgerlige stats afledningsproblem. (II).

Det borgerlige samfunds overflade, staten og produktions almene rammebetingelser.

*Sybille von Flatow
Freerk Huisken*

I Kurasje nr. 9 bragte vi første del af Flatow/Huiskens bidrag til den øjeblikkelige statsdiskussion, hvor der blev rettet en kritik mod de vigtigste, nyere forsøg på en statsudledning.

Anden (og sidste) del af artiklen, som vi bringer her, er Flatow/Huiskens eget forsøg på en 'positiv' statsudledning. Udgangspunktet tages i kapitalforholdets »overflade«, som ansatsvis er udarbejdet af Marx som sidste del i udviklingen af kapitalbegrebet (i sidste bind af henholdsvis Kapitalen og Theorien über den Mehrwert). Ved således at begrunde statsudledningen i kapitalforholdets totale samfundsmæssige eksistens er det muligt for Flatow/Huisken at forsøge at udarbejde den indre sammenhæng mellem den borgerlige stats form og dens almene funktioner.

II. Det borgerlige samfunds overflade!

1. Overfladens udvikling.

I afslutningen af kritikken af den politiske økonomi med overskriften »Revenuerne og deres kilder«, hvori Marx med sine egne ord vil tage »Klassekampen op som det slutpunkt, hvori hele lortets bevægelse og ophævelse opløser sig«⁶⁵ fremstilles sammenfattende den samfundsmæssige distribution af den skabte rigdom [set ud fra nyværdien⁶⁶]: som en sammenfattet fremstilling af resultatet af den samfundsmæssige nyværdis forvandling til profit eller rente, til jordrente og til arbejds løn. Som resultat af denne distributionsproces af den samfundsmæssige nyværdi kan vi føre henholdsvis rente, jordrente og arbejds løn tilbage til deres fælles oprindelse, til oprindelsen som værdi og merværdi, abstrakt menneskeligt arbejde. De forekommer ikke at være andet og mere end det de er, når de ses isoleret og ud fra produktionsagenternes sædvanlige bevidsthed på det borgerlige samfunds overflade; de føres ikke tilbage til det, der er fælles for dem alle, men kun til det, som de tre slags produktionsagenter kalder deres ejendom, kapital, jord og arbejde (eller arbejdskraft). I den reale bevægelse fra enhver værdis og merværdis oprindelse til distribution som rente, jordrente og løn forsvinder sammenhængen mellem deres indkomst og dennes virkelige kilde for den til enhver tid værende indehaver af de stoffige forudsætninger for produktionen (arbejdskraft, produktionsmiddel og jord).

Det kapitalistiske »forøgeri's« mystificerende proces, der følger forskellige lovmæssigheder, går igennem »Kapitalens« tre bind som:

Forvandlingen af arbejdskraftens værdi til prisen på arbejde

I forvandlingen af værdien for varen arbejdskraft til løn ligger tillige årsagen til tilsløringen af forskellen mellem arbejdskraftens værdi og dens værdiskabende potens: »På det borgerlige samfunds overflade fremtræder arbejderens løn som arbejdets pris, en bestemt mængde penge, der bliver betalt for en bestemt mængde arbejde.«⁶⁷ Det er ikke mere arbejdskraften, der opfattes som en vare, der sælges eller lejes og som er til leje, men derimod det arbejde, som den yder: »Alt arbejde fremtræder som betalt arbejde... Alle arbejderens såvel

65. Marx-Engels, Briefe über »Das Kapital« Berlin 1954, s. 272.

66. At det kun er nyværdien, der betragtes, hænger sammen med den overfladeforestilling, at også den konstante del deler sig i sine bestanddele v og m og dermed også i den værdimasse, der opløses i tre slags indkomster. (se hertil Das Kapital II, MEW 24, s. 362-388, da. 2:2 s. 468-501, og Das Kapital II s. 439 ff., da. 2:2 s. 564 ff. samt Das Kapital III, MEW 25, s. 844 ff., da. 3:4 s. 1073 ff.)

67. Das Kapital I, MEW 23, s. 557, da. 1:3, s. 736.

som kapitalistens retsforestillinger, alle den kapitalistiske produktionsmåders mystifikationer, alle dens frihedsillusioner beror på denne fremtrædelsesform, der gør det virkelige forhold uigennemsigtigt og viser det direkte modsatte«⁶⁸

Forvandlingen af merværdien til profit

Den proces, hvori merværdien relateres til den totale indskudte kapital og ikke blot til v , betegner merværdiens forvandling til profit. Herved bliver profitten en fremtrædelsesform for merværdien, »hvori dens oprindelse og hemmeligheden bag dens eksistens er tilsløret og udvisket. ... I forholdet mellem kapital og profit fremtræder *kapitalen som et forhold til sig selv*, et forhold, i hvilket den som oprindelig værdisum adskiller sig fra en nyværdi, den selv har sat. At den frembringer denne nyværdi under sin bevægelse igennem produktionsprocessen og cirkulationsprocessen, dette er til stede i bevidstheden. Men hvorledes dette sker, det er nu mystificeret og synes at stamme fra skjulte egenskaber ved kapitalen selv«.⁶⁹ I mystificeringsprocessen omkring rigdommens egentlige kilde optræder nu ved siden af forholdet arbejde-arbejds løn »kapitalen som forhold til sig selv« eller forholdet kapitalprofit.⁷⁰

Profittens spaltning i gevinst og rente

Med pengekapitalens selvstændiggørelse indtræder spaltningen af profitten i driftsherregevinst og rente (for lånt pengekapital), som befæster sig på en sådan måde, at spaltningen af profitten i driftsherregevinst og rente optræder i kapitalistens bevidsthed og kalkulationer, selv når pengekapitalen ikke er lånt, men tilhører ham selv: »Kapitalisten, der arbejder med egen kapital såvel som den, der arbejder med lånt kapital, deler sin bruttoprofit i en rente, der tilkommer ham som ejer, som udlåner af kapital til sig selv, og i en driftsherregevinst der tilkommer ham som aktivt fungerende kapitalist. Det bliver således ligegyldigt for denne deling, som er kvalitativ, om kapitalisten virkelig skal dele med en anden kapitalist eller ikke. Kapitalbenytteren spaltes i to personer, kapitalejer og kapitalbenytter, også når han arbejder med egen kapital; i relation til de kategorier af profit, den afkaster, spaltes hans kapital selv i *kapitalejendom*, kapital *uden for* produktionsprocessen, der i sig selv afkaster renter og i kapital *i* produktionsprocessen, der som processerende afkaster driftsherregevinst«⁷¹, der fremtræder som løn for driftsherrens lønarbejde.

68. Das Kapital I, MEW 23, s. 562, da. 1:3 s. 762.

69. Das Kapital III, MEW 25, s. 58, da 3:1 s. 61-62.

70. Udviklingen af profitten til en gennemsnitsprofit vil ikke blive fremstillet her. Sammenlign i øvrigt angående den samlede mystifikationsproces Das Kapital III, MEW 25, s. 835-839, da 3:4 s. 1064-1070, og Theorien über den Mehrwert, MEW 26, 3 s. 472 ff.

71. Das Kapital III, MEW 25, s. 388, da 3:2 s. 487. Med denne forvandling hænger det iøvrigt således sammen: I form af renter, som kapitalen giver udenfor produktionsprocessen (Das Kapital III, s. 390, da. 3:2 s. 490) er »kapitalmystifikationen i sin grelleste form« nået (Das

Forvandling af merprofitten til jordrente

Endelig forvandlingen af merprofitten til jordrente til ejeren af jorden, der tjener som grundlag for det kapitalistiske landbrug. Den del af landarbejderens merarbejde, der - idet vi lader konkurrencens forviklinger ligge - betales til jordens ejere som rente (forpagtningsafgift), fremtræder for jordejeren som et produkt af jorden selv. [»Jordejendomsretten forudsætter monopol for visse personer til at kunne råde over bestemte dele af jorden som deres private viljers sfære med udelukkelse af alle andre (fra denne sfære)«⁷²].

Som resultat af denne her kort opridsede fuldbyrkelse af den kapitalistiske produktionsmådes mystifikation kan vi fastslå:

1. I den proces, der distribuerer det borgerlige samfunds disponible rigdom, dvs. dets til enhver tid værende nyværdi, forsvinder sammenhængen mellem årsag og resultat, mellem værdiskabende potens og voksende værdimasse indtil *ethvert spor af den fælles kilde* på det borgerlige samfunds overflade og »i produktionsagenternes normale bevidsthed«⁷³ er forsvundet gennem den fremtrædelsesform, nyværdiens bestanddele antager.
2. Resultatet af distributionsprocessen er *revenueer*, dvs. indkomster i form af løn, rente og jordrente.
3. De tilhører alle *den samme sfære*, nemlig værdiens henholdsvis pengenes sfære.
4. Som indkomstarter, der tilhører samme sfære, kan de kun adskille sig kvantitativt fra hinanden, gennem den foreliggende revenues størrelse, men ikke kvalitativt.
5. Som indkomst fremtræder de som det til enhver tid givne *resultat af de tre revenuekilder* arbejde, kapital og jord. Revenuekilderne betragtes på samme måde som »reelle kilder« og ikke blot som fordelingsgrundlag for revenueet. Indkomsten synes at stamme direkte fra dem eller deres afhændelse (som salg, lån,

Kapital, III, s. 405, da. 3:2 s. 509) »Kapitalen fremtræder som mysteriøs og selvskabende kilde til rente, sin egen formering. ... I den rentebærende kapital er ... denne automatiske fetisch frembragt rent, den selvvaloriserende værdi, penge der avler penge, og bærer i denne form, bærer den ikke længere spor af sin oprindelse. Det samfundsmæssige forhold er fuldendt som en tings, penges forhold til sig selv. (Das Kapital III, s. 405, da. 3:2, s. 508). Den rentebærende kapital fremtræder da »ikke i direkte modsætning til arbejdet, men omvendt, uden forhold til arbejdet og som udelukkende et forhold mellem en kapitalist til en anden.« (Das Kapital III, s. 395, da. 3:2, s. 496.) Resultatet er, at udbytningsprocessen fremtræder som udelukkende arbejdsproces »hvor den fungerende kapitalist kun udfører et andet arbejde end arbejderen« (Das Kapital III, MEW 25, s. 396, da. 3:2 s. 497.) Betragtningen om driftsherreevinsten som løn for eget arbejde - forholdet »Driftsherreevinst - fungerende kapitalist« er da en form for forholdet »løn - arbejde« - videreudvikles endog - til det punkt, hvor kapitalisten, som resultat af spaltningen i løn for forvaltning og driftsherreevinst, forsvinder fuldstændig »ud af produktionsprocessen som en overflødig person«. (se Das Kapital III, MEW 25, s. 401 ff., da. 3:2 s. 501 ff.).

72. Das Kapital III, MEW 25, s. 628, da. 3:3 s. 801.

73. Das Kapital III, MEW 25, s. 33, da. 3:1 s. 36.

forpagtning) »jordejendom, kapital og arbejde forvandler sig derfor fra at være revenuekilder i den betydning, at kapitalen for kapitalisten er en del af merværdien, som han trækker ud af arbejdet i form af profit, at monopolet på jorden giver jordejeren en anden del i form af jordrente, og at arbejdet giver arbejder den sidste endnu disponible værdidel i form af arbejds løn, med andre ord, fra at være kilder gennem hvilke en del af værdien forvandler sig profit, en andel del til jordrente og en tredje del til arbejds løn, - *bliver de til virkelige kilder*, hvoraf disse værdideler og de respektive dele af produktet, hvori de eksisterer eller hvortil de er omsættelige, selv udspringer og fra hvilke selve produktets værdi i sidste instans udspringer«. ⁷⁴

6. Revenuekilderne, arbejde, jord, og kapital eksisterer kun stofligt dvs. de tilhører ligeledes *en og samme* sfære, den stoflige. Enhver økonomisk kvalitet, som adskiller dem, er udvisket. Kapitalen er ikke længere en samfundsmæssig relation, men alene et produceret produktionsmiddel⁷⁵. Jordejendom er ikke mere jord, der er monopoliseret af jordrotterne, og som er den givne samfundsmæssige forudsætning for den landsbrugsmæssige produktionsproces, men derimod en naturlig, ikke produceret produktionsforudsætning. Endelig er lønarbejdet her ikke arbejdets form under specifikke produktionsforhold, men virker som arbejde overhovedet, som produktionens subjektive betingelse. I deres samvirke i produktionsprocessen viser deres ligeværd sig, for hvad ville den ene være uden den anden?
7. Det, der adskiller de tre kilder, er alene deres *stofflige forskellighed*.
8. »I denne forstand udviser formlerne: Kapital-rente (profit), jord-jordrente, arbejde- arbejds løn altså en ensartet og symmetrisk inkongruens« ⁷⁶.

Hermed kommer vi frem til de subjektive bærere af forholdene. I relationen mellem revenue og revenuekilder fremtræder *ejerne* af de til enhver tid værende revenuekilder for hinanden som lige, ligeværdige og uafhængige. Deres indkomst stammer fra værdiens sfære, men indkomstens relation til en kilde er altid relationen mellem *penge* og en *stofflig kilde*, og idet alle kilder bliver betragtet som »virkelige kilder«, som det kun drejer sig om at udnytte rigtigt, er de uafhængige af hinanden. Bestemmelsen af privatejernes lighed er dermed opfyldt, især da de to momenter af forskellighed - kildernes stoflige forskellighed og revenue størrelsernes forskellighed (som først her kommer ind som empirisk faktum) - fremstiller det nødvendige grundlag for konstitueringen af privatejerens frihed og lighed i forhold til arbejde, jord og kapital. Som stofligt *forskellige* kilder (arbejde eller arbejdskraft, jord og produktionsmiddel) er de nødvendige bestanddele af produktionsprocessen, betragtet som arbejdsproces.

74. Das Kapital III, MEW 25, s. 834, da. 3:4 s. 1063-64.

75. Pengene, der fungerer som middel i byttet med produktionsmidler skal der her ikke tages særskilt hensyn til.

76. Das Kapital III, MEW 25, s. 832, da 3:4 s. 1060.

I nødvendigheden af deres samvirke i arbejdsprocessen på basis af deres stofflige forskellighed ligger her også deres ligeværd, hvilket finder sin pendant i det fælles resultat, produktet, ved at udtrykke den pris, der tilstræbes for varen, som en kvantitativ komposition af elementerne løn, rente, og jordrente. Derved ophæves deres uafhængighed ikke som et faktum; for samvirket i arbejdsprocesserne er kun et udtryk for deres frihed, for deres frie beslutning om at trække revenue ud af revenuekilderne jord, kapital og arbejde på netop denne måde. Det faktum, at der fra kilderne regelmæssigt flyder et revenue, at disse altså vedvarende kan udlånes, sælges eller forpagtes er kun et tegn på, at denne frie beslutning var rigtig. Revenuernes forskellige størrelse tjener kun til at stimulere til en optimal udnyttelse af egne revenuekilder⁷⁷. Dette indebærer omvendt, at den optimale anvendelsesmåde af denne ejendom, der er overladt til den subjektive villen og kunnen, kommer til at gælde som grundlag for et større eller mindre revenuekvantum. Og denne relation mellem subjekt og dets privatejendom - nemlig på basis af fri rådighed over egne revenuekilder at kunne vælge mellem forskellige muligheder for deres optimale udnyttelse - konstituerer samtidig kategorien *interesse*, som er resultat af den logiske mulighed for at skelne mellem karaktermaske og subjekt. Som karaktermaske er produktionsagenterne personifikationer af almene økonomiske lovmæssigheder, der sætter sig igennem bag deres ryg, dvs. uden at de er bevidste derom. Som *subjekter*, der må føle sig frie for så vidt som de kan råde over deres privatejendom, har de *interesser*, der udelukkende angår optimal udnyttelse af egen ejendom med henblik på højere revenueudvinding. [Det er overflødigt at understrege, at rammerne og mulighederne for den optimale udnyttelse af deres revenuekilder er kvalitativt og kvantitativt forud fastlagt i almenhed].⁷⁸ I denne henseende er der tre væsentlige interesser, der kendetegner privatejeren som privatejer overhovedet, dvs. uafhængig af den givne ejendoms stofflige forskellighed:

- »a) interessen i at opretholde selve revenuekilden,
- b) interessen i det højest mulige revenue, dvs. interessen i det størst mulige udbytte gennem rådighed over egne revenuekilder,
- c) interessen i vedvarende strøm af revenue, som i denne sikkerhed for en vedvarende strøm udgør indkomsten«.⁷⁹

Resultatet af de tre grupper af revenuekildeejerers forfølgelse af disse interesser er i sidste instans opretholdelsen af de bestemmelser, der kendetegner disse tre

77. De meget harmoniske relationer på overfladen må her endnu ikke sammenlignes med de mindre harmoniske relationer i den empiriske realitet. For øjeblikket gælder det kun om at forstå overfladen i dens centrale bestemmelser. Bevægelsen på overfladen (muligheden for at sætte interesserne igennem) hvorudfra de mindre harmoniske relationer kan udvikles som overfladelatente, vil blive antydet længere fremme.

78. Se hertil *Das Kapital III*, MEW 25, s. 866 ff. da 3:4 s. 1103 ff.

79. Zur Oberfläche des Kapitals, i *Cirkular 3*, udgivet af MARXISTISKE GRUPPE/Theorifraktion, Erlangen 1972, s. 4.

grupper som *klasse*, dvs. opretholdelsen af klasserelationerne. At sikre eje af »revenuekilden arbejde« betyder i praksis at sikre sig selv ikkeeje. Interessen i en vedvarende strøm af revenue betyder - når man forlader overfladen - ikke andet end sikring af forudsætningen for en gnidningsfri kapitalvaloriseringsproces. Alligevel er ejere med artikuleringen af *interessen* ikke sig dette bevidst. Sagt på en anden måde erkender de til enhver tid værende privatejere ikke sammenhængen mellem deres interesser i at sikre privatejendommen og den specifikke form, hvorunder der produceres, henholdsvis konsekvenserne af denne produktionsmåde. Den for alle fælles interesse sigter i praksis mod opholdelsen af de bestående betingelser, *subjektivt* betyder det dog kun optimal udnyttelse af den givne revenuekilde.

Gennem interessen i at opretholde revenuekilden og gennem anerkendelsen af de givne former for ved hjælp af byttet at trække revenue ud af sin kilde, er anerkendelsen af den andens ejendom givet sammen med interessen i at sikre egen ejendom. »Opretholdelsen af de givne samfundsmæssige betingelser, de almene udviklingsformer, og de hermed givne midler til at sætte privatejernes interesser igennem, er betingelsen for selv at sætte denne interesse igennem, altså slet og ret en almen interesse for privatejere, en interesse, der tilkommer og er fælles for alle privatejere.«⁸⁰ I revenuekildernes stoflige forskellighed er der derimod nedlagt en mulighed for at artikulere særskilte interesser, hvis forfølgelse først og fremmest tydeliggør den almene interesse. Opretholdelsen af privatejendom overhovedet er altså forudsætningen for at artikulere særskilte interesser og er samtidig det mest almene resultat heraf.⁸¹

Som privatejer overhovedet, som forsvarer for den almene interesse i at opretholde betingelserne for privatejendommen - hvilken stoflig substans den end har - konstituerer privatejerne på overfladen den sfære med et reelt skær af lighed, frihed og uafhængighed, som gemmer MULIGHEDEN for den borgerlige stats udfoldelse i sig. I forbindelse med udviklingen af kapitalbegrebet er altså her det niveau udledt, der begriber *samfund* som det sociale resultat af relationerne mellem uafhængige, lige privatejere i stedet for som en falsk fremtrædelse for antagonistiske klasserelationer. De virkelige relationer menneskene imellem og mod hinanden som objektivt tilhørende bestemte klasser er skjult. De tror at befinde sig i en sfære af frihed og lighed, der ikke mere er et resultat af en - metodisk utilladelig - udbredelse af bestemmelserne af bytteakten eller den simple varecirkulation, men derimod et resultat af udviklingen af den bevidsthed, hvori lønarbejderen netop kendetegnet efter sin økonomiske forudbestemmelse som ikkeejer, som »løst og befriet, fri«⁸² for ejendom, nu kan fremtræde for sig selv som

80. op. cit., s. 7.

81. Hvorvidt den heri anlagte fordobling er identisk med den, Marx har udviklet i de tidligere skrifter (se »Zur Judenfrage« MEW 1, s. 355, etc.) kan ikke undersøges uden at gå ind på forholdet mellem Marx og Hegel.

82. Das Kapital I, MEW 23, s. 183, da. 1:1 s. 284.

en stolt privatejer ved siden af den, der gennem tilegnelse af fremmed arbejde virkelig er det. Dog er denne skelnen mellem *ejendom som resultat af fremmed* og *ejendom som resultat af eget arbejde*, der først sætter antagonismen, naturligvis gået tabt med tilsløringen af merværdiens egentlige kilde.⁸³ Før vi går videre med overvejelserne omkring staten, først og fremmest *nødvendigheden* af dens genese, skal de tre nævnte interesser undersøges nærmere.

2. De private reneuekildedejeres interesser

I det følgende skal selve de tre grundlæggende interesser undersøges nærmere. Det vil være nødvendigt for det første at undersøge dem hver for sig, og for det andet at undersøge dem som tre stoffigt forskellige reneuekilder og deres konsekvenser for harmonien eller disharmonien i den proces, hvor de sætter sig igennem. Ganske særlig måtte der følge en nærmere bestemmelse af konflikterne mellem ejerne af de enkelte reneuekilder i den proces, hvor de realiserer deres egenyttige interesser. Dette kan ikke altsammen lade sig gøre her. Vi må lade det blive ved nogle antydninger, hvori frem for alt jordejerne kommer til kort.

a) Opretholdelsen af reneuekilden

Interessen i at opretholde reneuekilden er den første og mest påtrængende interesse. Uden dens opretholdelse ville der ikke flyde noget reneue, hverken sporadisk eller vedvarende. Opretholdelsen af kilden er altså forudsætningen eller midlet til at forfølge de andre interesser.

83. På dette sted er en metodisk henvisning til overfladebegrebet nødvendig. I talrige ordforbindelser ligger den fortolkning af anvendelsen af Marx' begreb »overflade« nær, at overfladebestemmelserne altid skal være de faktisk empirisk konstaterbare bestemmelser. E. Altvater tager denne fortolkning op og taler om »empirisk overflade« (E. Altvater, Zu einigen Problemen des Staatsinterventionismus. Prokla. nr. 3, s. 3, da. Kurasje, nr. 7, s. 24.). Når Marx taler om »de økonomiske relationers færdige form, således som den viser sig på overfladen« (Das Kapital III, MEW 25, s. 219, da. 3:1, s. 270), så mener han ikke de *mest konkrete* udtryk for de abstrakte økonomiske lovmæssigheder, men de mest mystificerede. Denne den borgerlige produktionsmådes mest mystificerede form, både i bevidstheden og i sin reale eksistens, er på tidspunkter, hvor de nævnte interesser bliver tilfredsstillet, hvor ingen forstyrrelser eller kampe kaster skygger over de harmoniske relationer, i sit ideale gennemsnit af sammenligne med empiriske forhold. (Men selv da er de empiriske forhold kun at forstå som overfladerelationer, der er modificerede gennem tilfældigheder og nationale særegenheder.) Men hvis fordrejelse i f.eks. arbejdernes bevidsthed bliver rystet - ligegyldigt hvad der er årsagen hertil - og de i en specifik historisk (og dermed empirisk) situation begynder at udvikle en ansatsvis klassebevidsthed, så er deres handlinger og deres bevidsthed allerede relateret til de virkelige forhold og ikke mere til disses fordrejede skin. *Empirien er da for dem en delvis dechiffret overflade*. Forlader man disse meget skematiserede forestillinger, så er konkret-historisk empiri altid totaliteten af kampe og harmoni, af overfladeforestillinger og revolutionær bevidsthed, af interessepolitik og systemoverskridende aktion, og det i alle afskygninger og variationer. At gøre det muligt at lokalisere det bestemmende, at forklare dets årsager og at »holde retningen« under processen med at foretage den »korrekte« dechiffrening af overfladen, er en opgave for socialister.

Opretholdelsen af revenukilden kræver, at den sikres mod misbrug, der på en eller anden måde strider mod det borgerlige samfunds normale udvekslingsformer. Da disse er sat gennem byttets ækvivalentrelationer, lader dette sig præcisere således: Opretholdelsen af revenukilden betyder først og fremmest at sikre den mod *tilegnelsesmåder*, der ligger udenfor byttet. Det betyder sikring mod røveri, tyveri, forsætlig ødelæggelse, plyndring osv... Alle former for udveksling af ejendom, der ikke er baseret på ækvivalentbyttet, strider imod de normale tilegnelsesformer. Og afstraffelsen af unormale tilegnelsesformer tager ene og alene sigte på opretholdelsen af de formelle bytterelationer. For de enkelte individer optræder den som sikring af privatejendommen eller som sikring af ejernes frie rådighed over revenukilderne. Der er dog også sat grænser for denne frie råden, nemlig de grænser, der markerer spillerummet for rådemuligheden over revenukilden i overensstemmelse med dens kapitalistiske bestemmelse. Revenukilderne må altså under særegne forhold beskyttes endog mod deres ejere.

Interessen i at opretholde revenukilden har dog andre indholdsmæssige bestemmelser alt efter revenukildens stofflige egenart. For revenuekilderne kapital og jord omfatter denne interesse samtlige de forholdsregler, der er afpasset efter ting, der har materiel-tingslig eksistensform. Revenuekilden arbejde eksisterer ikke i en materiel-tingslig form, men derimod i en immateriel-kødelig form. Beskyttelse mod fysisk og psykisk overlast fra andre er den primære sikringsmåde for denne specifikke revenukilde.

Da de tre specifikke revenukilder som ejendom kræver to forskellige komplekser af forholdsregler til sin beskyttelse og sin opretholdelse - de må forholde sig til det materielt tingslige og det immaterielle kødelige, - slår de også igennem i hertil svarende forskellige beskyttelsesbestemmelser og konstituerer nu ejendomsbegrebet ud fra sig selv, der ikke blot omfatter revenukilderne jord og kapital, men først og fremmest *ethvert materielt gode*. Forskellen mellem kilden som kilde til revenue og som middel til nydelse - mellem bilen som produktionsmiddel og som konsumtionsmiddel - falder væk. Det er også herudfra, det kan forstås, at langvarige forbrugsgoder som bil, hus og vaskemaskine, der i dag som samfundsmæssigt gennemsnit efterhånden indgår i værdien af varen arbejdskraft, langt snarere synes at modsvare overfladekategorien »privatejendom« end arbejdet eller arbejdskraften.

Denne udifferentierede sammenfatning af forbrugsgoder og indkomstkilder finder sin pendant i et tingsliggjort juridisk ejendomsbegreb. Heraf kan dog ikke sluttes, at ejeren af revenukilden arbejde ikke vil kunne tilkendegive en interesse i beskyttelse af denne specifikke immaterielle form for ejendom. Dette bliver eksplicit udtrykt, når der bliver krævet beskyttelse mod arbejdsbetingelser, der »ødelægger én«, altså destruerer revenuekilden arbejde, eller som kan vanskeliggøre dens vedvarende benyttelse. Denne sikring af privatejendommen, der følger af revenuekilden arbejdes specifikke karakter, sker i lovform. Det er dog ikke den lov, der sikrer ejeren af kapital mod tyveri eller den, der

sikrer ejeren af jord mod retsstridig benyttelse eller ødelæggelse. Fabriksløven (8. kapitel), den nu [i BRD] planlagte bedriftslægelov osv. kan tjene som eksempler på sådanne love, der er afpasset efter de specifikke karakteristika hos revenuekilden arbejde. Disse love er på det almene plan at henregne til de love, der sigter på at sikre den private ejendom.

Ligesom den fysiske udformning af genstanden giver anledning til forvirring i det juridiske ejendomsbegreb, kan bestemmelserne her til sikring af den legemlige integritet gøre det samme, da de må referere til ethvert »legeme«, og da de i deres juridiske form ikke kan foretage nogen skelnen mellem legemet som kilde til indkomst og legemet som »nydelseskar« på trods af, at dets økonomiske forskel refererer til arbejdskraften på den ene side og til kapital og jordejerens fysiske legeme på den anden side. Interessen i at opretholde revenuekilden som privat ejendom er basis for den almene interesse i at sikre privatejendom, på trods af eller netop på grund af den i forhold til dens økonomiske oprindelse afvigende bestemmelse af privatejendommen og den deraf følgende forskelsløse fetishering af alt og alle som ejendom (forskelligt i hvert fald i værdi, men ikke efter sin økonomiske funktion). Denne interesse, der forener alle revenuekildeejere, er intet andet end et udtryk for det faktum, at uden opretholdelsen af eksistensen af privatejendom overhovedet, ville heller ikke dens udnyttelsesmåder være sikrede. Men interessen i at sikre privatejendom overhovedet er identisk med interessen i opretholdelsen af de bestående, på privatejendom og bytterelationer baserede, samfundsmæssige forhold.

Det er da også privatejendommens forskellige eksistensmåder og de forskellige former og instrumenter, der er nødvendige til at garantere dem, der dukker op som den første kilde til åbenbare konflikter mellem ejerne af stoffligt forskellige revenuekilder, når de specifikke indholdsmæssige betingelser for alles fælles interesse i opretholdelsen af privatejendommen skal sættes igennem. Som kapitalistens privatejendom er således arbejdspladsens arbejdsbetingelser, der i længden ødelægger revenuekilden arbejde eller besværliggør dens vedvarende udnyttelse som privatejendom, direkte genstand for kapitalistens interesse i revenuekildens uforandrede opretholdelse og virkemåde. Revenuekilden kapital (produktionsmiddel) materielt-tingslige eksistensform bliver gennem sin funktion årsag til ødelæggelsen af den immaterielle-kødelige revenuekilde arbejde eller arbejdskraft. Omvendt fremstår enhver beskyttelse, som f.eks. ejeren af arbejdskraften kræver mod det produktionsmiddel der destruerer den, som et angreb på produktionsmiddelejerens rettigheder.

Artikuleringen af interessen i opretholdelse og sikring af privatejendommen i sin givne specifikke stofflige skikkelse vil dog først føre til konflikter, når interessen i det højst mulige revenue kommer til udtryk i arbejdsprocessen ved den optimale udnyttelse af revenuekilden som faktor i arbejdsprocessen. Interessen i at forøge revenuet eller i, at det flyder vedvarende, er forudsat i denne modsigelse.

b) Forøgelse af reventuet

Alle reventumodtageres fælles interesse i størst muligt reventu kommer *ikke* til udtryk der, hvor ejerne af reventukilderne *står overfor hinanden* i bytteakten, hvor de, som privatejere artikulerer en interesse i at sikre ejendommen hhv. at opretholde ækvivalentforholdet i byttet. Der, hvor køber og sælger står overfor hinanden, er det kun lige store værdistørrelser, der skifter hænder, og derfor kan bytteakten ikke være grundlag for forøgelsen af reventuet. Den enkeltes mulighed for at forøge sit reventu indenfor de normale samfundsmæssige relationer (dvs. gennem bytte, ikke gennem røveri etc.) eksisterer først på overfladen når flere sælgere vil erhverve samme produkt, når der eksisterer en relation mellem sælgere indbyrdes og købere indbyrdes, kort sagt: når de givne privatejere af reventukilder forholder sig til hinanden som *konkurrenter*.

Der hersker konkurrence arbejderne imellem, kapitalejerne imellem og grundejerne imellem. Ud fra deres ens interesse i at opnå højest muligt reventu for afhændelsen af deres privatejendom (salg, udlejning, forpagtning), er de konkurrenter, for så vidt de forholder sig til noget fra dem selv adskilt, den givne markedspris, og forholder sig til hinanden formidlet over denne. (Ganske vist er markedsprisen selv resultat af privatejernes optræden på markedet som købere og sælgere; men samtidig eksisterer den altid som en given markedspris og følgelig som selvstændig overfor konkurrenterne. Konkurrencen er altså »det ene subjekts forhold til en af ham og andre subjekter frembragt ting (prisen), som alligevel eksisterer adskilt fra dem. Først på grundlag af denne bestemmelse er det muligt at opbygge en anden. Hvis man betragter to subjekter, så forholder de sig på samme måde over for prisen. Først nu kan man betragte dem som rivaler. Hverdagens sprogbrug... omfatter kun denne anden bestemmelse, idet det overser, at rivaliteten forudsætter samme mål, men at dette mål først må være produceret⁸⁴.«) Hvis deres interesse i at opnå den gældende markedspris eller den højest mulige markedspris, henholdsvis det størst mulige overskud over kostprisen, ikke bliver tilfredsstillet, *så er de tvunget til at reagere på markedsprisen på en måde der er i overensstemmelse med deres reventukilde*. De vil forsøge at tilpasse deres privatejendom som salgsobjekt til mere fordelagtige efterspørgselsbetingelser. Dette finder imidlertid ikke sted på markedet, men udenfor markedet, hvor den givne privatejendom kan ændres. Dette område er - ligesom markedet - karakteriseret ved frihed i betydningen borgerlig frihed: det frie valg mellem forskellige markedsstrategier for at opnå den optimale udnyttelse af egen reventukilde.

Alt efter de stofflige forskelle mellem reventukilderne falder denne proces forskelligt ud:

De enkelte kapitalister reagerer på deres produkters markedspris ved at forsøge en øgning af arbejdets produktivkraft, eller som det fremstår for dem, ved

84. Reihe Sozialistisches Studium, Band I BWL, udgivet af AK-fraktionen i Roten Zellen, Rote Zelle Ökonomie, München, (Münshen) 1972, s. 25.

at forsøge at mindske kostprisen. Når ændringerne i produkterne hhv. kostprisen ikke fører til større revenu, så søger de en anden anlægssfære for deres ejendom. De enkelte arbejds kræfter reagerer på arbejdets markedspris idet de forsøger at sætte sig selv i stand til at udføre hurtigere, bedre, mere eller - om nødvendigt - andet arbejde end det de har lært.

Denne måde at reagere på overfor markedsprisen rammer ikke blot ejerne af de tre stoffligt forskellige reventkilder samlet, men fordeler sig forskelligt alt efter reventkildernes egen differentering: vingårdsejeren vil gribe til andre forholdsregler end »ejerne af kornmarker, skove, bjergværker og fiskevande«⁸⁵; ingeniøren vil reagere anderledes end montøren, og håndlangeren anderledes end den faglærte arbejder. Der opstår fraktioner indenfor de tre store grupper af reventkildedejere og endog på tværs af disse. Ud fra deres interesse i forøgelsen af deres øjeblikkelige revenu forholder de sig først og fremmest til hinanden som rivaler, som modparter, hvis interesse kun er alment lige, men hvis særlige udformning hos den enkelte ejer af arbejde, kapital eller jord dog kan udelukke realiseringen af den samme interesse hos andre ejere af arbejde, kapital eller jord. Men i det øjeblik, hvor de som ejere af ens reventkilder *på ensartet måde er henvist til de samme bestemte betingelser for at kunne klare sig i konkurrencen*, eller for at kunne sætte en reventforhøjelse igennem i konkurrencen, er konkurrenceforholdet mellem ejere af ens reventkilder (henholdsvis de givne fraktioner) sat ud af kraft - det bliver et *latent* forhold. I så tilfælde artikulerer de en fælles interesse i at få oprettet de nødvendige betingelser for at alle ejere af samme reventkilde får samme forudsætninger for at kunne forbedre deres ejendom således at den kan sælges under bedst mulige betingelser. Sådanne almene forudsætninger for konkurrencen, fremtvunget af konkurrence selv, er for ejerne af arbejde f.eks. uddannelsen, tilstrækkeligt almene reproduktionsmuligheder (sundhedsvæsen, fritid) for sig selv og familien; for ejeren af kapital omfatter de udviklingen af videnskab som almen forudsætning for en stigning i arbejdets produktivkraft, regulering af kreditgivningen, af ind-og udførsel af varer og dermed f.eks. vekselkurser etc.

Sådanne interesser i at skabe betingelser, hvorunder det er muligt at foretage »markedsrettede ændringer« i reventkilderne på en måde, der er i overensstemmelse med disse, er samtidig både resultat af og forudsætning for konkurrencen, og de sigter i første række mod *tilvejebringelsen af lige konkurrencebetingelser*. Dette sker på grundlag af de love for rigdommens distribution som ikke er begrebet her, dvs. på grundlag af den eksisterende fordelingsmåde og de derpå baserede fremtrædelsesformer hvori der er et direkte forhold mellem reventkilde og revenu. For så vidt ejerne af hver af de tre stoffligt forskellige reventkilder udtrykker interesser for tilvejebringelsen af ens konkurrencebetingelser for sig selv og hvis den samtidige realisering af disse interesser ikke er mulig (f.eks. arbejdernes interesse i uddannelse og kapitalistens i vejbyggeri), så træder de tre store grupper

85. Das Kapital, III, MEW 25, s. 893, da. 3:4, s. 1138.

op imod hinanden: som konkurrenter til det i fællesskab frembragte nyværdiprodukt. Konkurrencen *indenfor* de tre grupper af reвенukildebesiddere fører følgelig til konkurrence *mellem* de tre grupper, til *distributionskonkurrence*. Denne distributionskonkurrence bliver begrebet som en forholdsregel, der udelukkende vil korrigere bestemte, øjensynligt kun moralsk begrundede uretfærdigheder overfor de tre store grupper af ejere. Den virkelige sammenhæng ses ikke: kun ulighederne på overfladen ses (F.eks. genspejler DKP-parolen »ned med oprustningen, op med uddannelsen« denne tro på overfladens distributionskonkurrence med hensyn til tilvejebringelse af lige konkurrencebetingelser).

I den hidtidige undersøgelse var ejernes interesse knyttet til den markedsrettede ændring af deres ejendom der er nødvendig, for at opnå et større revenu, dvs. den var knyttet til det bytte der er sat *før ejendommens funktion* i produktionen.

Interessen for det størst mulige revenu kan imidlertid også bestemmes på grundlag af reвенukildernes *funktion i produktionen* og ud fra det *fælles resultat* af deres ligestillede funktion som produktionsfaktorer - nemlig *produktet*. Når prisen på det fælles produkt er sammensat af de tre former for indkomst, så bliver interessen for et større revenu i de tre ejergrupper afhængig af størrelsen af den pris som deres produkt opnår. Udgangspunktet er her ikke længere den individuelle ejer af en reвенukilde (arbejde, jord, kapital) som står overfor en anden; tværtimod er udgangspunktet her den individuelle virksomhed og den mængde produkter, som skal hævde sig på markedet overfor en mængde lignende produkter fra en anden virksomhed. Konkurrencen indenfor en sfære forener således *først og fremmest* alle privatejere af arbejde, jord og kapital i en virksomhed mod en anden virksomheds privatejere. (Talemåden »vi er alle i samme båd« har her sit virkelige indhold!) Enigheden i forbindelse med salget af de produkter, som de skaber i fællesskab, følger ovenpå »slagsmålet«⁸⁶, om hvem af deltagerne, der skal tilegne sig hvilken andel (generel eller ekstra)⁸⁷. Eftersom fordelingen af den opnåede pris ikke på overfladen kan ske efter kriterier, som er nedlagt i de deltagende produktionsfaktorer og da disse desuden, som udelukkende stoffligt bestemte, ikke lader sig kvantificere⁸⁸, så kan orienteringspunktet kun ligge udenfor bestemmelsen af reвенukilderne. Det må ligge i den direkte sammenligning med den reвенustørrelse, andre opnår eller med hvad man selv har opnået under andre betingelser. Sammenligningen foregår altså ud fra et allerede eksisterende fordelingsforhold, hvis plus'er og minus'er til enhver tid er genstand for »slagsmål«, men hvis gennemsnitlige relationer, der ikke sættes spørgsmålstegn ved på overfladen⁸⁹. (Den kritik af »retfærdigheden« i fordelingen, som er indeholdt i kravet om en »retfær-

86. Theorien über den Mehrwert, II, MEW 26.2, s. 494.

87. Marxistische Gruppe/Theoriefraktion har en lignende bestemmelse i deres overfladeanalyse (s. 10 f.). De begynder imidlertid efter vor mening ubegrundet med konkurrencen *mellem* sfærene, og lader »slagsmålet« udelukkende gælde med hensyn til gennemsnitsrevenue [hos dem »gennemsnitsrevenue« (?)].

88. Jvf. Cirkular 3, Zur Oberfläche..., s. 9

89. De grundlæggende kvantitative bestemmelser ved dette forhold sammenfatter Marx i Das Kapital, III, MEW 25, s. 866 ff, da.

dig løn« kan altså ikke støtte sig på et absolut kriterie, men altid kun på et relativt forhold; dvs. lønnen er uretfærdig i forhold til de stigende priser, ændringerne i de nødvendige reproduktionsmidler, profitandelen, den individuelle eller kollektive præstationsforøgelse (tempo) etc, men er eksempelvis aldrig uretfærdig i forhold til værdien af varen arbejdskraft eller forholdet mellem nødvendigt arbejde og merarbejde; forudsat at dette forhold overhovedet kan bestemmes kvantitativt exakt i empirien).

Sammenligningsgrundlaget bliver hermed udtrykt i prisens bestanddele, dvs. indkomstarterne, som noget i retning af et gennemsnitsrevenu, der selv er resultat af prisens udligningsbevægelser (dannede af markedsprisen), der sætter sig igennem bag om ryggen på de forskellige privatejere. Heri ligger samtidig muligheden for enighed mellem alle privatejere indenfor en sfære overfor sammenslutningen af alle privatejere i en anden sfære. Denne konkurrence har ikke sit grundlag i den størst mulige pris for en virksomheds produktmængde, men derimod for en sfæres produktmængde, således at dens resultat er »fordelingen af nationalproduktets værdi mellem produktionens enkelte sfærer«.⁹⁰ Enigheden følger her ligeledes ovenpå uenigheden (også i empirien), hvad der i sidste instans fører til virksomhedsoverskridende interessegrupperinger af ejere af stoffligt set samme reвенukilde. Man kan forlænge denne proces helt frem til konkurrencen på verdensmarkedet, men i alle tilfælde er vi fra et andet udgangspunkt atter nået frem til den form for distributionskonkurrence, der *ikke går på konkurrenceforudsætningernes lige chancer, men direkte på revenustørrelsen*. Sammenslutningen af de givne reвенukildeejere i interesseforbund er en følge af, at distributionskonkurrencen sætter sig igennem fra en sfære til konkurrence om delingen af den samlede kage⁹¹.

Det foreliggende »slagsmåls« grundlag er overflade-forestillingen om, at ens egen indkomstandel er indeholdt i produktets pris. Eftersom disse indkomstandele bliver henført til reвенukilderne selv, opstår der et yderligere aspekt ved »slagsmålet«: i og med at ejendommen som produktionsfaktor frembringer denne reвенumængde, så må en mere intensiv udnyttelse frembringe en tilsvarende større reвенumængde. Når man ser bort fra distributionskonkurrencen om en *given* værdimængde så indeholder interessen for et større revenu altid motivet til en forøgelse af ens egen indkomstandel af produktet ved at forbedre udnyttelsen af ens egen reвенukilde, hvad der resulterer i en forøgelse af den samlede mængde. Det var dette Marx havde i tankerne, da han resumerede »slagsmålet« således: det »viser sig så alligevel i sidste ende som slutresultatet på konkurrencen mellem jord, kapital og arbejde, at i og med at de strides indbyrdes om delingen, så har de gennem deres kappestrid forøget produktets værdi, således at enhver kan få en større las. Deres konkurrence (fremtræder) udelukkende som det tornede udtryk for deres harmoni«⁹² i den fælles arbejdsproces.

90. Jvf. Cirkular 3, Zur Oberfläche..., s. 10.

91. Denne udvikling bliver dog modificeret gennem koncernernes størrelse, multinationalitet etc. (jvf. koncernopbyggede fagforeninger osv.).

92. Theorien über den Mehrwert, III, MEW 26.3 s. 494.

Det modsigelsesfyldte resultat af dette »tornede udtryk for harmonien« er, at der i forfølgelsen af interessen for et større revenu samtidig er nedlagt betingelser, der tendentielt forhindrer et kontinuert flydende revenu. Således er f.eks. overbelastningen af arbejdskraften - hvad enten den skyldes den optimale udnyttelse af produktionsmidlerne i deres tekniske struktur eller skyldes et selv sat krav - ikke forenelig med dens permanente udnyttelse.

c) Sikring af revenuets kontinuerlige tilstrømning

Det forhold, at de tre generelle interesser overlapper hinanden har medført, at to aspekter af denne interesse allerede er omtalt. For det første er den *permanente sikring* af privatejendommen naturligvis samtidig en forudsætning for dens *kontinuerlige udnyttelse*; for det andet indeholder kravet om lige konkurrencebetingelser indenfor de tre grupper samtidig aspekter, som delvis, udover den øjeblikkelige forbedring af markedschancerne, sigter mod sikringen på længere sigt (sikring af patenter, mangesidighed i uddannelsen...).

Da den konflikt, der opstår, når både interessen for et større revenu og interessen for revenuets kontinuerle tilstrømning sættes igennem, allerede er omtalt er der her kun tilbage at henvise til den rolle som *økonomiens cykliske forløb* spiller på overfladen og i revenukildeejernes bevidsthed.

Hos ejerne af revenukilden arbejde kommer denne interesse til udtryk i kravet om »sikring af arbejdspladserne«. Den naturgroede krisecyklus kræver forholdsregler, som garanterer sikringen af revenueet også under dårligere markedsbetingelser. Hertil hører arbejdsløshedsunderstøttelse og pension samt fortsat lønudbetaling i tilfælde af sygdom, selvom det i dette sidste tilfælde ikke er kapitalbevægelsens cyklicitet der er årsag til afbrækket i revenutilførslen. Den overordnede interesse er i alle tilfælde interessen for kriseløse forløb. I hvor høj grad en sådan interesse, som ikke kun udtrykkes af ejerne af *en* særlig revenukilde⁹³, sætter sig igennem ved den samtidige forfølgelse af f.eks. interessen for et større revenu skal undersøges nedenfor.

93. Interesseforskelle der følger af størrelsen og dermed af koncentrationsmulighederne tages der ikke hensyn til her.

III. Det borgerlige samfunds overflade og staten

1. Muligheden for den borgerlige stats genese⁹⁴.

Muligheden for at subsumere privatejere af stoffigt forskellige reвенukilder under noget alment forudsætter deres ligestilling.

Dette skal ikke forstås som den formallogiske abstraktion til det punkt, hvor de kun er »mennesker«, men som et resultat af bestemmelsen af deres interesser, som de fremgår af privatejendommen selv. Deres ligestilling må eksplicit tage form af fælles og almene interesser⁹⁵, for at opnå den kvalitet, hvorudfra nye (politiske) formers opståen af de økonomiske relationer må begrundes.

a. Almene interesser

Fanget som de er i det borgerlige samfunds overfladeforestillinger og -relationer, er ejerne af reвенukilderne arbejde, jord og kapital som *privatejere* henvist til opretholdelsen af betingelserne for deres økonomiske samkvem, som disse selv fremstår ud fra privatejendommen. Beskyttelse og sikring af en privatejendom mod overgreb fra ikke-ejere eller ejere af andre reвенukilder⁹⁶ er alle privatejeres fælles krav, og konstituerer den *første* grundlæggende interesse, fælles for alle, og er følgelig almen.

Under selve forfølgelsen af deres interesse for det størst mulige revenu i form af løn, pengerente og rente er privatejerne henvist til at overskride deres konkurrenceforhold, hvori de som enkeltstående først og fremmest indgår i et rivaliserende forhold med andre enkeltstående ejere af samme reвенukilde om noget tredje. Resultatet heraf er distributionskonkurrencen, hvori de tre grupper af reвенukildeejere kæmper for en passende, retfærdig etc. eller i hvert fald en større andel af den totale nyværdi. Forudsætningen for at alle tre grupper klarer sig godt i denne konkurrence er den stabile vækst i den samlede produktionsværdi, dvs.: den sikrede økonomiske vækst. Dette er indholdet i den anden almene interesse, dvs. en interesse, der forener alle privatejere. I og med at ejerne af reвенukilderne er afhængige af reвенuets kontinuerlige tilstrømning, retter deres *tredie* almene interesse sig mod økonomiens gnidningsløse, krisefri forløb.

94. Jvf. henvisningen ved slutningen af II. 1 (note 83).

95. Forskellen mellem de tre reвенukildeejeres interesse i opretholdelse, optimal og kontinuerlig udnyttelse af reвенuekilden og de *almene interesser* må inddrages her. De første gælder ganske vist for alle, men for hver gruppe dog kun i deres særlige form. De sidste rummer et dobbelt aspekt: de eksisterer i særlige udformninger og i deres almenhed som alles lige interesser.

96. Jvf. del I, 2a.

b. Konkurrenceforudsætninger

Udover disse tre almene interesser har vi gennem analysen af konkurrenceforholdene på overfladen kunnet udpege interesser, som ikke udgør almene interesser i den forstand, at de kan forene *alle* privatejere. Og alligevel er det interesser, som »ophæver« den enkeltes eksistens som privat i konkurrencen og driver ham til sammenslutning med andre. Det drejer sig her ikke ubetinget om sammenslutning af alle ejere af samme reвенukilde; målet med en sådan sammenslutning af alle ejere af stoffigt ens reвенukilder ville i det mindste ikke være identisk med distributionskonkurrencens mål: en større del af »kagen«. Snarere er det interesse-sammenslutninger, som samler sig om krav om lige *konkurrenceforudsætninger*. Som vi har vist kan sådanne sammenslutninger opstå såvel på grundlag af konkurrencen om den bedste pris for afhændelsen af hver af de tre slags privatejendom (på arbejdsmarkedet, produktionsmiddel-, henholdsvis pengemarkedet og ejendomsmarkedet), som på grundlag af konkurrencen om den bedste pris for afhændelsen af det produkt, der er resultatet af de tre produktionsfaktorerens harmoniske samvirke. Sådanne interessegrupper kan altså bestå af de mest diffuse sammenslutninger: fra den samlede gruppe ejere af en af de tre reвенukilder⁹⁷ til en sammenslutning af ejere af *alle tre* reвенukilder indenfor en sfære⁹⁸. Fælles for alle sammenslutninger af denne slags er, at de forholder sig til konkurrencens forudsætninger og er fanget i overfladestillingerne, dvs. det drejer sig om dannelse af interessegrupper og ikke - muligvis med undtagelse af den først nævnte gruppe - om deres konstituering som »klasse for sig«⁹⁹. Sådanne interesser lader sig heller ikke karakterisere som almene i ovenstående forstand, da de ikke omfatter alle privatejere; det de imidlertid har fælles med de tre nævnte almene interesser er, at de henfører sig til et indhold, der ligger udenfor konkurrencen, men som alligevel er et middel i, henholdsvis en forudsætning for konkurrencen.

Kun i denne forstand - dvs. uafhængig af størrelsen af de givne interessegrupper - lader disse interesser sig karakterisere som almene, hvilket muliggør ophævelsen af *de privates isolation i konkurrencen på en måde der ikke overskrider konkurrencen selv*; (omtrent i modsætning til konstitueringen af en reвенukildegruppe som klasse, hvor det immanente hensyn til konkurrencen ikke længere er afgørende¹⁰⁰). Når der i de følgende afsnit tales om »almene interesser« uden nærmere omgivelser, så menes der begge bestemmelser¹⁰¹.

97. Jvf. skemaet på side 37, sidste spalte.

98. Eksempelvis et lands samlede landbrug som en koalition af lønarbejdere, kapital og jordbesiddere, som kræver subventioner; bjergværker, skibsværfter etc.

99. Man bør her ikke lade sig irritere over, at begge bestemmelser stilles meget abrupt overfor hinanden. Jvf. her note 106.

100. Jvf. del IV, 1.

101. En tredje bestemmelse kan endnu ikke indføres her. Det drejer sig om en bestemmelse, efter hvilken en konkurrenceforudsætning viser sig som almen skranke for den totale samfundsmæssige reproduktionsproces. Jvf. her del IV, 2.

Den sfære, hvor sådanne almene interesser opstår, er den sfære, hvori den borgerlige stat kan opstå. Dens logiske forudsætninger er denne offentligheds- eller statslighedsfære,¹⁰² som i første omgang blot udtrykker muligheden for *fremkomsten* og *artikulationen* af de almene interesser, men som imidlertid ikke rummer muligheden for at de kan sætte sig igennem henholdsvis realiseres.

2. Det borgerlige samfunds nødvendige specificering i stat

a. Modsigelsen mellem almene og særlige interesser

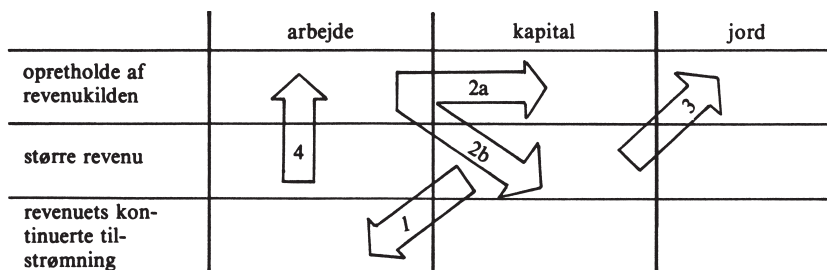
Idet interesserne *sættes igennem* er privatejerne bundet til de handlingsmåder, der er knyttet til reвенukildernes særlige egenskaber. Som enkeltstående privatpersoner, der er involveret i konkurrencen opfatter de ikke den almene interesse, som forbinder dem med andre privatpersoner, som sådan, men kun i form af hver enkelts særlige interesser. Privatejendommen overhovedet er imidlertid ikke sikret med sikringen af den enkeltes private ejendomsret til kapital, jord eller arbejde. *Det betyder at en almen interesse ikke lader sig realisere ved at forfølge dens særlige indholdsmæssige bestemmelse; de særlige bestemmelser forenes ikke ved at blive lagt sammen, men de udelukker hinanden i konkurrencens bevægelser.* Dette betyder dog ikke andet end at ejerne af en hvilken som helst særlig reвенukilde som private ikke kan realisere den almene interesse. For så vidt de almene interesser imidlertid indholdsmæssigt er midler henholdsvis forudsætninger for forfølgelsen af de særlige interesser, bliver det nødvendigt at virkeliggøre indholdet i de almene interesser på en anden måde end gennem de handlingsmuligheder der er givet de private.

Privatejeren eksisterer følgelig dobbelt: som privatejer med egne særlige interesser og som repræsentant for almene interesser. Denne fordobling svarer begrebsligt til fordoblingen i privatejer og statsborger, og svarer for totaliteten af privatejeres vedkommende til samfundets fordobling i samfund og stat¹⁰³. Den modsigelse mellem det almene og det særlige som er kon-

102. MG/Tf udvikler »offentligheden« fra staten (s. 24). Dette er falsk, for så vidt som enhver almenhedssfære allerede rummer muligheden for konstitution af interessegrupper og artikulationen af almene interesser. Det er rigtigt, for så vidt at offentligheden modificeres ved statens reale afgrænsninger. Dette forhold mellem stat og offentlighed er imidlertid afgørende for en nærmere undersøgelse af interesseorganisationerne i det borgerlige samfund (fra forbund til partier) og for undersøgelsen af betingelserne for artikulation af interesser på basis af en produktionsmåde, der ikke længere behøver staten som særskilt institution.

103. Jvf. her note 81. Den her valgte formulering er egentlig unøjagtig, eftersom statsborgeren kun er en særlig art privatejer.

stiterende for den borgerlige stat, antager forskellige eksistensformer som skal behandles eksemplarisk i det følgende. Det nedenstående skema tjener i denne sammenhæng som heuristisk hjælpemiddel, men det har ingen systematisk betydning:

De fire pile har her følgende betydning:

1. Kapitalejernes interesse for størst muligt renevu (foden af pile) fører til optimal udnyttelse af deres reneukilde - produktionsmidler. Resultatet er ikke alene en voksende mængde produkter, men også en tidligt nedslidt arbejdskraft, hvis renevutilstrømning herved ophører (spidsen af pile). Totalsamfundsmæssigt betyder dette enten kimen til en krise og/eller stagnation og/eller en trussel mod reneukilden arbejde. Dvs., af antagonismen mellem de særlige interesser opstår her en antagonisme mellem kapitalejerens særlige interesse for højere profit og den almene interesse i en økonomisk udvikling uden forstyrrelser.
2. Den interesse ejerne af reneukilden arbejde har for at opretholde deres reneukilde får dem til at kræve indgreb overfor destruktionskræfterne i produktionen. Disse er altid kapitalens ejendom; og enten fremstår dette krav som ejendomskrænkelse eller - for så vidt de særlige interesser har taget form af krav om forbedrede beskyttelsesforanstaltninger osv. - som nedsættelse af profitten.
3. Kapitalejerens interesse for et større renevu kan - gennem tilsvining af omgivelserne - true jordbesidderens reneukilde, dvs. gribe ind i deres privatejendom udenom det borgerlige samfunds normale byttebetingelser.
4. Interessen for et større renevu driver ejerne af arbejde til overtimer, »sort«-arbejde etc., hvilket medfører hvad der på overfladen - trods kapitalens tvang - ser ud som arbejdernes ødelæggelse af egen reneukilde, nemlig destruktion af deres arbejdsevner og ødelæggelse af deres egen privatejendom. Dermed er der nået en grænse for friheden i omgangen med privatejendom, hvis overskridelse straffes.

Modsigelserne mellem de særlige interesser *indenfor* en gruppe reneukildebesiddere og *mellem* sådanne grupper rummer modsigelser mellem de særlige og de almene interesser. Krænkelsen af privatejendommen til jorden er

samtidig en forseelse mod alles fælles interesse i sikringen af privatejendom (f.eks. tilfælde 3); og interessen for optimal udnyttelse af reventkilden produktionsmidler med det formål at opnå større gevinst (tilfælde 1) rummer kimen til krise med påfølgende forstyrrelse af reventets kontinuerte tilstrømning til denne gruppe eller enhver anden gruppe privatejere.

b. Modsigelsen mellem udnyttelse og skabelse af konkurrenceforudsætningerne

De modsigelser, som skyldes konkurrencerelationerne, spiller på tilsvarende måde en rolle, når der rejses krav om lige eller bedre konkurrenceforudsætninger. I konkurrencen drejer det sig for den enkelte om at udnytte disse forudsætninger optimalt, hvis han vil have et forspring i forhold til de andre med hensyn til markedschancer. Men der er ikke plads til at skabe forudsætningerne i denne rivalisering. Den optimale udnyttelse forudsætter tværtimod konkurrenceforudsætningerne; den fører til at de bliver »udnyttet«, men ikke til at de samtidig bliver gjort. F.eks. er gaderne som transportveje en forudsætning for konkurrencen i industrien, men samtidig er de et middel til forbedring af reproduktionsbetingelserne (f.eks. rejser, forbindelse mellem bolig og arbejdsplads...): alt i alt bliver de »forbrugt« og ikke umiddelbart igen gjort eller holdt »udnyttelige« af deres forbrugere.¹⁰⁴

Resultatet af denne modsigelse mellem særlig og almen Interesse i dens forskellige eksistensmåder er staten, som en særlig eksistens ved siden af og uden for samfundet af konkurrerende private - nu ikke længere blot som en mulighed, men som en nødvendighed. Staten legemliggør løsrivelsen af de almene interesser fra privatpersonernes sfære og forvaltningen af dem i statens sfære. Med specificeringen af staten bliver de almene interesser til *statens særlige interesser*, hvis forvaltning alene påhviler staten.¹⁰⁵

På denne basis kan man forklare, at det sker, at staten griber til forholdsregler, der angribes af alle klasser og fraktioner. Resultatet af den statslige form for forvaltning af de almene interesser kan således være konstellationer, hvor ikke alene kapital og arbejde eller arbejde og stat står overfor hinanden, men hvor kapital og stat også står overfor hinanden. Konstellationer, hvor arbejde og stat står mod kapitalen eller arbejde, kapital og jord mod staten, er ud fra dette tænkelige og empirisk mulige at finde.¹⁰⁶

104. se del V.

105. se Cirkular nr. 3, Zur Oberfläche..., s. 22.

106. På dette sted i bestemmelsen af den borgerlige stat bliver diskussionen omkring begrebsparret »politisk - økonomisk« relevant. Anvendelsen af disse begreber er uproblematisk for så vidt de kun omfatter de to nu udviklede områder (stat = det politiske område; samfundet af private = det økonomiske område). Men lige så snart de anvendes til at karakterisere den revolutionære relevans af krav fra nogle arbejderes side begynder problemerne: For det første skal man fastholde, at kravene ikke er andet end et resultat af det borgerlige samfunds overflade. Et politisk krav fra nogle arbejderes side, som kun er politisk derved at det rettes mod staten - og endda

c. Forvaltning af de almene interesser

Som den sfære, hvori forvaltningen af almene interesser i den anførte betydning er mulig, er staten ikke primært bestemt ved at den må producere *materielle* betin-

opstilles som ulig mere revolutionært af samme grund - misforstår den indholdsmæssige sammenhæng mellem stat og kapitalistisk produktion. Kravet om forbedring af konkurrenceforudsætningerne er et økonomisk krav for såvidt som det relateres til markedschancer og dermed til revenue; at kravet i dette tilfælde bliver rettet mod staten, ikke mod produktionsmiddelbesidderne, er således ikke bevis på en særlig revolutionær indsigt, men på en pragmatisk indsigt i en historisk-fastgroet tilstand, som ikke uden videre kan gøre sig fortjent til prædikatet »klassebevidst«. En tildeling af kompetance på arbejdernes forskellige organisationer ud fra denne anvendelse af begrebsparret (politiske krav = partiet; økonomiske krav = fagforeningerne) er intet andet end en skematik fra revolutionskøgebogen, som selv sidder fast i overfaldeforestillingerne.

Hvis man forsøger at aftvinge denne skelnen en mening i sammenhæng med lønarbejdernes kamp, så kan man tillægge begrebet »økonomisk« en adfærd, som i dens bæreres bevidsthed forbliver inden for rammerne af de betingelser, som sættes af det borgerlige samfund (økonomisk = immanent); hvorimod begrebet »politisk« refererer til en adfærd og ditto bevidsthed, der erkender nødvendigheden af overskridende mål (politisk = overskridende, transitorisk). Men her må dog understreges, at det drejer sig om en karakteristik af *en bevidsthed om noget*, thi i de aktioner, som ejerne af rene kilden arbejde udfører, er der altid indeholdt kimen til en overskridende bevægelse, helt uafhængigt af deres bevidsthed, som stadig kan være fuldt ud fikseret til overfladen. Og dette er grunden til, at også en forkert bevidsthed kan gennembrydes af erfaringen om resultatet af deres aktioner.

Dette har vi allerede antydnet implicit i påtegningen af *overfladens mange modsigelsesplaner*. Ved at forfølge deres særlige interesse møder arbejdskraftejerne immanente skranker, netop fordi forfølgelsen af disse interesser er livsnødvendige for dem. Den basis, hvorfra de forkerte overfladestillinger kan *dechiffreres* af de aktører, der *selv* er indfanget af deres forestillinger, er erfaringen af de konfliktløsningsmuligheder eller overvindelse af skranker, der er immanente i samfundet. Udarbejdelsen af disse »knudepunkter« i overfladen er selv en teoretisk opgave. I øvrigt er dette også det punkt, hvor vores overfladebegreb adskiller sig ganske væsentligt fra Marxistiske Gruppe/Theoriefraktions (Erlangen) overfladebegreb. De mener at have opsporet »målsættelsens cirkulære proces« i begrebsbestemmelsen af overfladen. Men resultatet heraf er blot, at besidderne af rene kilden arbejde nødvendigvis må forblive indfanget af overfladebestemmelserne i deres krav (MG/Tf. s. 20). Denne beklagelige tilstand varer så længe, som »det første mål er ophævelsen af selve kapitalforholdet«. (s. 21). Når det som resultat af dette *hermetiske* overfladebegreb netop står fast, at et sådant mål ikke selv følger af at forfølge overfladeinteresserne eller de heraf opstående konflikter, må det tilføres den i bórnerthed indfangede et eller andet sted fra uden for overfladen. Hvor det kan komme fra angiver de i første omgang ikke. Men problemet løses, når man inddrager den anden artikel i Cirkular 3 (»Zum Verhältnis von sozialistischer Intelligenz und proletarische Bewegung«). Her tager man fat på arbejderstandens bornerte bevægelsesform og påviser samtidig den nødvendige betingelse for overvindelsen af denne bornerthed. Denne betingelse er den socialistiske intelligens, som qua sin tilegnelse af den videnskabelige socialisme har kendskab til nødvendigheden af dette mål og en hel del mere. Man er således henvist til hinanden (se. s. 34 ff.). Men den som venter det leninistiske revolutionsteorem hos Marxistiske Gruppe/Theoriefraktion ud fra disse overvejelser, bliver slemt skuffet. Forbavsende inkonsekvent i forhold til deres egne udledninger (hermetisk overfladebegreb, asymmetriteori om forholdet mellem proletarisk bevægelse og socialistisk intelligens) formuleres den socialistiske intelligens' rolle rosværdigt tilbageholdende (s. 38 ff.) - hvilket vi i en vis udstrækning tilslutter os. Tilbage står dog modsigelsen mellem MG/Tf's overfladebegreb og deres følgeslutninger; den vil først kunne ophæves inden for kommende mere intensive bestræbelser på at udarbejde en »overfladens logik«.

gelses til at opfylde de almene interessers indhold. *Forvaltning* af privatbesiddernes almene interesser betyder i første omgang intet andet end konstituering af en form, hvori man beskæftiger sig med disse interesser. Her udviskes i første omgang grænsen mellem statslighedens eller offentlighedens sfære og staten selv. Interessegrupperne sætter ind for hurtigt og først at få opfyldt et interessekrav blandt mange konkurrerende statsopgaver. Hvor interessegruppens funktion ophører og hvor staten begynder, kan kun bestemmes teoretisk. Når et interesseindhold, et bestemt krav etc. træder ind i sit lovgivende stadium, dvs. overvejelse af om det skal kodificeres i form af lov, bekendtgørelse, almindelig regel, en retningslinie etc. har interessekravet nået det stadium, hvor statsformen sætter sit præg på det. Denne første behandling af det, dvs. afvejning, modificering og afgørelse, følges af *kodificering* som lov, bekendtgørelse, bestemmelse etc., som så udgør en form for varetagelse af almene interesser, der er bindende for alle privatbesiddere. Eller negativt udtrykt: den udgør den bindende form, hvori de utilladelige afvigelser anføres og sanktionernes form angives. Omsorgen for *overholdelse af det fastsatte og gennemførelse af bestemmelser* med lovkarakter kan dog ikke umiddelbart forstås endnu. Der er f.eks. forskel på bekendtgørelsen om skolepligt (9 år), *overvågelse af dens overholdelse* (inspektørerne) og den *statslige garanti for dens gennemførlighed* (skoler, lærere osv.). De seneste års begivenheder viser, at selv i dette område er en hel hær af inspektører i dag utilstrækkeligt til at garantere overvågelse, gennemførelse og overholdelse af bestemmelserne. Forvaltningen af det kontrol-, voldgifts- og straffeapparat, som ialt er nødvendigt på dette niveau i den statslige aktivitet, (undertrykkelsesapparat, politiets og militærets institutioner), gør det nødvendigt at forsyne staten med finansielle midler, som gør at den har mulighed for at betale statsansatte, oprette institutioner og opretholde apparater. Endelig er det nødvendigt at forsyne staten med finansielle midler for, i overensstemmelse med sin bestemmelse, at kunne foretage monetære operationer for at sikre en uforstyrret økonomisk vækst. Alt dette betyder skatter, betyder at staten disponerer over ressourcer af en anseelig størrelse.

Statens specificering er dermed grundlag for statens udvikling som apparat, altså som summen af institutioner med en særlig gruppe af »tjenere«, de statsansatte (egl. statstjenestemænd), som er subsumeret staten. Når privatbesiddernes almene interesser bliver statens særlige interesser, så ligger der i udviklingen af det samlede statsapparat og dets bærere også en mulighed for, at der kan udvikles særinteresser hos de beskæftigede i statsapparatet.

IV. Statsfunktioner og den borgerlige stats form

Vores forsøg på at karakterisere den borgerlige stats form som de almene interessers forvaltningssfære, udsondret fra reвенukildebesiddernes artikulation af deres særlige interesser, indeholder samtidig henvisninger til en afklaring

af forholdet mellem *statsform* og *statsfunktioner*.¹⁰⁷ Disse henvisninger skal bruges til at bestemme statsfunktionerne på en anden måde, end en simpel opregning af hvad staten faktisk gør. Udgangspunktet er begrebet *almen interesse* med de ovenfor udviklede bestemmelser og ikke empirien, da empirien som udgangspunkt for bestemmelsen af statsfunktionerne nødvendigvis vil føre til en yderst heterogen samling af de mest forskelligartede interventions-, regulerings- og undertrykkelsesforholdsregler.

Hermed har vi *for det første* opnået, at den borgerlige stats særlige *form* kan begribes som et resultat af dens funktion (forvaltning af almene interesser) - i første omgang på den mest almene måde. Sammenhængen lader sig dog ikke vende om: hermed kan enhver empirisk handling fra den borgerlige stat eller dens repræsentanter ikke forklares tilstrækkeligt. Det er langt snarere sådan - og det er *det andet* - at den fremstillede gang i udviklingen af almene interesser, deres artikulation, gennemslag og forvaltning i staten indeholder betragtninger, ud fra hvilke man netop kan strukturere heterogeniteten i den borgerlige stats empiriske aktioner. F.eks. står den lovgivende funktion, den uddannelsespolitiske og den politimæssige funktion ikke separat ved siden af hinanden i denne betragtningsskema, men i en specifik sammenhæng. Med andre ord: det forekommer os muligt at gribe fat i f.eks. problemet om forandringerne i de statslige aktiviteters fremtrædelsesformer ud fra denne synsvinkel.

1. Om den standende diskussion af statsfunktionerne hos E. Altvater og Projekt Klassenanalyse

Som svar på spørgsmålet om den borgerlige stats funktioner angiver E. Altvater fire områder, hvor staten først og fremmest er aktiv: »1. Tilvejebringelse af almene materielle produktionsbetingelser ('infrastruktur'); 2. skabelse og sikring af de almene retsforhold, som retssubjekternes relationer i det kapitalistiske samfund udspilles i; 3. regulering af konflikten mellem lønarbejde og kapital og i givet fald politisk undertrykkelse af arbejderklassen ...; 4. sikring af den nationale totalkapitals eksistens og ekspansion på verdensmarkedet.«¹⁰⁸ Med en ren opregning mistes den specifikke sammenhæng mellem disse områder for statens aktivitet. Sammenhængen mellem f.eks. forvaltning af almene interesser (som både kan subsumeres under 1, 3, og 4), den skikkelse, som denne forvaltning først forstås i (nr. 2) samt de midler, der giver den gyldighed (nr. 2 og 3) overses, når retssystemet (nr. 2) stilles *ved siden af* de instrumenter, der er nødvendige til at opretholde retsnormerne (nr. 3 delvis) og disse igen står uforbundet ved siden af bestemte materielle produktionsforudsætninger (nr. 1), som såvel kan være i besidderne af

107. Se note 16.

108. Altvater, op. cit., s. 9, da. s. 29.

revenuekilden arbejdes interesser, som i de andre revenuekildebesidderes interesser. Den retsudformning som de almene interesser får, når de reguleres gennem staten, udtrykker blot almenheden som en almen gyldighed, der lader privatbesidderne være lige som statsborgere. Men hermed (nr. 2) forstås ikke en statsfunktion, men en for staten særlig resultat af forvaltningen af de almene interesser. Det apparat, som er nødvendigt for at garantere overholdelse af love og bestemmelser, straffe afvigende adfærd osv. kan først afledes herfra.

De to funktioner som Projekt Klassenanalyse anfører, svarer omtrent til en sammenblanding af Altvaters fire funktioner: ud over fremstilling af kapitalens almene produktionsbetingelser optræder den ordenspolitiske eller politi-militære funktion: »Med de samfundsmæssige antagonismers udfoldelse udvikles også muligheden for at arbejderklassens organiserede kamp kan gennembryde de økonomiske forholds stumme tvang. Da denne kamp tvangsmæssigt må gå ud over de individuelle kapitalers ramme og i tiltagende grad antager karakter af arbejderklassens kamp mod kapitalistklassen og da undertrykkelsen af denne samlede klasses modstand er umulig for enkeltkapitalisterne, må staten i stadigt større omfang overtage disse opgaver. Staten bliver dermed direkte til et instrument i opretholdelsen af den borgerlige orden ved anvendelse af ikke-økonomisk magt.«¹⁰⁹

Denne argumentation er slet og ret gjort til et grundlæggende sammenhængsmønster, som måske nok var berettiget ved den nødvendige fremstilling af almene produktionsforudsætninger (fællesopgaver), fordi forudsætningernes nødvendighed er et resultat af revenuekildebesiddernes konkurrence, samtidig med at netop denne konkurrencerelation vanskelig- eller umuliggør en fælles gennemførelse. Det drejer sig i den forbindelse om *konkurrencens immanente forudsætninger og resultater*, hvor konkurrencens indhold og de stofflige særtræk ved de givne konkurrerende besiddere i første omgang er ligegyldig.

Men i Projekt Klassenanalyses argumentation drejer det sig ikke om *konkurrencerelationer indenfor* eller *mellem* de tre besiddergrupper, men om kamp, *klassekamp* mellem dem. Og forudsætningen er netop besiddergruppernes givne eksistens som *klasse*, hvilket igen betyder, at deres konkurrencerelationer, hvori de hver især vil gøre deres særlige interesse gældende, træder bag deres fælles klasseinteresse. Dette gælder såvel for lønarbejderklassen, som for kapitalistklassen. Deres kamp er tendentielt en kamp om den politiske og økonomiske magt, som ikke længere kan afgøres immanent eller aftales med immanente midler. Der er en afgørende kvalitativ forskel på den kamp, som besidderne af revenuekilden arbejde fører for bedre uddannelsesbetingelser (konkurrenceforudsætninger), og den kamp, som lønarbejderne fører som klasse. Denne forskel har Marx udtrykt i begrebsparret »klasse i sig« og »klasse for sig«. I førstnævnte tilfælde (»an sich«) - og det er vel næppe nødvendigt at betone, at de to tilfælde ikke kan holdes ude fra hinanden på denne måde i empirien - relaterer lønarbejderne (som besid-

109. Projekt Klassenanalyse: Zur Taktik..., s. 132.

dere af revenukilden arbejde) sig til den borgerlige produktionsmådes fordrejede fremtræden i overfladen. Det er i den ansatsvise udfoldelse af denne sfære vi har forsøgt at vise den borgerlige stats væsen. I det andet tilfælde relaterer lønarbejderne (som klasse og i bevidstheden om at være den eneste kilde til merværdi) sig til den borgerlige produktionsmådes væsentlige bestemmelser og deres politiske udtryk: de har dechiffreret overfladen, har forstået den sfære, som staten konstitueres i, som det reale skins sfære. På dette trin i udviklingen i den revolutionære proces kan den borgerlige stat ikke være det samme som den realt fremstår som, eftersom lønarbejdernes »interesser« allerede falder sammen med deres objektive perspektiv: mens de bekæmper kapitalforholdet, bekæmper de samtidig staten, der kun kan forstås ud fra kapitalforholdet i sin særlige bestemmelse, der skyldes den kapitalistiske produktionsmåde. Nu forholder arbejderklassen sig taktisk til staten og dens institutioner frem for en situation, hvor den sidder fast i den reale skin. Noget tilsvarende gælder for de instrumenter og forholdsregler, som den borgerlige stat nu i forening med den samlede kapitalistklasse sætter ind mod udviklingen i den revolutionære proces: staten fungerer nemlig her - og kun i denne ekceptionelle situation - som et rent instrument for den herskende klasse, ikke afsondret fra de enkelte kapitaler men med dem og direkte støttet af dem. Altså netop i den borgerlige stats åbne reaktion som klassestat *forsvinder* de momenter, som adskiller staten i kapitalismen fra staten i alle tidligere produktionsmåder; staten får åbent den betydning, som den havde både i antikken og i feudalismen. Selv under borgerlige produktionsbetingelser er det derfor ikke mærkeligt, at når staten må føre en kamp der er tilspidset som klasse kamp, så kan statens afsondring fra samfundet, samfundets fordobling i samfund og en særlig statslighedssfære, ikke mere træde frem. Antikkens og feudalismens umiddelbart tilstedeværende identitet mellem økonomisk og politisk magt fremtræder nu også her. Det særlige ved den *borgerlige* stat - dens afsondring fra samfundet og dens funktion: forvaltning af de almene interesser på en måde, som betragter alle individer som lige - bliver gennemskueligt som fordrejet skin. Altså: kun hvor lønarbejderklassen begynder at erkende den faktiske sammenhæng mellem de tre reuformere, opdager sig selv som kilde bag den borgerlige rigdoms fordrejede fremtrædelsesformer, kun her formår lønarbejderklassen at afsløre den *borgerlige* stats væsen som *det falske skin* ved ethvert klassesamfunds stat. Dermed er lønarbejderklassen også i stand til at gennemskue den sfære, der nødvendigvis skjuler de samfundsmæssige antagonismer i kapitalismen, og dermed vil den videre være i stand til at forstå den formodede modstander (staten) som den faktiske modstanders (kapitalens) »instrument«.

I de førkapitalistiske samfundsformationer som baseredes på antagonismen mellem klasser, eksisterede »det almene som fællesskabets illusoriske form« kun i metafysisk skikkelse, kun i religionen. Således kunne Marx sige om feudalismen: »Den politiske forfatning har indtil nu været den religiøse sfære, folkelivets religion, dets almenheds himmel overfor dets virkeligheds jordiske væren.«¹¹⁰ Og kun for så vidt som repræsentanterne for den økonomiske magt i deres funktion

som repræsentanter for den politiske magt sikrede kirken, kunne de udøve politisk magt over de afhængige klasser uden kamp. Staten var selv en ren klassestat, som rummede den økonomiske ulighed i sig: de givne undersåtters forhold til staten var netop ikke lige, men ulige; og kun fordi den overjordiske almenheds (religionens) glans skinnede på staten, kunne den gøre krav på almindelig anerkendelse i individernes bevidsthed på trods af den jordiske ulighed. Den politiske forfatnings »grundlag«¹¹¹ - og det vil sige den feudale stats grundlag - lå i den overjordiske, metafysiske almenhed med dens løfte om ligheden hinsides og kravet om at standstillørsforhold skulle accepteres som givet af Gud. Lighedens basis var den *almen* anerkendelse af uligheden og ikke en falsk bevidsthed om økonomiske forhold. Bevidstheden om ens egen situation og relationen til staten (som medlem af en stand) var klar og utilsløret. Bedømmelsen af foranderligheden og de individuelle følger af en stræben efter forandringer (Skærsild etc.) var tilsløret; ikke i en nødvendigvis fordrejet bevidsthed, som kan afledes umiddelbart af den økonomiske situation, men som en religiøs inkarnation.¹¹² Under borgerlige produktionsbetingelser behøves religionen derimod ikke længere som *grundlaget* for fællesskabets politiske forfatning, men alligevel som en af dennes »forudsætninger«.¹¹³ I den borgerlige stats (systematiske) genese konstitueres sfærerne lighed, frihed... som et nødvendigt produkt af fremtrædelsesformerne for rigdommens distribution på det borgerlige samfunds overflade. Forholdet mellem klassestat (eller stænderstat) som den politiske forfatnings jordiske udtryk og religionen som metafysisk grundlag for staten kommer ikke frem på samme måde under kapitalistiske produktionsbetingelser. Statens to sider - klassestat og stat som udtryk for den samfundsmæssige almenhed - falder ikke længere fra hinanden som en jordisk magt og et overjordisk løfte, men er begge i samme omfang jordisk realitet og samtidig gensidigt formidlede. *Betragtet i sin totalitet er den borgerlige stat en klassestat*: i sidste instans gør den klasseantagonismen evig i forvaltningen af de almene interesser. *Men den kan overhovedet kun fungere som borgerlig stat i overensstemmelse med sit begreb, hvis den ikke fremtræder reelt som det, den er*. Dette betyder imidlertid ikke, at staten tillægger sig endnu et dække, en religionserstatning, hvormed den tilslører sin »sande karakter«. Den borgerlige produktionsmåde skaber selv denne sfære af frihed og lighed på det borgerlige samfunds overflade, som den jordiske basis for den jordiske stat i det borgerlige samfund. Den borgerlige stat er netop kendetegnet ved, at dens klassekarakter kun kan fremtræde formidlet for statsborgerne; dette er ikke en følge af en ideologisk indoktrinering, men skyldes den proces, der gør dem til statsborgere. *I det øjeblik den borgerlige stat fremtræder*

110. MEW 1, s. 233. Fremh. F & H.

111. Sml. MEW 1, s. 358.

112. Dette betyder ikke, at religionen var den givne herskende classes opfindelse, og heller ikke, at de afhængige klassers økonomiske situation *ikke* prædisponerede dem for religiøs indoktrinering (sml. MEW 1, s. 6 og MEW 20, s. 294).

113. MEW 1, s. 358.

som det, der er karakteristisk ved staten overhovedet (dvs. alle klassesamfundstat), ophører den med at kunne fungere som særlig, borgerlig stat. Når arbejderne ikke længere betragter sig som besiddere af en revenukilde, men som tilhørende en klasse, udtrykker de ikke længere interesser, der kan forvaltes af den borgerlige stat som almene, men derimod »interesser«, der allerede indeholder kampen mod den borgerlige stats basis og hermed også mod staten selv. Hvis staten ikke »beskyttes«, hverken af den religiøse sfære eller af overfladen som den reale friheds og ligheds sfære, så står den helt nøgen; som politisk negation af proletarietets objektive bestemmelse og som sådan virker den også kun politimæssigt og militært. Midlerne til at gennemføre de statsligt forvaltede almene interesser - hvor midlerne skal kontrollere og garantere overholdelse af regler og bestemmelser - optræder mere *intensivt* i deres anvenderes bevidsthed, men træder ikke i stedet for *kvalitativt* andre interesser. Forandringen ligger hos adressaten eller bedre: i deres »interessers« udvikling. Nu er det ikke længere midler, som sættes ind for dem, men mod dem.

For at vende tilbage til udgangspunktet: Projekt Klassenanalyse opstiller i de to »almene funktioner«, der efter deres mening bestemmer staten »væsentligt«¹¹⁴, to politiske udtryksformer for den borgerlige produktionsmåde, som ikke kan forstås med begrebet »statsfunktioner«. Det er den borgerlige stats to modsat rettede eksistensmåder som faktisk og adækvat udtryk for den borgerlige stats særtræk (fordobling af samfundet) på den ene side og som en negation af dette differentia specifica ved den borgerlige stat. Denne negation, som samtidig er anlagt i den borgerlige produktionsmåde - er på den anden side staten som et direkte synligt instrument for den herskende klasse. I sin anden bestemmelse må staten efter PKAs opfattelse »overtræde loven for at sikre klasseherredømmets fortsatte eksistens«.¹¹⁵ Men netop i denne karakterisering bliver det tydeligt, at PKA ikke har forstået disse to »planer« i staten eller deres reale formidling. Staten er ikke »lovgiver« i den ene bestemmelse og »lovbryder« i den anden. Det er arbejderklassen derimod nødvendigvis, idet den netop *må* bryde de love - i samme udstrækning som den udvikler sin bevidsthed som klasse - som kun skyldes dens overfladeinteresse i sikring og optimal udnyttelse af revenukilden, og som dog sanktionerer dens klasse-»interesser« som tendentielt kriminelle. For den almene lovs politiske repræsentant er fabriksbesættelsen præcis lige så kriminel som et butikstyveri; i begge tilfælde drejer det sig om tilegnelse af fremmed ejendom på en måde, som ikke er i overensstemmelse med de normale borgerlige udvekslingsformer. PKA viser ved at fremhæve denne mere ekstensive udtryksform for den statslige magt, som skyldes proletarietets bevægelse, som en særlig statsfunktion og sætte den *ved siden af* den første, at de netop ikke ser det afgørende ved den borgerlige stat, nemlig en nødvendig ophævelse af den borgerlige stats klassekarakter til en form, der fordrejer klassekarakteren.

114. Projekt Klassenanalyse: Zur Taktik..., s. 131.

115. *ibid.*, s. 132.

2. Statsfunktioner og analysen af de økonomiske lovmæssigheder, der er ansvarlige for de almene interessers artikulering og gennemslag

Analysen af statsfunktionerne har dog en yderligere vigtig dimension. Til trods for at man har besvaret spørgsmålene om, hvorledes det kan og må komme dertil, at almene interesser optages, forvaltes og opfyldes i en form, der er afsondret fra interessenternes produktions- og reproduktionsproces, og spørgsmålene om, hvorledes denne proces fremstår for interessenterne, har man ikke forklaret de konkrete krav. Man har ikke forklaret *hvorfor bestemte, indholdsmæssige krav, der kan angives konkret*, får status som almen interesse og sætter sig igennem via staten, uanset hvor brudt, forsinket og modificeret dette måtte ske, også selv om de kunne sættes i relation til forskellige områder og udvekslingsformer i det borgerlige samfund. Indtil nu har vi kunnet relatere sådanne konkrete krav til rene almenbesiddernes tre almene interesser og måske kunnet bestemme det modsigelsesniveau som berøres når særinteresserne forfølges. På basis af de fremførte overvejelser kan man dog ikke begrunde, hvorfor bestemte krav, der fremtræder som statsaktiviteter og som under visse betingelser gror fast som statsfunktioner, bliver realiseret empirisk. Statens forholdsregler inden for uddannelses- og forskningsområdet, dens funktioner i transportvæsen og kommunikation, konjunkturpolitikken eller bestemte socialpolitiske reguleringer osv. lader sig ikke forklare historisk-materialistisk på den her antydede måde.

Med den karakter, som processen får på overfladen, fremstår det for aktørerne ene og alene som om det skyldes deres vilje o.lign. Man har endnu ikke sagt noget om, hvorvidt de artikulere en indholdsmæssig interesse i fordrejet, mystificeret form i de karaktermasker for økonomiske lovmæssigheder, som de må artikulere sig i, og hvilke økonomiske lovmæssigheder, der da er tale om. På overfladen, i de almindelige produktionsagenters bevidsthed og i de videnskabelige apologeters skrifter (de borgerlige politologer m.fl.) besvares dette spørgsmål om HVORFOR udelukkende med henvisning til kvantiteter, dvs. til gruppe-, klasse- og fraktionsstyrke, til rådighed over magt- og påvirkningsmidler af enhver art (fra fjernsynet over lobby'en til undertrykkelsesinstrumenter af en meget håndfast art). Et politisk fænomen forklares således udelukkende politisk.¹¹⁶ Undlader man at opfatte hver eneste enkeltafgørelse, den borgerlige stats repræsentanter træffer, som det givne *adækvate udtryk* for en almen interesse, der sætter sig igennem og langt snarere begriber, at i empirien sætter forvaltningen af almene interesser sig igennem i en proces, som er modsigelsesfuld, med afvigelser og tilfældige forholdsregler, så bliver spørgsmålet om den kapitalistiske produktionsmådes lovmæssigheder og tendenser, som ligger skjult bag de politiske fænomener, også plausibelt.

116. Jvf. i denne forbindelse de meget udpenslede og langtrukne skildringer i R. Milibands bog, *Der Staat...*, s. 239-350.

(I 8. kapital i Kapitalens 1. bind har Marx gennemført en sådan opsporing af en rød tråd gennem en forvirrende mangfoldighed af fremtrædelser, forholdsregler, korrektioner og tilbagetrækning af afgørelser i empirien. Kapitalens umættelige valoriseringsstrang træder frem gennem de to store privatbesiddergruppers interesser, som er forskellige og som forvandles partielt, alt vist gennem historiske eksempler. Mere præcist: bag den interesse, som arbejderne artikulere i at oprettholde og benytte ejendommen arbejdskraft kontinuerligt, ligger totalkapitalens »interesse« i en vedvarende produktiv konsumtion af arbejdskraften.)

Når man besvarer spørgsmålet om, hvorfor denne eller hin forholdsregel sættes igennem og realiseres efter lang kamp, med en henvisning til en bestemt gruppe privatbesidderes styrke, besvarer man egentlig kun et spørgsmål om, hvorledes en tendens, som er skjult for interessenterne selv, baner sig vej. Man forklarer ikke selve tendensen og svarer heller ikke på, hvorfor denne ildevars-lende tendens sætter sig igennem i netop denne fase. Spørgsmålet om »hvorfor« må i første række relateres til disse bestemmelseres indholdsmæssige punkter, kort sagt: interesserne. Derfor må vi i det følgende forlade den borgerlige produktionsmådes overflade, for at diskutere *de økonomiske grundrelationer og lovmæssigheder som ligger i de interesser, der artikuleres på overfladen*. Dette er metodisk set ensbetydende med, at vi nu argumenterer på niveauet kapital i almenhed eller niveauet enkeltkapitalernes konkurrence. Her må man minde om, at det metodiske niveau konkurrence, hvor »de mange kapitaler påtvinger sig selv og hinanden kapitalens immanente bestemmelser«¹¹⁷, ikke kan sættes direkte lig det borgerlige samfunds overflade. De økonomiske lovmæssigheder fremstår i det borgerlige samfunds overflade i en bestemt fordrejet form i individernes bevidsthed - og herfra videre i interessen - og angiver en basis for individernes handlen som private subjekter, privatbesiddere. Disse handlinger er ganske vist reaktioner på de lovmæssigheder, hvori kapitalens natur sætter sig igennem i konkurrencen, men er alligevel ikke *identiske* med lovmæssighederne selv. På det borgerlige samfunds overflade mødes individerne som frie individer, kun bestemt af deres private interesser; i den frie konkurrence er »kapitalen sat fri« ikke individerne og »individernes bevægelse inden for kapitalens rene betingelser (fremstår kun, forf. amn.) som deres frihed«.¹¹⁸

»Når det hedder at individerne virkeliggør den fælles eller rettere *almene* interesse i den frie konkurrence, idet de blot følger deres privatinteresse, så vil det blot sige, at de under den kapitalistiske produktions betingelser presser hinanden, og at deres reaktion selv kun er en genfrembringelse af de betingelser, under hvilke denne vekselvirkning fandt sted«¹¹⁹. Som kapitalens karaktermasker handler de subjektivt i overensstemmelse med deres interesse og herved sætter kapitalens vir-

117. Grundrisse, s. 545.

118. Grundrisse, s. 544.

119. Grundrisse, s. 545.

kelige bevægelseslove sig igennem bag om ryggen på dem. Eller med andre ord: de har som karaktermasker frihed til at udnytte det spillerum, der eksisterer takket været de mange historisk givne metoder til sikring af reвенukilden og til forøgelse af revenuet. Hvad der for besidderne af forskelligartede reвенukilder fremtræder på overfladen som mere eller mindre almene interesser, må vi betragte i sammenhæng med de væsentlige lovmæssigheder i den kapitalistiske totalproces. Revenukilderne, som på overfladen kun er stoffligt forskellige, mens de er identiske hvad angår deres økonomiske potens, skal nu betragtes i deres væsensforskellige økonomiske formbestemmelse: Arbejde henholdsvis arbejdskraft ikke betragtet som arbejde overhovedet, men i form af lønarbejde som værdiens og merværdiens kilde; kapital ikke som produceret produktionsmiddel eller som penge, men som processerende værdi, der antager forskellige former i den totale proces: produktiv kapital, varekapital pengekapital; jord ikke længere betragtet som ikke-produceret produktionsmiddel, der er monopoliseret af jordejeren, men som en bestemt samfundsmæssig forudsætning for kapitalens produktions- og reproduktionsproces.

Hvis vi går ud fra formlen for kapitalkredsløbet (pengekapitalens kredsløb): $P - V \overset{A}{P_m} \dots Pr \dots V' - P'$, så spiller reвенukilderne forskellige roller i kredsløbets forskellige faser.

I selve produktionen samvirker alle tre reвенukilder harmonisk, når man undersøger produktionsprocessen som arbejdsproces. I dette stofflige samvirke indgår der imidlertid betingelser af dobbelt karakter som et resultat af arbejdsprocessens kapitalistiske bestemmelse. Dens mening og mål er optimal *merværdiudpresning*; midlet er *øgning af arbejdets produktivkraft* ved hjælp af talrige metoder¹²⁰. Disse fremtræder dernæst som krav til reвенukilderne: for det første skal de kombineres i bestemte kvantitative proportioner (bestemt af kapitalens tekniske sammensætning) og for det andet skal de kombineres i en given specifik kvalitet; dvs. at maskinerne må have et bestemt teknologisk niveau, arbejdskraften må være i besiddelse af bestemte kvalifikationer og jorden må være af en særlig beskaffenhed etc. Begge aspekter, det kvantitativt-proportionale og det kvalitative, som angår de konkret-nyttige egenskaber, udgør komponenterne i enkeltkapitalernes efterspørgsel på markedet.

Revenukilderne indgår også i de to *cirkulationsakter*: for det første som varer, der bliver købt og solgt, dvs. at de må være afhængelige; for det andet som forudsætning for cirkulationsakten - penge; og endelig jord, vand etc. som materielle betingelser for transporten såfremt cirkulationen ikke blot foregår i tid, men også i rum¹²¹. Det centrale imperativ hedder her frembringelse af optimale betingelser for *merværdirealiseringen*, ikke for *merværdiudpresningen*. Dette betyder for begge cirkulationsakter den størst mulige *kontinuitet* og *frihed* i cirkulationens tidsmæssige og rumlige betingelser. Heraf opstår der krav til ka-

120. Jvf. Das Kapital I, s. 54, da. 1:1, s. 134 og s. 333, da. 1:2, s. 473.

121. Jvf. Grundrisse, s. 432.

pital (penge), jord og arbejdskraft. Pengene må være frit udvekslelige, tilstede i tilstrækkelige mængder og så vidt muligt ikke lide noget værditab etc.; de materielle transportbetingelser (vand- og landeveje osv.) må være tilstede i tilstrækkeligt omfang og muliggøre en glidende transport; arbejdskræfterne skal i enhver henseende være disponible, mobile etc.

Allerede her, hvor de på overfladen adskilte reвенukilder i første omgang kun er relateret som fænomener til totalprocessen, viser deres forskellige karakter sig at være en forudsætning for den kapitalistiske totalproces. Arbejdskraftens ændring, som ovenfor kun skete i arbejderens udtrykkelige interesse, er nu - uanset gennem hvilke formidlinger - en funktion af ændringerne i den kapitalistiske produktionsproces. Alle de anstrengelser, ejeren af arbejdskraft gør sig for at tilpasse sine færdigheder i at udføre konkret-nyttigt arbejde, dvs. sin psykiske og fysiske konstitution, til de betingelser, som sættes af den efterspørgselsstruktur, der erfares i konkurrencen, er i første omgang »individuel konsumtion« ligesom den reproduktionsproces, som ejeren af arbejdskraft betegner som nydelse af revenu uden noget mål. Men betragtet i forhold til den kapitalistiske totalproces er »arbejderklassens individuelle konsumtion... inden for grænserne af det absolut nødvendige... en forvandling af de livsfornødenheder, kapitalen har afhændet mod at få arbejdskraft til gengæld, tilbage til arbejdskraft, som kapitalen på ny kan udbytte. Den er produktion og reproduktion af det produktionsmiddel, der er mest uundværligt af alle for kapitalisten, nemlig af arbejderens selv. *Arbejderens individuelle konsumtion forbliver således et moment i kapitalens produktion og reproduktion...* Det ændrer ikke noget ved sagen, at arbejderens individuelle konsumtion virkeliggøres for hans egen skyld og ikke for kapitalistens«. ¹²²

Lad os resumere argumentationen som den hidtil er forløbet: De tre reвенukilder *fremtræder* med forskellige økonomiske funktioner (som vare, som produktionsmiddel, som cirkulationsmiddel...) i *produktionen* og i *cirkulationen*. Der bliver stillet bestemte *kvantitative og kvalitative krav* til dem. Disse er i produktionen alment bestemt ved lovene for optimal merværdiudpresning (*øgning af produktiviteten*) og i cirkulationen ved lovene for den optimale *merværdirealisering* (kontinuitet, frihed henholdsvis fri bevægelighed). For at modificere, forbedre og tilpasse produktionens og cirkulationens stofflige betingelser i overensstemmelse med disse krav er det nødvendigt med *midler*, der lader sig bestemme forskelligt ud fra de tre reвенuekilder og deres givne funktioner. Arbejdskraften behøver bestemte kvalifikationer, hvilket forudsætter uddannelsesprocesser og -institutioner; den behøver en bestemt fysisk konstitution, hvilket betinger sundhedsvæsenet etc.; produktionsmidlet forudsætter naturvidenskaben, når det har nået et vist teknisk niveau etc.; jorden behøver en vis grad af civilisering, hvilket skal sikres gennem dræning, tilslutning af vand og elektricitet, tilslutning til trafiknet etc. (jvf. skemaet på s. 37).

122. Das Kapital I, MEW 23, s. 597, da. 1:4, s. 811.

Nu drejede det spørgsmål, vi stillede i begyndelsen, sig ikke om revenuekil- dens historisk givne forhold til momenter af den kapitalistiske totalproces af produktion og cirkulation, men om de grundlæggende økonomiske årsager til de almene interessers artikulation og forvaltning. Det drejede sig altså om at udlede bestemte, nødvendige ændringer i produktionens og cirkulationens givne forudsætninger; nemlig de ændringer, som ikke kun skyldes en enkelt kapitalers særlige valoriseringsbetingelser og kun berører nogle få kapitaler, men totalkapitalens produktions- og reproduktionsbetingelser. *Hvor den kapitalistiske produktions- mådes udfoldelsesproces støder på skranker¹²³ i produktions- og cirkulations- forudsætningernes givne udviklingstrin, der gør sig gældende som skranker for totalkapitalens udfoldelse, er det grundlag givet, på hvilket interesser kan artikuleres som almene og deres forvaltning gennem staten bliver objektivt nødvendig.* Metodisk betyder dette: grundene til fremkomsten af skranker for kapitalens ubegrænsede selvvalorisering ligger allerede i kapitalens almene begreb. Der, hvor Marx i 1. og 2. bind af Kapitalen fremstiller denne begrebslige udvikling frem til det punkt, hvor virkelighed og begreb falder sammen, undersøger han disse skranker som skranker for kapitalens historiske og/eller systematiske udfoldelse frem til dens fuldendte form (reel subsumtion) i den begrebslige udvikling. Det gælder f.eks. de steder i de to første bind af Kapitalen, hvor han foretager og må foretage ekskursioner til enkeltkapitalernes konkurrence.¹²⁴ Således hedder det:

»Alle momenter af kapitalen, der fremtræder som denne iboende, når den bliver betragtet i sit almene begreb, får selvstændig eksistens og viser sig også først, så snart den fremtræder reelt som mange kapitaler. Den indre levende organisation, som opstår indenfor og gennem konkurrencen, udvikler sig først da ekstensivt¹²⁵«. Man finder spredt i alle tre bind, henvisninger til skranker og almene betingelser for deres overvindelse i relation til arbejdskraft, jord, produktionsmiddel og penge: Fabriklove samt undervisnings- og sundhedsvedtægter bliver fremdraget i sammenhæng med den menneskelige arbejdssevnes natur-skranker¹²⁶; videnskab dukker i særdeleshed op hvor skranken for kapitalens valorisering ligger i arbejdsmidlet som grundlag for produktivitetstigning¹²⁷; regulering af udnyttelsen af jord, vand og skov kommer Marx bl.a. ind på i forbindelse med jordrenten¹²⁸; og der, hvor cirkulationen behandles, finder vi

123. Disse skranker er af forskellig art. Det kan dreje sig om naturforhold, som på et bestemt niveau i produktions- og cirkulationsprocessens udvikling fremtræder som skranker, om økonomiske fænomener, som på deres side fungerer som skranker for merværdiproduktionen og -realiseringen og endelig om ikke-økonomiske skranker i form af love, traditioner, bevidsthedsformer etc. (Jvf. K. Marx: Die Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, FaM 1969, s. 39).

124. Jvf. Das Kapital I, MEW 23, s. 335 ff., da. 1:2, s. 474.

125. Grundrisse, s. 419.

126. Jvf. 8. og 13. kapitel i Das Kapital I, MEW 23.

127. Jvf. 13. kapitel i Das Kapital I og passager i »Resultate...«.

128. Jvf. Das Kapital I, MEW 25, s. 630 f. note 28, da. 3:3, s. 803-4.

de fleste antydninger af de naturlige, traditionelle og af kapitalen selv satte skranker for pengenes funktioner¹²⁹.

Følgende skulle hermed være klart:

For det første: hvorvidt en almen interesse sætter sig igennem afhænger i første række ikke af antallet af de, der direkte føler skranken som en skranke for udnyttelsen af deres privatejendom, men af skrankens relevans for totalkapitalens produktions- og reproduktionsproces. (Her ser man tydeligt uoverensstemmelsen mellem den borgerlige demokratiforestilling, der har sin begrundelse i kvantitative bestemmelser, og nødvendigheden af at den borgerlige stat sætter interesser igennem, som ikke ville kunne vinde et flertal i befolkningen, dvs. en nødvendighed, som netop ignorerer de kvantitative flertalsforhold. På den ene side er det borgerlige demokrati den kapitalistiske stats mest adækvate form, hvad angår varetagelse af interesser og udøvelse af politik, fordi det indeholder egalitetsprincippet i sin rene form; på den anden side må dette borgerlige demokratibegreb komme i modstrid med nødvendige hensyn til de aktuelle interesser, som afspejler de tydeligste økonomiske manifestationer af skranker for totalkapitalens reproduktionsproces, selv om disse interesser kun artikuleres af små interessegrupper. Denne modstrid bliver større jo mere polariseret de to store klasser står overfor hinanden og - som følge heraf - jo mere forskellen mellem arbejderne interesser som privatejere af arbejde og deres klasse-»interesser« forsvinder i deres krav).

129. Jvf. Das Kapital I, MEW 23, s. 138, da. 1:1 s. 234; Das Kapital II, MEW 24, i første og andet afsnit; Das Kapital III, MEW 25, s. 206, da. 3:1, s. 253-54.

tidsskriftet

poetik

nr. 21

Lenins artikler om Tolstoj, med indledning af Gunhild Agger

Artikler om Pontoppidans »Nattevagt« og den socialhistoriske analyse

Jørgen Holmgaard: Om H. C. Andersens »Hjertesorg«

nr. 22 (udkommer til august)

Ralf Pittelkow: Marxistisk historisk analyse

Preben Kaarsholm: George Thomson og antikken

Torben Kragh Grodal: Hierarki, ægteskab og social forandring i Shakespeares »Som man behager«, »Stormen« og »Pericles«

Preben Kaarsholm: Daniel Defoes roman Robinson Crusoe og dens histo-

risk-økonomiske baggrund

I løbet af efteråret udkommer tema-numre om:

Massekommunikation

Lukacs og III. Internationale

Kulturpolitik

Enkeltnumre: 17,50 + forsendelse 1,25

Abonnement for nr. 21-24:

49,50 + forsendelse 5,00

Bestilling sker ved indbetaling af prisen til Giro 215431

RUC Boghandel & Forlag

Marbjergvej

4000 Roskilde

Tidsskriftet leveres også gennem boghandlerne

Hvert nummer er på ca. 130 sider

	Forhold til produktions- og cirkulationsprocessen.	Forudsætninger for optimal merværdipresning og merværdirealisering.	Midler og betingelser for modificering, præparering og konditionering af forudsætninger.
Arbejdskraft	<p>a) Konsumtion i produktionen.</p> <p>b) Arbejdskraftens frie forhold til diverse enkeltkapitaler (mobilitet).</p>	<p>a) Fysisk konstitution, psykisk og moralsk tilstand, særlige kvalifikationer.</p> <p>b) Almene kvalifikationer, uafhængighed (jvf. familiebinding etc.). Det må være muligt at skifte bopæl.</p>	<p>a) Sundhedsvæsen, undervisning og uddannelse henh. erhvervsuddannelse.</p> <p>b) Almen uddannelse. Familielevgivning, etc.</p>
Jord	<p>a) Som del af den faste kapital.</p> <p>aa) industrielt</p> <p>ab) landbrugsmæssigt</p> <p>b) transportbasis.</p>	<p>aa) Civilisering</p> <p>ab) Frugtbare</p> <p>b) Bestemt konsistens, etc.</p>	<p>aa) Udstrakt forsyningsnet mht. strøm, vand, kloakering, etc.</p> <p>ab) Agronomi, etc.</p> <p>b) (»naturgivet«).</p>
Kapital (produktionsmiddel).	Konsumtion i produktionen.	Teknisk niveau (produktivitet, holdbarhed, let anvendelighed).	Naturvidenskab, teknologi, delvis også fysiologi og arbejdsvidenskab.
Kapital (penge).	Betalingsmiddel (kredit)	Kommensurabilitet, vedgåelse af gæld, etc.	<p>a) Finansret, kreditregulering.</p> <p>b) International toldregulering... Valutakursregulering.</p>

For det andet: hvorvidt en almen skranke sætter sig igennem afhænger ikke primært af den stofflige natur af den produktions- og cirkulationsforudsætning, der virker som skranke. Det afgørende er de økonomiske lovmæssigheder, som gør en bestemt tilstand i produktions- og cirkulationsforudsætningerne til en skranke. Den menneskelige arbejdskrafts åndelige begrænsning er f.eks. ikke *i sig selv* en skranke, men bliver det kun, når produktionsprocessen kræver intellektuelle færdigheder. *For det tredje* bliver det tydeligt, at de almene økonomiske lovmæssigheder, som gør produktions- og cirkulationsforudsætningernes særlige beskaffenhed til skranke, kun kan sammenfattes i en fælles forklaring hvis man er villig til at opløse de forklarende kategorier i de tyndeste abstrakta (tiltagende samfundsmæssiggørelse, skærpelse af modsigelsen mellem produktivkræfterne og produktionsforholdene...). Statens retlige regulering af arbejdsdagen hænger sammen med betingelserne og lovene for konsumtion af lønarbejdet; når staten fremmer videnskaben, så skyldes det bl.a. lovene for de åndelige potensers adskillelse fra det levende arbejde; når den indfører told, hænger det sammen med forholdet mellem national kapital og verdensmarked; og når den bygger veje eller eksproprierer jord til vejbyggeri, så hænger det f.eks. sammen med ændrede forhold mellem omløbstid og produktionstid etc.

For det fjerde bliver det på dette sted også klart, at vi ikke af metodiske grunde i denne sammenhæng er tvunget til at foretage en *almen* udledning af specifikke statsaktiviteter. Dette kan kun være resultatet af et forsøg på at udlede den borgerlige stat (dog ikke af *en* funktion - jvf. Müller/Neusüss - men alligevel) gennem en argumentation, som samler alle dens særlige indholdsmæssige funktioner. Til dette formål ville begrebet »almen produktionsforudsætning« henholdsvis »almen rammebetingelse for produktionen« blive udsat for så stor en belastning, at det ville blive tomt.¹³⁰

På en vis måde er vi nu atter tilbage ved begyndelsen af dette arbejde, hvor vi gav en foreløbig kritik af E. Altvaters og Projekt Klassenanalyses statsudledning. Der hed det bl.a.: Med udledningen af produktionens almene rammebetingelser har man ganske vist påvist vanskelighederne for produktionen under konkurrencebetingelser, men man har endnu ikke taget skridtet fra den negative

130. Jvf. note 18. I øvrigt synes vi ikke at begrebsforskellen »almen« produktionsbetingelse i modsætning til »særlig« har andet end en begrænset betydning. Karakteriseringen »almen« kan i denne sammenhæng benyttes som en betegnelse for mange enkeltes fælles udnyttelse af et særligt produkt (f.eks. en gade); det kan henvise til et arbejdsresultats generelle anvendelses-karakter, som i tilfældet med almen åndelig produktion (videnskab) hvis almene resultat (jvf. Resultate »allgemeiner Arbeit«, Das Kapital III, s. 113, da. 3:1, s. 134) ikke kan anvendes som alment, men kun i en særlig form (teknologi); og endelig kunne man benytte det til karakterisering af samfundsmæssigt nødvendige produkter, hvis udnyttelse er underlagt naturlige problemer (kul, vand...), som - fordi de ikke kan substitueres - også må produceres selv om det ikke er enkeltkapitalistisk rentabelt. I denne sidste betydning er en bestemmelse ud fra produktets egenskaber imidlertid blevet erstattet med en bestemmelse ud fra udnytterens interesser. Og derfor lader det sig gøre her at indføre staten som forvalter af almene interesser. Jvf. i øvrigt del V.

til den positive bestemmelse. Nu er vi igen nået til vanskelighederne (skranker for totalkapitalens reproduktion), men vi er kommet frem til dem af en anden vej, hvis udgangspunkt var påvisningen af den positive mulighed for skrankernes nedbrydning (i form af forvaltning af almene interesser). Metodisk betyder dette blot, at man ikke kan forstå den borgerlige stats væsen gennem en forklaring af det bestemte konkrete indhold, som den må have på et givet tidspunkt (statsfunktioner). Statsfunktionerne, dvs. de områder, som den statslige politik forholder sig til og som fremtræder i opdelingen i departementer og ministerier, er ikke konstitutive for den borgerlige stats væsen.

Omvendt bliver det spektrum af områder, som den statslige politik forholder sig til, først analytisk tilgængeligt, når man går ud fra den borgerlige stats begreb, idet bestemmelsen af den borgerlige stats *form* samtidig indeholder de *almene betingelser* for statsfunktionernes genese (forvaltning af almene interesser).

3. Et eksempel: Uddannelse

Sammenhængen mellem borgerlig stat og produktions- samt cirkulationsforudsætningerne, som hidtil er blevet behandlet abstrakt og metodisk, skal endnu engang efterprøves, denne gang ved eksemplarisk at inddrage undervisning og uddannelse. Nu går vi ikke ud fra den måde, hvorpå bestemte nødvendige uddannelseskra v fremtræder på det borgerlige samfundsoverflade som indholdet i bestemte privatbesidderes interesser. Vi spørger altså ikke: hvad »ligger skjult« bag kravet om lige chancer indenfor uddannelsessektoren, som det er blevet artikuleret gennem nogen tid fra forskellig side, og hvordan må staten nødvendigvis forholde sig til dette krav? Vi forsøger snarere - her kun antydningssvis - at vise den kapitalistiske produktionsforms elementære prægning af uddannelsen, idet vi går ud fra kapitalens almene begreb, for gennem en konkretisering af bestemmelserne at kunne bestemme den sammenhæng, hvori den borgerlige stat må overtage funktioner i relation til uddannelsen. (I forbigående skal der gøres opmærksom på, at dette forsøg gør krav på i grove træk at være en almen udledning af nødvendigheden af at »socialisere« uddannelsesprocessen, selv om vi inddrager de konkret-historiske eksempler, som Marx giver i 1. bind af Kapitalen. Men hvorledes denne proces sætter sig igennem historisk, i hvilken udstrækning, med hvilke modtendenser, i hvilke perioder etc. lader sig kun opklare gennem empiriske undersøgelser!).

1) Allerede på kapitalbegrebets almene niveau implicerer kategorien lønarbejde som dobbelt frit lønarbejde nødvendige modifikationer af den naturlige arbejdssevne. Den kapitalistiske formbestemmelse af arbejdet betinger den frie ret til at disponere over arbejdskraftens anvendelse, men kun med det formål at tilfredsstille skiftende udbytningsbehov. Kapitalens bevægelighed, i betydning

gen ligegyldighed »overfor enhver produktionssfæres særlige karakter«¹³¹ hhv. »overfor den særlige karakter af den arbejdsproces, som den tilegner sig«, er en bestemmelse, der er indeholdt i kapitalens almene begreb. Denne bevægelighed betinger »den samme bevægelighed eller variabilitet i arbejdet, altså i anvendeligheden af arbejderens arbejdsevne«¹³².

2) Denne nødvendighed af at kunne modificere arbejdsevnen i betydningen arbejdsevnen variable anvendelighed, som er indeholdt i kapitalens almene begreb, hæmmer udviklingen i den kapitalistiske produktionsmådes arbejdsorganisation: I forbindelse med den nævnte sammenhæng mellem kapitalens bevægelighed og arbejdsevnen variabelitet henviser Marx til »at den kapitalistiske produktionsmåde selv skaber denne økonomiske hæmsko for denne dens egen tendens«¹³³. Dermed hentydes der til de tendenser til destruktion af børns arbejdskraft, som betinges af udviklingen i maskineriet. Kapitalen støder her ikke blot an mod humanitetens love, men også mod lovene for kapitalvalorisering ved forbrug af arbejdskraft. Idet den fysiske, psykiske og kvalifikatoriske reproduktion af arbejdsevnen tendentielt bliver hindret, skaber kapitalen en skranke for sin egen valorisering under forudsætning af at arbejdet reelt er subsumeret under kapitalen, og denne skranke optræder som en hindring for arbejdsevnen variable anvendelighed. (»Forsåvidt arbejdsdelingen således ikke har gjort arbejdsevnen helt ensidig, er den frie arbejder *principielt* rede til og modtagelig for enhver ændring af arbejdsevnen og arbejdsaktiviteten (...) som betyder bedre aflønning«¹³⁴).

3) Denne skranke, som kan påvises alment, bliver samfundsmæssig relevant, så snart selve arbejdsorganisationens form, der udgør dens grundlag, gennem konkurrencen bliver arbejdsprocessens samfundsmæssigt gennemsnitlige form¹³⁵. Manglen på arbejdsevner, der kan anvendes variabelt, bliver en tendentielt følelig skranke for totalkapitalens reproduktionsproces. (Børnevagabondering, moralsk vanrøgt etc. var historiske ledsagefænomener). En uddannelse, som skaber de almene forudsætninger for arbejdsevnen variable anvendelighed, bliver en real nødvendighed¹³⁶.

4) Skranke for totalkapitalens reproduktion fremtræder til at begynde med for arbejdskræfterne eller - når det drejer sig om børn - for disses forældre. De kan ikke længere sælge deres arbejdskraft, dvs. udnytte deres ejendom, fordi den bliver destrueret af andre ejere. Interessen for uddannelse bliver artikuleret i modsætninger og kampe, og med tilspidsningen af situationen, som følge af den manglende uddannelse, bliver den en almen interesse, der kan forvaltes af

131. Resultate..., s. 39.

132. *ibid.*

133. *ibid.*

134. *ibid.* s. 59 f.

135. Jvf. Das Kapital III, MEW 25, s. 206, da. 3:1, s. 253-54.

136. Jvf. Das Kapital I, MEW 23, s. 508 ff., da. 1:3, s. 690 ff.

staten. Da der på denne tid - dette skal betragtes som noget historisk specifikt som ganske vist har en systematisk betydning for forholdet mellem stat og uddannelse - ikke fandtes et statsligt udformet uddannelsessystem, og da årsagerne til børnenes forråelse ydermere fremtrådte klart, var denne interesse rettet mod staten, men kun for at kunne tvinge de skyldige, kapitalejerne, til at garantere dette mindstemål af uddannelse. (»Fabrikanten har ansvaret for, at loven overholdes. Fabriksuddannelse er obligatorisk og er en arbejdsbetingelse¹³⁷«).

5) Loven bliver vedtaget; hvor ynkelig og halvhjertet den end faldt ud til sidst¹³⁸, så fremstår den dog som en sejr for arbejdskraft-ejernes interesser, som en første beskyttelse mod den uretmæssige udnyttelse af arbejdskraft.

Her skal lige gøres en metodisk bemærkning, nemlig at staten på dette sted må være indført gennem en separat udledning. Dette ser vi bort fra, da udledningen allerede foreligger. Det er blot vigtigt igen at fremhæve, at der med punkterne 1-4 kun er foretaget en udledning af den systematiske genese se af en gruppe ejeres interesse i beskyttelse af deres ejendom, dvs. at vi exemplarisk har fulgt en bestemt interesse fra det almene begreb om merværdiproduktion til overfladen.

6) Kontrollen med denne lovs effektivering, som først rettedes mod enkelte produktionsgrene, nødvendiggjorde en generalisering af fabrikslovene til andre områder: »Der er to omstændigheder, som til slut gør udslaget (for denne generalisering, forf.). For det første den stadigt gentagne erfaring, at kapitalen så snart den blot på visse punkter kommer under lovens kontrol, så meget desto mere umådeholdent søger at holde sig skadesløs på andre punkter. For det andet kapitalisternes eget råb om lige konkurrencebetingelser, dvs. de samme (enkeltpapitalistisk relevante, forf.) begrænsninger for udbytning af arbejdet¹³⁹« Denne kontrol forudsætter, at der overføres finansielle midler til staten, og den udgør grundlaget for udviklingen af institutioner (f.eks. statsembeds mænd og fabriksinspektører, som nødvendigvis på grund af statens funktion her må være på arbejderklassens side)¹⁴⁰, der skal gøre det fornødne for at forvalte interesserne.

7) Det næste systematiske skridt vil føre os til de totalkapitalistiske skranke for enkeltkapitalistisk frembringelse af de nødvendige kvalifikationer.

Spørgsmålet om, hvorfor der ikke blot bliver udstedt undervisningslove af staten, hvorfor den derudover er tvunget til også at overtage undervisningen/uddannelsen indholdsmæssigt og materielt (eller om denne tilstand som vi kan iagttage i BRD er en generel tendens eller et specialtilfælde), kan ikke undersøges videre her. Metodisk skal det blot nævnes, at det her ligesom under pkt. 5 må begrundes - gennem en separat argumentation - hvorfor det ikke kun er nødvendigt lovgivningsmæssigt, men også finansielt/materielt, at subsumere dele af uddannelsen.

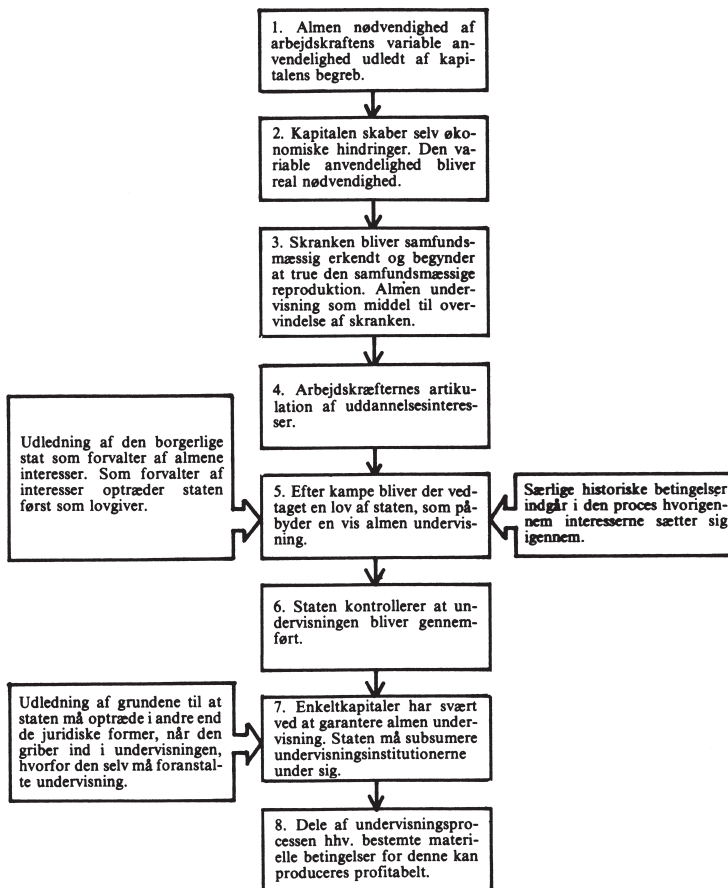
137. Jvf. Das Kapital I, MEW 23, s. 507, note 297, da. 1:3, s. 689.

138. Jvf. Das Kapital I, MEW 23, s. 506 og 519, da. 1:3, s. 689 og 703.

139. Das Kapital I, MEW 23, s. 515, da. 1:3, s. 698.

140. Das Kapital I, MEW 23, s. 306, da. 1:2, s. 440.

8) Endelig kunne man - for at foregribe »vejbygnings«-eksemplet¹⁴¹ - spørge hvorledes tendensen til tiltagende subsumering af førhen statsligt frembragte produktionsforudsætninger under enkeltkapitalerne kommer til udtryk på uddannelses/undervisningsområdet. På dette område ville man ikke skulle belyse nogen påviselig privatisering af uddannelsen, men den såkaldte undervisningsindustri, dvs. at midler og forudsætninger for indlæring og undervisning kan produceres kapitalistisk, ikke kvalifikationen (jvf. sammenhængen fra 1-8 i følgende skema).

141. Jvf. del V.

V. Om værdien af henvisningen til »vejbygnings«-eksemplet i diskussionen omkring den borgerlige stat

Her i den sidste del drejer det sig ikke om en videreudvikling af de overvejelser, som er blevet opstillet i de første dele; hverken om en systematisk eller om en realhistorisk videreudvikling. I centrum for denne del her står fortolkningen af det afsnit i Grundrisse,¹⁴² hvor Marx anvender det begreb, som for tiden er en vidt udbredt begrebslig konstituens for den borgerlige stat: »almene produktionsbetingelser«¹⁴³ henholdsvis »fælles, almene betingelser for den samfundsmæssige produktion«.¹⁴⁴ Henvisningen til dette afsnit hos Marx har dog sine lumskheder. Til at begynde med indføres staten meget ofte via disse »almene produktionsbetingelser«, så frigør man sig fra teksten og konstaterer en »tiltag« af statsaktiviteter, statsfunktioner eller statsindgreb i nutiden, endskønt netop denne konstatering - der begrundes med empiriske indikatorer såsom statsbudgettets stigende andel af nationalproduktet, forøgelsen af statslige institutioner, forøgelsen af statsansatte, etc. - umiddelbart strider betydeligt med udsagn, som Marx fremsætter i det afsnit i Grundrisse, hvorfra man mere eller mindre har udtaget hans statsteori. Det hedder der: »Den højeste udvikling af kapitalen er, når de almene betingelser for den samfundsmæssige produktionsproces ikke fremstilles af *fradraget af det samfundsmæssige revenu*, statskatten, - hvor revenu, ikke kapital, fremtræder som labour funds [arbejdsfond], og som arbejderen, endskønt han er en fri lønarbejder som enhver anden, dog økonomisk står i et andet forhold til, - men af *kapital som kapital*«. ¹⁴⁵ Endnu mere forvirrende bliver det, når man forsøger at indlæse forskellige »fase«-rækkefølger i teksten. For eksempel: til at begynde med blev almene produktionsbetingelser fremstillet privat,¹⁴⁶ så måtte staten overtage dem,¹⁴⁷ og til sidst har kapitalerne igen subsumeret disses produktion under sig.¹⁴⁸ Eller: i begyndelsen måtte staten overtage produktionen af dem og med tiltagende udvikling

142. Grundrisse, s. 422-432, (da. s. 253-56, men kun delvis, svarende til s. 426-28).

143. Jvf. Grundrisse, s. 422, 429, 430.

144. Grundrisse, s. 432. Dette begreb spiller en central rolle hos E. Altvater, selvom det hos ham ikke bliver det eneste konstituerende for staten. Også hos Projekt Klassenanalyse udgør det det centrale begrebslige grundlag, selvom forskellige argumentationer løber sammen (jvf. del I). På dette sted bygger bl.a. også: A. Evers, M. Lehmann, op. cit.; J. Risert, C. Rolshausen, op. cit.; V. Ronge og G. Schmieg refererer mere differentieret til sammenhængen i deres afhandling: *Restriktionen politischer Planung*, München 1972, s. 555 (manuskript). D. Läßle sætter dette afsnit hos Marx i centrum for sit diplomarbejde, og hos ham findes vel også den mest udførlige undersøgelse af det nævnte afsnit.

145. Grundrisse, s. 431.

146. Grundrisse, s. 430.

147. Grundrisse, s. 430, 424.

148. Som eksempel: Evers/Lehmann, op. cit., s. 60 f.

af kapitalforholdet ville kapitalerne selv sørge for produktionen af almene produktionsbetingelser. Lader man det bero på denne fortolkning og antages den som generel lov for statsfunktioner eller for almene produktionsbetingelser, så vil f.eks. ekspansionen af den statslige uddannelsessektor være lige så uforklarlig som den kvantitative ekspansion i statsligt regulerede, infrastrukturelle betingelser for den samfundsmæssige produktion og reproduktion. Eller man ville - uovervejset, som det har vist sig - betegne indretningen af et videnskabsaktieselskab som første empiriske indikator for den stigende placering af produktion af almen teori uden for den statslige sfære.¹⁴⁹

Vi mener derimod: afsnittet fra Grundrisse må hverken generaliseres eller gøres til grundlag for en statsteori, fordi dette vovestykke fører - ved en umiddelbar fortolkning af teksten - lige ud i en teori om den borgerlige stats selvopløsning. En fortolkning af teksten, som vil konstatere en lovmæssig rækkefølge af faser, overser den begrænsede henvisningsværdi af dette afsnit i Grundrisse, og indvikler sig i modsigelser, da denne fortolkning allerede har indført staten via nødvendigheden af fremstillingen af almene produktionsbetingelser. Forskellen¹⁵⁰ mellem forvaltningen af almene interesser som *kodificering* og som *indholdsmæssig-materiel garanti* (fremstilling, produktion) mangler.¹⁵¹ Staten begribes kun i den anden bestemmelse, der efter vores skøn kun kan være en følge af den første bestemmelse. Derved er det først og fremmest ligegyldigt, om en sådan sondring i forholdet mellem stat og almene produktionsbetingelser er blevet tænkt med eller ej i dette afsnit hos Marx.

I det følgende vil vi derfor 1. gå ind på henvisningsværdien af afsnittet i Grundrisse, 2. foretage en vis indholdsmæssig undersøgelse af det - især »faserne«, og 3. stille spørgsmålet, om det er muligt at finde generaliserbare udsagn eller endog lovmæssigheder.

1. Om værdien af henvisningen til »vejbygnings«-eksemplet indenfor udviklingen af kapitalbegrebet.

Det hyppigt citerede tekststed betegnes af Marx selv som et »sidespring«,¹⁵² som går ud fra undersøgelsen af den *kapitalistiske cirkulations* lovmæssigheder. Efter den første undersøgelse af kapitalens omløb¹⁵³ støder Marx, idet han

149. Jvf. f.eks. J. Hirsch, S. Leibfried, *Materialien zur Wissenschafts- und Bildungspolitik*, Frankfurt a.M. 1971, s. 95 ff.

150. Jvf. Del I, II og IV i dette arbejde.

151. Denne sondring dukker hos E. Altwater op begrebsligt og metodisk på en anden måde. Han skelner mellem »produktion og drift« (s. 19 f.; da. s. 37) og når frem til denne sondring fænomenologisk. Hos ham er de ikke udarbejdet som former for forvaltningen af almene interesser, der er afledt af statens begreb.

152. Grundrisse, s. 432.

153. Grundrisse, s. 415 ff.

betragter omløbet kvantitativt (cirkulationstiden),¹⁵⁴ på det spørgsmål, hvordan transporttiden her skal placeres.

Hører overvindelsen af den rumlige afstand mellem produktionssted og marked til produktionstiden eller til cirkulationstiden? Eller formuleret anderledes: »Kan der tjenes en merværdi på transportomkostningerne efter de grundsætninger, som vi har opstillet i det foregående.«¹⁵⁵ Og netop her følger det afsnit, som interesserer os, og som der i indholdsfortegnelsen rigtigt er henvist til som »Transportomkostningerne«¹⁵⁶ og ikke til sådan noget som »almene produktionsbetingelser og den borgerlige stat«. Eksemplerne som vejbygning, kanaler, jernbane, etc., er dermed ikke vilkårlige eksempler, som ville kunne erstattes med uddannelse, sundhedsvæsen, miljøbeskyttelse, socialforsorg, politi, etc., men de er tilsigtede eksempler på »transport- og kommunikationsmidler«,¹⁵⁷ som kan betegnes som almene produktionsbetingelser. Spørgsmålet, som altså udelukkende angår Marx her, er: under hvilke betingelser må den borgerlige stat træde ind i produktionen af transport- og kommunikationsmidler, og under hvilke betingelser bliver denne til en profitmæssig anlægssfære for kapitaler?

Der kan således heller ikke undre, at Marx kun levner denne sammenhæng en ringe plads i Kapitalens Bd. II.¹⁵⁸ Desuden tilbageviser han selv eksplicit i Grundrisse enhver videregående fortolkning af denne sammenhæng, som fremstilles i »sidespringet«: »Kun er der for os tillige åbent for et perspektiv, der på dette punkt endnu ikke kan tegnes skarpt op, omkring kapitalens specifikke forhold til de fælles, almene betingelser for den samfundsmæssige produktion til forskel fra den enkelte kapital og dens specifikke produktionsprocesses betingelser.«¹⁵⁹

Transport- og kommunikationsmidler tilfredsstiller et »samfundsmæssigt sat behov«, de hører til de midler, »som det (individet; forf.) ikke som enkelt individ i samfundet, men i *fællesskab med andre konsumerer og behøver* - hvis konsumtionsmåde i sagens natur er samfundsmæssig...«¹⁶⁰ Det drejer sig følgelig om ting, der som særegne enkelting kan benyttes af mange på grund af deres specifikke stofflige karakter, for såvidt de tjener kommunikative formål. Det er dermed udelukket, at vareproducenter henholdsvis individer, som har behov for transport og afstandsovervindende kommunikation, selv skaber *deres eget* kommunikationsnet henholdsvis bygger *deres eget* vejnet, hvorved varetransporten fra færdiggørelsesstedet til markedet, transporten af arbejdskraft fra reproduktionsstedet til produktionsstedet, såvel som benyttelsen af transport- og kommunikationsmidlet til rene reproduktionsformål ville kunne subsumeres under den citerede formulering.

154. Grundrisse, s. 419 f.

155. Grundrisse, s. 421.

156. Grundrisse, s. 1098.

157. Grundrisse, s. 422.

158. Jvf. Das Kapital, II, MEW 24, s. 150 ff. 236 f. 254; da. 2:1, s. 190 ff., s. 303-04, 327-28.

159. Grundrisse, s. 432; fremhævelse F & H.

160. Grundrisse, s. 431; fremhævelse F & H.

ring. Betragtet i sammenhæng med hele afsnittet drejer det sig ikke desto mindre kun om de materielle betingelser for omløbet og for den produktive konsumtion af kapital og de i denne sammenhæng dermed givne *skranke* for kapitalens valorisering. Dermed virker omløbstiden (cirkulationstiden) endelig selv først og fremmest som skranke: »Omløbstidens ekspansion og kontraktion virker derfor som negativ grænse for produktionstidens kontraktion eller ekspansion, dvs. det omfang i hvilket en kapital af given størrelse fungerer som produktiv kapital... Kapitalens omløbstid begrænser altså generelt kapitalens produktionstid og dermed dens valoriseringsproces«. ¹⁶¹ Transporten hører nu ganske vist begrebsligt til produktionen, thi »i økonomisk cirkulation befinder det (produktet, forf.) sig først, såsnart det befinder sig på markedet«, ¹⁶² fra kapitalens standpunkt er transporten dog lige det arbejde, »som kræves som betingelse for produktionsprocessen«. ¹⁶³ Den udgør en skranke ligesom omløbstiden overhovedet gør det, fordi den forhaler kapitalens produktive funktionsproces. ¹⁶⁴ Ved undersøgelsen af muligheden for at overvinde disse skranke, stiller Marx sig så det spørgsmål, hvorvidt fremstillingen af bestemte transport- og kommunikationsmidler kan være profitabel for enkeltkapitalen, når deres konsumtion kun er mulig i fællesskab [altså veje og ikke biler, kanaler og ikke skibe, men derimod dengang skinnetet og jernbaner¹⁶⁵].

Den hindring, som generelt står i vejen for den enkeltkapitalistiske fremstilling af transport- og kommunikationsmidler (og jo kun kan kompenseres gennem efterspørgsel) ligger i selve produktets natur. Gaden er et produkt af »kontinuerlig natur«, d.v.s. arbejdsprocessen »strækker sig over et større antal daglige arbejdsprocesser, som når de forbindes gennem kontinuiteten i deres virke, leverer et færdigprodukt, men først, når der er gået længere tid«. ¹⁶⁶ Resultatet af denne længere arbejdsperiode - og dermed viser sig »den praktiske betydning af forskellen mellem fast og flydende kapital«. ¹⁶⁷ - består i en forlængelse af omslagshastigheden. D.v.s. dagligt må der bruges ny kapital til indkøb af de cirkulerende bestanddele af kapitalen, skønt - i denne sammenhæng tages der ikke hensyn til betingelserne for salget af veje - endnu ingen kapital er returneret. Jo større kapitaludlægget er for et længere tidsrum, d.v.s. ved en produktion af produkter med kontinuerlig natur, desto større er selvsagt også risikoen. Problemet begynder derfor allerede ved selve

161. Das Kapital, II, MEW 24, s. 127 f. da. 2:1, s. 159-60; jvf. Grundrisse s. 446.

162. Grundrisse, s. 423; jvf. også Das Kapital, II, MEW 24, s. 151, da. 2:1, s. 191; Grundrisse, s. 422, 432, 529.

163. Grundrisse, s. 423.

164. Jvf. forskel mellem produktionstid og arbejdstid i Das Kapital II, MEW 24, s. 241, da. 2:1, s. 310.

165. Jvf. Grundrisse, s. 430.

166. Das Kapital II, MEW 24, s. 231, da. 2:1, s. 297.

167. Das Kapital II, MEW 24 s. 233, da. 2:1, s. 300. I *Grundrisse* går Marx til at begynde med ud fra, at transport- og kommunikationsmidler »danner en form for fast kapital, som har egne valoriseringslove« (s. 422). Ved slutningen af undersøgelsen står dog fast: »Resultatet af vores sidespring er iøvrigt, at produktionen af kommunikationsmidler, cirkulationens fysiske betingelse, hører til under den faste kapital's kategori, udgår altså ingen særlig case«. (s. 432).

kapitalindsuddet. »På de mindre udviklede trin af den kapitalistiske produktion bliver foretagender, der betinger en lang arbejdsperiode, altså kræver store kapitaludlæg i længere tid, og især når sådanne foretagender kun kan udføres i stor skale, *enten slet ikke udført kapitalistisk* som f.eks. gader, veje, kanaler osv., der bygges på *kommunens eller statens bekostning* (i gamle dage for det meste ved hjælp af *tvangsarbejde*, hvad arbejdskraften angår). Eller sådanne produkter, ... bliver kun i ringe udstrækning fremstillet ved hjælp af kapitalistens egen formue. F.eks. når der skal opføres et hus, betaler den *privatperson*, huset bygges for, portionsvis *forskud* til entreprenøren... I den udviklede kapitalistiske æra derimod, hvor på den ene side vældige kapitalmasser er koncentreret hos enkelte kapitalister, og hvor man på den anden side ved siden af enkeltkapitalisten finder den associerede kapitalist (*aktieselskaber*), og hvor *kreditvæsnet* samtidig er blevet udviklet, danner det undtagelsen, når en kapitalistisk byggeentreprenør bygger på bestilling for enkelte privatpersoner.«¹⁶⁸ Ved produkter med længere arbejdsperiode bliver deres produktion eller tilvejebringelsen af det for produktionen nødvendige kapitalforskud reguleret forskelligt alt efter kapitalforholdets udvikling: gennem tvangsarbejde, kapitalforskud fra skattemidler, kapitalforskud fra enkeltpersoner, gennem kreditten, gennem aktieselskaber, etc. I eksemplerne drejer det sig dog ikke mere alene om produkter, som er kendetegnet gennem de *to* bestemmelser, som kendetegnede transportmidlerne: *fælles konsumtion, lange arbejdsperioder*, men hele tiden kun om den sidste bestemmelse. Der, hvor begge bestemmelser falder sammen (vejbygning), kan produktionen for markedet ikke fungere (som f.eks. ved husene til *privatpersoner*), med mindre alle potentielle konsumenter slutter sig sammen i en konsumentforening. Forestillingen om en konsumentforening af enkeltkapitaler, som fælles finansierer vejbygningen, synes at være en utiltalende tanke ud fra den ovenfor udviklede bestemmelse af forholdet mellem produktionstid og omløbstid, i hvilken transporten dukker op som skranke, hvortil kapitalforskuddet må gøres mindst mulig. (Hertil kommer: kapitaludlægget forudsætter, at der også findes andre veje; det én gang købte stykke kan jo ikke tages under armen). Betaling af kapitalforskud gennem *skatter* via staten er her regelen.

Vi sammenfatter:

For Marx drejer det sig om betingelserne for produktionen af transportog kommunikationsmidler, som kan betegnes som almene produktionsbetingelser, gennem bestemmelser: »fælles forbrug« og »lange arbejdsperioder«. Ud fra disse to bestemmelser kan afledes skranke og hindringerne for produktionen, cirkulationen og konsumtionen af transport- og kommunikationsmidler (store kapitalforskud; de lader sig efter køb ikke behandle som sædvanlig tinglig ejendom, etc.). Alt i alt siger de udviklede betingelser mere om kapitalomslaget love og om betydningen af fast og flydende kapital i omløbet end om forholdet mellem stat og enkeltkapital.

168. Das Kapital II, MEW 24, s. 236; da. 2:1, s. 303-304; fremhævelse F & H.

2. Om »fase«-teorierne

Når man er blevet klar over afsnittets henvisningsværdi, skulle udsagn om faser i udviklingen af produktionen af transport- og kommunikationsmidler næppe mere kunne irritere. Det gør det nemlig af med det vovestykke, i enhver fikseret fase at skulle sammentænke de almene kundskaber eller empiriske fakta vedrørende produktionens udvikling med *andre* almene produktionsbetingelser. Nu drejer det sig slet og ret om vejbygning og lignende; og Marx benytter her selv sin egen historiske kundskab som illustration.

Han begynder med opregningen af produktionsmåder for gader, veje, kanaler etc., som endnu ikke er alment bestemt gennem kapitalforholdet: »På den anden side hjemfalder kommunikationsveje *oprindeligt* til fællesskabet, senere i lang tid regeringerne, som rene fradrag fra produktionen, som går fra landenes fælles surplusprodukt...«. ¹⁶⁹ Hvordan dette gennemføres i detalje, antyder han ligeledes: enten gennem fordelingen af arbejde indenfor fællesskabet efter *fælles regulering* (umiddelbart samfundsmæssigt arbejde), ¹⁷⁰ gennem inddragelsen af arbejdskraft via staten til *hoveriarbejde*, eller i udviklede samfundsformer med ligeså udviklede statsformer gennem *skatter*, hvad dog intet ændrer ved det princip, at det drejer sig om »tvangsmæssig forvandling af en del af landets surplusarbejde eller surplusprodukt til veje«. ¹⁷¹ Ganske vist kan de to sidste former også forekomme under kapitalistiske produktionsbetingelser, ¹⁷² de er dog endnu ikke tilstrækkelige til betegnelse som kapitalistiske. De lader sig heller ikke oprettholde på denne historie-skrivende måde. Her kan det kun konstateres, at f.eks. de mål, som den feudale stat forfulgte med vejbygningen, har været ren militære, at det imidlertid allerede dermed objektivt medførte en - rumlig - betydelig understøttelse af kapitalforholdets udfoldelse, at med likvideringen af feudal produktionsmåde og regeringsform må der nu som før bygges veje og deres fremstilling, reparation, anvendelse naturligvis reguleres, og at dette naturligvis først og fremmest bliver ført videre i de former, som historisk er overleveret, etc. ¹⁷³

169. Grundrisse, s. 423.

170. Das Kapital, I, MEW 23, s. 92, da. 1:1, s. 178.

171. Grundrisse, s. 424.

172. Med skatter er dette på en måde tilfældet. Tvangsarbejde ville modsvare arbejdstjeneste.

173. Dette problem måtte naturligvis afklares nærmere separat. Det er så let at sige, at staten i overgangen fra den feudale til den kapitalistiske produktionsmåde objektivt har understøttet den sidstnævnte gennem vejbygning. Vanskeligheden kommer ind, hvor staten netop i denne fase agerer mod det opkommende borgerskab. Desuden er staten som feudal stat ikke garant for almene interesser på samme måde, som vi f.eks. har fastslået det for den borgerlige stat. Sluttelig skulle det afklares, om dette spørgsmål overhovedet skulle afklares systematisk eller blot historisk. Som kortfattet tese kunne her formuleres: Staten understøtter »objektivt« udviklingen af kapitalforholdet, ikke ved at gå efter dette mål som noget overordnet, men i efterfølgelsen af andre mål, som udelukkende lader sig nå med midler, som også er befordrende for udviklingen af kapitalforholdet. Staten bygger f.eks. veje, som er betingelsen for handelskapitalens udfoldelse såvel som for militære »udfoldelser«, i og med at den opfylder sin feudale bestemmelse,

Hvad der altså let kan forstås som den første »fase« i udviklingen af produktionen af transport- og kommunikationsmidler, er ikke andet end den illustrative karakteristik af et historisk udgangspunkt eller prækapitalistiske muligheder for at organisere og gennemføre vejbygningen.

Først der, hvor transport- og kommunikationsmidlet systematisk dukker op i udviklingen af kapitalbegrebet som skranke for merværdiproduktionen henholdsvis -realisationen, kan man spørge efter den kapitalistiske bestemmelse. Det er den sammenhæng, som allerede er karakteriseret ovenfor, hvor de bestående transport- og kommunikationsveje på den ene side fremtræder som skranke for afkortningen af omslagshastigheden af kapital,¹⁷⁴ og hvor transportomkostninger for kapitalerne på den anden side selv er en skranke for valoriseringen af størst mulige kvanta kapital i den umiddelbare arbejdsproces.¹⁷⁵ Går man ud herfra, kan man alment aflede nødvendigheden af forbedringen af de givne transportmidler og -veje. Her udfra lader sig så ligeledes den interesse hos enkeltkapitalerne bestemme og forklare, som ytrer sig i krav om flere og bedre transportveje og -midler. Det kan ikke uden yderligere bestemmelser, som må inddrage problemets natur, afklares om staten allerede kommer ind på dette sted i udviklingen af muligheder for at overvinde kapitalvaloriserings skranke, eller om enkeltkapitalerne gør det til deres særlige forretning at overvinde disse skranke (jernbaneselskaber, etc.). Fælles anvendelse og lange arbejdsperioder var de kendetegn, som førte til, at enkeltkapitaler ikke er i stand til at frembringe det forskud, som produktionen af veje eller opførelse af jernbanelinier kræver under betingelser med mindre udviklede kreditforhold og ringe kapitalcentralisation.¹⁷⁶ »Et land, som f.eks. U.S.A., kan selv i produktiv forstand mærke nødvendigheden af jernbaner, alligevel kan den umiddelbare fordel, som fremkommer deraf, være for ringe for den [profitable; for.] produktion, således at udlægget omvendt må fremtræde som fonds perdu [spildt]. Så vælter kapitalen dem over på statens skuldre...«. ¹⁷⁷ Den form, hvori staten påtager sig fremstillingen af en jernbanelinie, er dermed endnu ikke bestemt: den kan antage formen af ren forvaltning af disse interesser, d.v.s. staten kunne beslutte at give en jernbanelinie i kommission og kontrollere etableringen; eller den kan tage form af statslig produktion. I begge tilfælde ville - idealtypisk -

eller blot forfølger forklarlige egeninteresser i overgangsfasen. Marx antyder selv disse andre bestemmelser af staten: »...hvor staten traditionelt overfor den (kapitalen, forf.) indtager en overordnet stilling, har den endnu privilegiet og viljen til at tvinge helheden til [at anbringe] en del af deres revenu, ikke af deres kapital, i sådanne almen-nyttige arbejder,...«. Grundrisse, s. 430; jvf. også Grundrisse, s. 544; da. s. 288.

174. Das Kapital II, MEW 24, kapitel 5 og 14.

175. Das Kapital II, MEW 24, 6. kapitel, 3. afsnit; Grundrisse, s. 422, etc.

176. De tilsandede jernbanelinier i ødemarken - en elsket rekvisit i westerns - er tegn på et sådant fejlslagent enkeltkapitalistisk foretagende (jvf. Grundrisse, s. 430).

177. Grundrisse, s. 430; denne »væltet over« relaterer sig til *nødvendigheden af overvindelsen af skranke*, som kan fremtræde som mangel på jernbaner eller som bankrotte jernbaneforetagender.

ingen kapital være delagtig i etableringen og i driften; i det første tilfælde ville produktionen ske gennem kapitaler, som arbejder på bestilling og modtager et forskud, men driften sker gennem staten. Men den enkeltkapitalistiske produktion finder i dette tilfælde ikke sted, fordi der eksisterer en stor efterspørgsel, men fordi afsætningen er sikret på forhånd og i fremtiden. Uden den statslige garanti kunne man på dette sted ikke uden videre gå ud fra en enkeltkapitalistisk produktion af transport- og kommunikationsmidler.

Lad os opholde os ved det andet tilfælde: staten garanterer producenten af jernbaner og skinner afsætning af et bestemt varekontingent, altså f.eks. en bestemt linie med alt, hvad dertil hører. For at kunne bygge den, er der brug for et kapitalforskud, som imidlertid ligger betydeligt over værdien af jernbanelinien ($k + v + m = v$). I forskuddet indgår den faste kapital, som f.eks. rækker til at producere 10 jernbanelinier. Men i k optræder kun $\frac{1}{10}$ af den faste kapital igen. Da etableringen af flere jernbanelinier endnu ikke er planlagt, vil ingen enkeltkapitalist bygge jernbanelinien på dette sted, selv ikke på bestilling og med forskud, fordi værdien af den producerede jernbanelinie kun erstatter ham den kapital, som indgår i varen og giver ham en merværdi. Den erstatter imidlertid *ikke det totale kapitalforskud*. Den forestilling, at overskuddet (m) ikke kun indeholder merværdi, men en »risiko-præmie« på højde med den endnu ikke valoriserede $\frac{9}{10}$ faste kapital, ville ikke blot være det sletteste optrækkeri, men ville i øvrigt være identisk med det første tilfælde: staten har ikke blot selv realiseret enkeltkapitalens produktværdi (købt jernbanen), men har foreløbig etableret den totale drift, altså indskudt den totale flydende og faste kapital. I dette tilfælde ville en adskillelse mellem stat som køber og enkeltkapital som sælger ikke mere være til stede. Under de anførte betingelser (ingen aktiekapital henholdsvis ringe omfang af kapitalkoncentration, ringe kreditmuligheder, etc.) ville denne »vælten« over på statens skuldre være identisk med statslig forvaltning, produktion og drift af transportmidlet.

Dermed er allerede implicit udviklet, hvordan den fase skal forstås, som Marx kalder¹⁷⁸ for den »højeste udvikling af kapitalen«. ¹⁷⁹ Denne er nået, »når de almene betingelser for den samfundsmæssige produktionsproces ikke *fremstilles* af fradraget af det samfundsmæssige revenu, statsskatten - ... - men af kapitalen som kapital«. ¹⁸⁰ Marx nævner udførligt de betingelser, som må være givet, for at »kapitalisten nu skal påtage sig vejbyggeriet som forretning, for egen regning«: ¹⁸¹ »For det første: Størrelsen af den kapital, der er koncentreret

178. Formuleringen »højeste udvikling« kunne føre til den misforståelse, at her menes sådan noget som kapitalismens sidste fase, dens dødstime, etc. Efter vores skøn vil Marx alene karakterisere den »fase«, hvor virkeligheden har indhentet kapitalens begreb i produktion, cirkulation og stat. Det »reelle fællesskab [har] konstitueret sig i kapitalens form« (Grundrisse, s. 430). (Jvf. også s. 431, 429; og s. 427 note 2, da. s. 256, note 5).

179. Grundrisse, s. 431.

180. Grundrisse, s. 431; fremhævelse F & H.

181. Grundrisse, s. 428; da. s. 255.

på hans hånd, forudsættes at kunne overtage arbejder af en sådan dimension og med et så langsomt omslag, en så langsom valorisering. Derfor først og fremmest aktiekapital, ... For det andet: Det kræves af kapitalen, at den giver renter, ikke profit (den kan give mere end renter, men det er ikke nødvendigt). ... For det tredje: som forudsætning for en sådan trafik - især forretningsmæssig [gælder], at vejen forrenter sig, d.v.s. at den pris, som forlanges for benyttelse af vejen, er så megen bytteværdi værd for producenten eller giver en produktivkraft, som han ville kunne betale så dyrt. For det fjerde: En del af hans revenu lægges ud i denne bevægelsesartikel som nydende rigdom«. ¹⁸²

Hermed er især angivet de betingelser, som må være opfyldt, for at et kapitalforsku af betydelig størrelse overhovedet kan skaffes frem. Desuden bliver »nødvendigheden i produktiv henseende« tiltagende mærkbar for potentielle brugere. [»Kapitalen som sådan - dens eksistens sat i det nødvendige omfang - vil først producere veje, når produktionen af veje er blevet til en nødvendighed for producenterne, specielt for selve den produktive kapital; en betingelse for kapitalisternes profitmageri«. ¹⁸³]. Denne betingelse var allerede givet, da den virksomhed blev kastet over på staten: den bliver stående som nødvendig, omend ikke i sig selv tilstrækkelig betingelse.

Marx holder sig dog tilbage over for de vanskeligheder med køb og salg, som skyldes den særlige karakter af transportvejene (med transportmidler som flyvemaskiner og skibe forholder det sig noget anderledes), og som ligger i konsumtionen (anvendelsen). ¹⁸⁴ Der hvor selve transportereringen er »varen« (eller bedre: tjenesteydelsen), ¹⁸⁵ findes ingen vanskeligheder. Bevægelsen købes, idet man køber en billet eller betaler fragten. Det er mere problematisk, når transportforudsætningerne såsom gader, kanaler, etc. skal købes eller sælges. ¹⁸⁶ Man kan skelne mellem to muligheder (når man lader konsumforening og privat køb ude af betragtning): For det første opkrævningen af direkte afbenyttelsesgebyr (jvf. bompengene), og for det andet det indirekte afbenyttelsesgebyr, som giver udbytte i form af et kontinuert revenu-fradrag (skatter). I den sidste form forudsættes staten som samfundets eneste sfære og instans, der i forbindelse med behov, som kun kan opfyldes i fællesskab gennem afbenyttelse af en og samme »vare«, også

182. Grundrisse, s. 428 f. da. s. 255.

183. Grundrisse, s. 429.

184. På flere steder sætter Marx sig eksplicit ud over dette spørgsmål: »Tænk, vejen kunne sælges at once, lige som en frakke eller et tons jern...« (Grundrisse, s. 422), eller: »...(tidsrum og form for salg angår os ikke her)...« (s. 430).

185. Jvf. Theorien über den Mehrwert, 26.1, s. 379: »Hvor bytningen af penge finder sted direkte mod arbejde, uden at det sidstnævnte producerer kapital... købes det som *tjeneste*, som overhovedet ikke er andet end et udtryk for den særlige brugsværdi, som arbejdet yder som enhver anden vare; men specifikt udtryk for arbejdets særlige brugsværdi, for såvidt det ikke yder tjeneste som *ting*, men som *aktivitet*...«.

186. Her måtte endda grundrentes rolle undersøges. Jvf. også Das Kapital II, MEW 24, s. 437; da. 2:2, s. 562.

kan udstede almene regler for betaling af gebyrer for benyttelsen. I den første form dukker vanskeligheden med kapitalforskuddet ikke blot op én gang, nemlig ved begyndelsen af den flydende kapital's første omslag, men ligeledes også ved det andet og tredje omslag. Fast kapital som redskab til vejbygning må anvendes igen efter afslutningen af en vej, hvis ikke værditab skal indtræde. Til bygningen af den næste vej behøves der nu ganske vist ikke det totale forskud af fast og flydende kapital. Men førend bygningen af vej 2 kan påbegyndes, må værdien af den kapital, som indgik i bygningen af vej 1, dog allerede være flydt tilbage (plus et overskud, der ikke behøver at være lig med m). Ved kontinuerlig opkrævning af afbenyttelsesgebyr varer det dog flere gange byggetiden, førend denne værdi er slået om. Følgen er: fornyet optagelse af kredit, som fører til yderligere spaltning af profitten. Den flydende kapital vil først være slået om efter adskillige produktionsperioder; forudsat at efterspørgslen efter nye veje gør yderligere byggeri lønsomt; forudsat at afbenyttelsesgebyrerne flyder regelmæssigt, og forudsat at der findes nye private kreditgivere.¹⁸⁷ Det bliver så forståeligt, at den anden form kun står åben som teoretisk mulighed, og selv empiriske eksempler kan næppe findes. Dermed bliver den fremherskende form for fremstilling af transportmidler ud fra *kapital som kapital* den form, hvor vejnettets forvaltning er i hænderne på staten, som giver ordre til byggeentreprenører, der påtager sig vejfremstillingen som forretning.¹⁸⁸

Resultatet af vores fortolkning er ingen fase-model. Idet vi er gået ud fra beskrivelsen af prækapitalistisk regulering af transport- og kommunikationsmidlers bygning, har vi tværtimod påvist den systematiske sammenhæng inden for cirkulationsloven (omløb og omslag), hvor transportomkostningen henholdsvis manglende transportveje og -midler fremtræder som kapitalvaloriseringens skranke. Byggende herpå, har vi lidt efter lidt indført de betingelser, som kunne gøre en overvindelse af disse skranke mulige inden for præmissen om den tiltagende kapitalisering¹⁸⁹ af alle samfundsmæssige sfærer. Hermed kan vi som resultat fastslå, at man næppe kan forestille sig en fuldstændig kapitalisering af de almene produktionsbetingelser, som her er blevet karakteriseret som transport- og kommunikationsmiddel. *Det kræver statens forvaltning, såfremt og så længe det drejer sig om »samfundsmæssigt bestemte behov«*,¹⁹⁰ derimod kan

187. Vanskelighederne med husbyggeriet skildrer Marx: »Midlerne hertil fremskaffes gennem hypotekslån, og pengene får bygherren stillet til rådighed, efterhånden som opførelsen af de enkelte huse skrider frem. Kommer der så en krise, der bringer indbetalingen af forskudsrate til standsning, går det som regel galt med hele foretagendet; i bedste fald bliver husene stående halvfærdige, indtil der kommer bedre tider, i værste fald kommer de til tvangsauktion og bliver afsat til den halve pris. Uden at bygge på spekulation og det i den helt store skala, er der ingen bygherre der kan komme i vejret i dag.« (Das Kapital II, MEW 24, s. 237; da. 2:1, s. 304-05).

188. Hvilken virkning, de indskrænkede konkurrencebetingelser (efterspørgselsmonopol gennem staten) har på denne sammenhæng, står tilbage at undersøge.

189. Das Kapital III, MEW 25, s. 206; da. 3:1, s. 254; Grundrisse, s. 431 og 441.

190. Grundrisse, s. 431; jvf. Del IV.

produktionen af materielle bestandele i tiltagende grad blive en profitabel forretning.

Med dette resultat - det må endnu en gang understreges - er der foreløbig intet sagt om andre almene produktionsbetingelser henholdsvis almene forudsætninger for produktion og cirkulation. Disse overvejelser lader sig hverken uden videre overføre på videnskab og uddannelse, eller uændret overføre på miljøbeskyttelse og sundhedsvæsen. Til nød kan man generalisere nogle spørgsmål og metodiske bestemmelser: I hvor høj grad dukker den forskel op, som er fremkommet ved statens afledning, imellem forskellige former for forvaltning af almene interesser gennem staten (kodificering i love, kontrol med gennemførelsen, egen gennemførelse inklusiv produktion af materielle betingelser) under andre almene forudsætninger for cirkulation og produktion? Hvilke elementer lader sig fremstille kapitalistisk, d.v.s. profitabelt? Hvilke problemer dukker der op ved enkeltkapitalistisk produktion, ved køb og salg, og ved konsumtion?

3. Merværdirealisering gennem staten

Ud fra sammenhængen følger imidlertid et aspekt til yderligere undersøgelse af årsagen til statsaktiviteternes tiltagen (hvad det så siden må betyde) som - idet vi går ud fra »vejbygnings«-eksemplet - efter vores mening lader sig generalisere. Til dette modstiller vi her endnu en gang tilfælde 1, hvor staten har vejbygningen helt i eget regi, d.v.s. forvalter den, driver og producerer selv vejene, med tilfælde 2, hvor staten kun optræder som virksomhedens forvalter, ikke mere som producent, altså må købe de materielle betingelser hos private byggeentreprenører.

I tilfælde 1 sætter staten ikke de forhåndenværende arbejdskraften til varetagelsen af nødvendige funktioner ind »til brug for produktion af værdier«,¹⁹¹ bytter altså ikke deres arbejdsformåen mod kapital, men mod penge, som - formidlet gennem skatter - er fradrag fra reventerne. »Hvis arbejdstiden i den umiddelbare produktion var helt forbrugt (eller formidlet udtrykt, at det var umuligt at hæve surplusskatter til dette bestemte formål) så måtte vejen forblive ubygget. Betragtes hele samfundet som et individ, så ville det nødvendige arbejde bestå i summen af alle særlige arbejdsfunktioner, som gennem arbejdsdelingen er gjort selvstændige.«¹⁹² Det arbejde, som repræsenterer almene betingelser for den samfundsmæssige produktion, hører altså til det nødvendige arbejde; de enkelte individer kan under kapitalistiske forhold kun tage del i det på en formidlet måde gennem skattens form. Når vejen bygges af en enkeltkapital og ikke af staten, så vil den valorisere sin kapital; den vil afpresse arbejderne

191. Grundrisse, s. 428, note 1; da. s. 256, note 7.

192. Grundrisse, s. 425.

merarbejdstid og også realisere denne ved salget af produktet. Marx knytter her følgende beregning hertil: antag at produktionen af en vej varer 12 måneder for én arbejder. Vejens værdi udgør følgelig 12 måneder. Antag ligeledes, at der til reproduktionen af arbejderen i det samfundsmæssige gennemsnit kun behøves 6 måneders værdiækvivalens. Ved kapitalistisk produktion af vejen tvinger kapitalen arbejderen til at arbejde 12 måneder og betaler ham modværdien på 6 måneders arbejde. »Den del af vejen, som indeholder surplusarbejde, udgør kapitalisternes profit«. ¹⁹³ For »køberen«, som er tvunget til køb gennem skattefradrag fra revenue, ville der altså kun være anvendt 6 måneders nødvendigt arbejde. Men han må betale 12.

Om den offentlige produktion af vejen skriver Marx: »Hvis fællesskabet byggede vejen, og arbejderen kun ville arbejde den nødvendige tid, måtte der tilkaldes en anden arbejder, som arbejdede 6 måneder«. ¹⁹⁴ Ifølge denne argumentation ville vejen altså igen koste 12 måneder for »køberen«, nu ikke fordelt på én, men på to arbejdere. Denne argumentation holder dog ikke stik for kapitalistiske forhold. Ganske vist drejer det sig for staten ikke om kapitalvalorisering, når den selv lader vejen producere, men om fremstillingen af en samfundsmæssig, direkte nødvendig brugsværdi. Arbejdsdagens længde afpasses dog ikke efter den til enhver tid nødvendige arbejdstid, men efter den samfundsmæssigt gennemsnitlige varighed af arbejdsdagen, i hvilken et bestemt forhold mellem nødvendigt og merarbejde som altid er opløst. Således arbejder arbejderen i statstjeneste ligeså lang tid som hans kollega under enkeltkapitalen og modtager en lignende løn. Det vil sige, i begge tilfælde ville en vej på 12 måneders varighed blive fremstillet af én arbejder. Det er det samme. Forskellen består i omregningen af merarbejdstiden.

I tilfælde 2 vandrer merværdien ned i kapitalens lommer, d.v.s. værdiækvivalenten for 6 måneder er trukket ud af skattefondet og er nu i hænderne på privat kapital. I tilfælde 1 udtrækkes der fra skattefondet kun den del, som er nødvendig til reproduktionen af arbejdskraften: værdiækvivalenten for 6 måneder. Resten, ligeledes en værdi af 6 måneder, er opsparring til skattefondet og kan anvendes til produktion af en anden vej.

Konsekvensen ligger lige for: da det er den kapitalistiske produktionsmådes tendens, »at underkaste alle de samfundsmæssige forudsætninger... sin specifikke karakter og immanente love«, ¹⁹⁵ bliver elementer af de almene produktionsbetingelser kapitalistisk produceret i voksende omfang (netop dette kan kun eftervises gennem enkeltundersøgelser): gaderne etc. på vejbygningsområdet, undervisnings- og læremidler i den senere tid i uddannelsessektoren i tillæg til skolebyggeri og indretning, farmaka i sundhedsvæsnet, etc. I det omfang, som dette finder sted, fremkommer der et paradoksalt resultat: på den ene side

193. Grundrisse, s. 424.

194. Grundrisse, s. 424.

195. Das Kapital III, MEW 25, s. 206; da. 3:1, s. 254.

aftager produktionen af materielle betingelser for de almene produktionsforudsætninger gennem staten, på den anden side tiltager statsbudgettets omfang (skatter plus statsgæld), såfremt de materielle betingelser nu som før må drives af staten. For samme mængde goder må der inddrives mere, da det for kapitalerne drejer sig om realisering af den i goderne indeholdte merværdi. Eller formuleret anderledes: for samme andel af statsbudgettet står der færre mængder goder til statens disposition. Hvis den frie konkurrence oven i købet er indskrænket, d.v.s. tvungen til forøgelse af arbejdets produktivkraft efterhånden ikke mere eksisterer og værdien per produktionsenhed ikke lader sig sænke mere, så kan man indse, at indikatoren »statsbudget« i det mindste kun udsiger lidt om væksten i statsaktiviteten. På den ene side reflekterer den her antydede lovmæssighed en forskydning indenfor statsaktiviteterne: mindre egen produktion, mere drift. På den anden side viser den følgerne for statsbudgettet, d.v.s. for skatte- og statsgældspolitikken. I fordelingen af udgifterne til samfundsmæssige behov indgår der følgelig ikke blot mere og mere samfundsmæssig nødvendig arbejdstid til deres opfyldelse gennem privat fremstilling, men også merarbejde. Således vælter kapitalen ikke alene varetagelsen af de samfundsmæssige behov over på statens skuldre, men også realiseringen af dens profit.

Rettelser til Flatow/Husiken-oversættelsen i Kurasje nr. 9:

I Flatow/Husiken-artiklen i Kurasje nr. 9, s. 132, 3. afsnit, har der indsneget sig en meningsforstyrrende oversættelsesfejl. Det afsnit, som begynder med: »Inden for de ...«, skal i stedet hedde:

Med en til dels kritisk intention overfor de dogmatisk-leninistiske grupperings afkortede statsbegreb (stat og kapitalens eller monopolenes instrument, som den herskende klasses komité, som volds- og undertrykkelsesapparat) har der i nogen tid været fremført andre bestemmelser af staten i diskussionen. O.s.v.

politiske arbejdstekster

nr. 1 **kr. 6.00**

kritik af nationaløkonomien

nr. 2 **kr. 7.00**

elementer til analyse
af uddannelsessektoren

nr. 3-4 **kr. 14.00**

Kriseteori

nr. 5 **kr. 10.00**

værditeori og statsudgifter

nr. 6 stat og arbejderbevægelse
kommer primo september.

ABONNEMENT

1-4 18.00

5-8 28.00

bestilles ved at indsende beløbet til
giro **3 21 14 44**

politiske arbejdstekster
kollektivets publikationsgruppe
Rosenborggade 15
1130 København K.

Teser til en marxistisk retsteori¹*

Oskar Negt

Den marxistisk orienterede retsteoretiske diskussion har været præget af en række skinproblemer, som har forskudt problemstillingerne fra det centrale: forholdet mellem *produktion* og *ret*.

I den efterfølgende artikel tager Oskar Negt udgangspunkt i det forhold, at der kan konstateres en stigende retliggørelse af samfundsmæssige forhold, såvel i senkapitalistiske som i socialistiske transformationssamfund; men der er afgørende forskelle i denne retliggørelse, som kan henføres til den samfundsmæssige produktions forskellighed.

I forlængelse heraf forsøger forfatteren derfor med udgangspunkt i Marx's og Engels' tekster at udvikle de bestemmelser af retten, som opstår i forbindelse med produktionen, og som er anvendelige til analyser af de konkrete retsforhold i kapitalistiske og i socialistiske transformationssamfund.

* Denne artikel, som er publiceret i *Kritische Justiz* 1973/1 s. 1-19, er en omarbejdet og udvidet udgave af et foredrag, som forfatteren holdt i december 1972 efter indbydelse fra basisgruppen af jurastuderende ved Köln Universitet. I protokolform blev foredraget trykt i brochuren »*Klassenjustiz?, Methoden der bürgerlichen Rechtswissenschaft und marxistischen Rechtstheorie*«, udgivet af Basisgruppe Jura, Köln.

I forbindelse med oversættelsen er artiklen blevet forsynet med nøjagtige henvisninger til de anførte citater, anbragt i fodnoterne

»I alle samfundsformer er det en bestemt produktion og derfor også dens forhold, der anviser alle øvrige [produktioner og forhold] rang og indflydelse. Den er en almen belysning, hvori alle øvrige farver er skjult, og den modificerer disse farver i deres særegenhed. Den er en særlig æter, som bestemmer den specifikke vægt af alt, som har en fremtrædende eksistens i den.... Nemlig at enhver form for produktion skaber sine egne retsforhold, regeringsformer etc. Råheden og begrebsløsheden ligger netop deri, at forholde det organisk sammenhørende tilfældigt til hinanden, at bringe det i en ren og skær refleksionssammenhæng. Det eneste, der foresvæver de borgerlige økonomer er, at der bedre produceres med det moderne politi end f.eks. under næveretten. Kun glemmer de, at også næveretten er en ret, og at den stærkes ret lever videre under andre former i deres 'retsstat'«. ¹

Går vi fænomenologisk ud fra sociale fakta, så drejer det sig fremfor alt om to fakta, som behøver en forklaring ud fra en historisk-materialistisk retsteori: For det første den konstaterede tendens til tiltagende retliggørelse af samfundsmæssige forhold i de senkapitalistiske lande. Og for det andet den erfaring, at væsentlige områder af det samfundsmæssige liv i de industrielt fremskredne socialistiske transformationssamfund nu som før også er regulerede af formale retsgrundsætninger, dvs. efter abstrakte og generelle normer, som selv ikke ved hjælp af deres *socialistiske indhold* kan frigøres fra den tvangsmagt, de altid sætter. Retsordninger af denne art ligger på denne side af »den borgerlige retshorizont«, uanset i hvilken udstrækning og form de end måtte udgøre det økonomiske grundlag for et nyt samfund.

I.

Hvad senkapitalismen angår, så giver denne tendens til »retliggørelse« udtryk for en samfundsmæssig tilstand, som målt ud fra de samfundsmæssige produktivkræfters stade beror på en kronisk legitimationssvaghed i hele den politiske magtstruktur: Det borgerlige retssystem bliver mere og mere et gigantisk lapperi, der vender formålet med retliggørelsen, nemlig at øge retssikkerheden, til det modsatte. En kostbar teknokratisk organisation af retsmaterialet, datamaskiner, computere bliver nødvendige for i det mindste at skaffe specialisterne et overblik over love, forordninger og domme. Der klages generelt over mørketal i forbrydelsesbekæmpelsen og over den bagatelkriminalitet, som truer med at kvæle retsvæsenet.

En sådan opsplintning af retten fandtes også før borgerskabets revolutionære kodifikationer, da det for den sejrende borgerlige klasse drejede sig om at or-

1. K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Einleitung*, s. 27 og s. 9-10; da s. 48 og s. 26-27. (O. Negt henviser til: *Zur Kritik der politischen Ökonomie, Einleitung*; der er imidlertid tale om den samme »*Einleitung*« publiceret under anden titel - jvf. MEW 13, s. 615-642. - Af den grund henviser vi til *Grundrisse* og parallelt hertil til den danske oversættelse: *Kritik af den politiske Økonomi*, ved Kjeld Schmidt, Kbh. 1970).

ganisere alle subjektive rettigheder og den objektive retsorden omkring privatejendommen som så at sige det transcendentale udgangspunkt. Det er et sikkert tegn på, at en bestående retsorden er blevet for snæver for den materielle og åndelige livsproces i et samfund, når produktion og fordeling af den samfundsmæssige rigdom, når menneskenes behov, der er frembragte af kapitalismen men ikke tilfredsstilles af denne, stadig oftere og i mere og mere eksplosive former støder mod retsinstitutioner, som opretholder overlevede produktionsforhold og dermed objektivt udhulede ejendoms- og politiske magtstrukturer. Disse voksende modsigelser mellem retssystem og produktionsbasis, som på betingelse af en gennem arbejdsdelingen selvstændiggjort og professionaliseret juriststand nødvendigvis giver sig udslag i tvangen til *logisk* modsigelsesfrie retsnormer, antager i senkapitalismen sanseligt forståelig form, der påny kommer for dagen ved ethvert reformkrav til love. Det var det Engels mente, da han sagde at en lovbog aldrig er det strenge, uformildede, uforfalskede udtryk for en klasses herredømme. Han siger: »I en moderne stat må retsvæsenet ikke blot svare til den almindelige økonomiske situation, være dens udtryk, men også være et *i sig selv sammenhængende udtryk*, som ikke slår sig selv i ansigtet ved indre modsigelser. Og for at muliggøre det, går nøjagtigheden i genspejlingen af de økonomiske forhold mere og mere fløjten. ... Gangen i 'retsudviklingen' består altså for størstedelen i, først at fjerne de modsigelser, som følger af, at økonomiske forhold omsættes til juridiske grundsætninger og et harmonisk retssystem forsøges fremstillet, og så i at dette system gennembrydes og indvikles i nye modsigelser gennem den fortsatte økonomiske udviklings indflydelse og tvang.«²

I vores sammenhæng betyder denne uforenelighed mellem rettens indre logik og økonomiske klasseindhold, at det er principielt udelukket at udforme en modsigelsesfri nyordning af retten under opretholdelse af produktionsmåden og de heraf følgende magtforhold. Allerede nyordningen i Code Napoleon fra 1792 til 1796 forfalskede på flere måder det konsekvente retsbegreb. En nyordning, der fastholder privatejendommen som grundinstitut, og samtidig vil imødekomme de af arbejderklassen tilkæmpede former for kollektivetret såvel som den privatretsorden, der ved de økonomiske kræfters monopolistiske organisation er reduceret til ejendomstitel, er ligeledes en umulighed. Inden for den borgerlige retshorisont er en løsning af disse modsigelser utænkelig, hvor radikale enkelte retspolitiske krav end måtte være.

Det har umiddelbare følger for teoridannelsen. Det er netop denne objektive samfundsmæssige situation og ikke spørgsmålet om det åndshistoriske udgangspunkt - om man i den forbindelse griber tilbage til naturretstraditioner, til Thomas Aquinas, Feuerbach eller den unge Marx - der gør, at udviklingen af en *borgerlig* retsfilosofi er en *logisk og praktisk* umulighed. Thi alle de ansatser

2. Engels i et brev til C. Schmidt, 27. oktober 1890, se MEW, bd. 37, s. 488.

til en filosofisk overvindelse af retspositivismen, der i dag skyder op af jorden som paddehatte (i den brogede palet af eksistentialistiske, antropologiske, ontologiske, værdifilosofiske begrundelser), har det til fælles, at de er bundet til historieløse rammer og mister end ikke i de mest fremskredne udgaver deres karakter af komplementærideologier til retspositivismen. Det synes at være en henvisning til, at den borgerlige retsfilosofis problemkreds indholdsmæssigt og erkendelsesteoretisk skabtes med Hegel, der ganske vist også måtte inddrage substansialiteten i statens skik og brug for at udfolde den abstrakte ret, der lokaliseredes til systemet af fornødenheder. Alt, hvad der kommer efter, bærer præg af denne filosofiske restauration. Når Korsch endnu kunne tale om at de borgerlige jurister er privatejendommens ideologer, så er denne for dem trøstende konsekvens ikke engang længere til stede i dag.

Der hvor nye kodifikationer faktisk blev resultatet af revolutionære omvæltninger, altså selvophævelse af alle målestokke, som implicerede retlig normering - således som i de socialistiske transformationssamfund - viste der sig snart ejendommelige tilbageslag. Marxistiske teoretikere som Pasukanis, der endnu helt var under indflydelse af den af oktoberrevolutionen etablerede retsidé og derfor anså det for overflødigt også at inddrage de eksisterende retsforhold i den sovjetiske begyndelsesperiode i deres »almene retslære«, rekonstruerede retsteorien i fuldstændig parallel til metoden i kritikken af den politiske økonomi. Deres analyse sigtede på at bevise, at med forsvinden af retsformens forudsætninger, »differentieringen og modsætningen mellem private interesser«³ således som de optræder på det højeste udviklingstrin i den kapitalistiske vareproduktion, så må det *juridiske* moment i reguleringen af menneskenes opførsel og relationer samtidigt forsvinde. Pasukanis havde den forestilling, at sådanne tvangsreguleringer ville afløses af tekniske regler for det samfundsmæssige samliv: planmæssige reguleringer efter et fælles mål, som efter modellen for jernbanevæsenets maksimale driftsevne eller helbredelsen af en syg, der på samme måde forudsætter iagttagelsen af bestemte regler hos læge og patient.

Men retsformen og den deraf betingede retsfetichisme døde på ingen måde bort med overvindelsen af den *kapitalistiske* form for vareproduktion og den kollektive transformation af modstående privatinteresser. Også Pasukanis overså, at det juridiske element af tvang ikke bliver overflødigt med den efter fælles mål organiserede planøkonomiske regulering af produktionen og det samfundsmæssige

3. E. Pasukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, Leipzig 1929, genoptryk Frankfurt a.M. 1969, s. 55. (Udgives på dansk af Forlaget KURASJE i 1974).

liv; men at det endda kan vokse under de skærpede betingelser i en efterhaltende industrialisering og en kapitalistisk indkredsning.⁴

Derimod erkendte Lenin meget klarere, at den fortsat eksisterende retsform ikke blot var et levn fra den kapitalistiske vareproduktion, men - i det mindste i den første fase af kommunismen - udgør et element for samfundssammenhængen. Retstvang er ikke kun nødvendig for at udligne hinanden modstående privatinteresser. Den er frem for alt nødvendig for at løse modsætningen mellem privatinteresser og de af partiet og den proletariske stat repræsenterede almeninteresser. Lenin betegnede det derfor som en utopi at mene, »at menneskene straks efter kapitalismens fald ville lære at arbejde for almenheden uden nogen retsnormer«.⁵ Derfor forbliver retten »regulator (ordner) af produkternes og arbejdets fordeling blandt samfundets medlemmer«.⁶ Hvad Lenin forbeholder for den første fase af kommunismen, nemlig at der ikke er andre normer end den borgerlige rets »for hånden«, kan ganske vist ikke kun forstås som levn fra det overvundne klassesamfund; det er udtryk for selve retsformens struktur, der ikke falder fuldstændig sammen med dens borgerlige klasseindhold, men som samtidig er en stadig virkende bestanddel af den historiske formbestemmelse af stofskifteprocessen mellem menneske og natur. Så længe der nemlig findes *arbejdstvang* under en eller anden form er ethvert industrialiseret samfund henvist til at regulere produktionen og den samfundsmæssige omsætning enten ved hjælp af umiddelbar magt eller ret.

Åbenbart med henblik på den efterrevolutionære periode af det proletariske styre i Sovjetunionen, der endnu havde den totale samfundsmæssige industrialiseringsproces foran sig, begrundede Lukacs derfor i en tidlig artikel om »Produktion og Moral« den fortsatte eksistens af en retlig tvangsorden med nødvendigheden af en styrkelse af arbejdsdisciplinen og arbejdsydelsen. Under betingelser, der endnu ikke kender en massiv kapitalistisk internalisering af arbejdsmoralen, er det nødvendigt med en retsorden, »hvormed proletariatet tvinger sine enkelte individer, proletarerne, til at handle i overensstemmelse med sine klasseinteresser. Proletariatet vender også sit diktatur mod sig selv. Denne forholdsregel er nødvendig i proletariatets livsopholdelsesinteresse, når den rigtige erkendelse og den frivillige indstilling til klasseinteresserne ikke er givet.«⁷ Uden legitimi-

4. Netop fordi Pasukanis opererede med et retsbegreb, der var begrænset til den kapitalistiske vareproduktion, det borgerlige retssystem, havde han en sikker fornemmelse for, på hvilken måde der kunne ske en virkelig ophævelse af retten. Da der efter oktoberrevolutionen i 1919 og 1922 blev gjort forsøg på at stryge skyldbegrebet af de sovjetiske love, men samtidig at fastholde skyldformerne: forsæt, uagtsomhed og det skyldretlige grundbegreb om tilregnelig- og utilregnelighed, talte han med rette om en ren og skær ændring i terminologien.

5. V. I. Lenin, *Staat und Revolution*; i: *Ausgewählte Werke*, Bd. II, s. 230. Da.: *Staten og Revolutionen*, Kbh. 1967, s. 110.

6. V. I. Lenin, *op. cit.*, s. 230; da. s. 109.

7. G. Lukacs, *Die Rolle der Moral in der kommunistischen Produktion*; *Georg Lukacs Werke*, Luchterhand, Bd. 2, s. 90-94, Neuwied/Berlin 1968, s. 93.

onshensigt overfor en i sig selv modsigelsesfuld revolutionær udvikling af Sovjetsystemet udtales her ganske åbent, hvad der allerede i de senere opfattelser af retsteorien er skjult under sløret af anvendelse af revolutionær legalitet fra arbejderklassens side. Proletariatets diktatur, der benytter retten og det statslige tvangsapparat ikke blot til at undertrykke en anden klasse men frem for alt til mægling mellem den til stadighed opstående modsigelse mellem de af partiet definerede klasseinteresser og den enkelte proletars individuelle interesser, må derfor nødvendigvis af sig selv frembringe et bureaukratisk kontrolapparat, hvori tekniske planlægningsregler er uadskilleligt forbundet med juridiske regler. Efter sovjetiske teoretikers begyndende forsøg på at begrunde retsnihilistiske standpunkter, der i det proletariske styres stabilisering ser chancerne og perspektiverne i rettens og statens bortdøen, er det derfor ikke forbavsende, at en normativisme vinder fodfæste sammen med den voksende betydning af det stalinistiske planlægningsbureaukrati; en normativisme som er meget beslægtet med Kelsens. Wyschinskij, statsanklageren i Moskvaprocesserne, taler om retten som en af de »mægtigste kræfter i arbejderklassens og sovjetstatens diktatur«. Ligesom i Kelsens teori, hvor de kapitalistiske bureaukratiers funktionsmåde bliver omsat i rene retsbegreber - hvilket betyder, at retsformen, retsnormernes logiske sammenhæng, bliver adskilt fra deres sociale indhold, og at momentet af statslig tvangsregulering bliver til retsfænomenets centrale, grundlæggende og eneste karakteristiske kendetegn - således danner i det stalinistiske bureaukrati omvendt det sociale indhold i lovene det eneste grundlag for retrfrdiggørelse af retsformen og det derpå grundede statslige tvangsapparat. Selve retsformen bliver dog, ligesom værdiformen i kapitalismen, erklæret for evig og unddraget diskussion såvel teoretisk som praktisk.

Der er intet grundlæggende ændret ved dette forhold indtil idag. »Overpolitiseringen af forskningsobjektet« (Poulantzas), hvorved den marxistiske retsteori bliver trukket ned til et stade som legitimationsvidenskab, har blokeret tematiseringen af dialektikken mellem retsform og retsindhold - ganske analogt med den allerede af Engels selvkritisk beklagede forsømmelse af den formelle side af et fænomen i forhold til den indholdsmæssige.

Alligevel aftegner der sig på det seneste forandringer i udviklingen af de retsteoretiske overvejelser, som viser hen til den ambivalente rolle retten spiller i de industrialiserede transformationssamfund. På den ene side bliver retsfetichismen drevet til det yderste; også retsvidenskaben bliver nu inddraget i den retlig - politiske overbygnings aktivt skabende rolle, da den videnskabelig-tekniske revolution stadig stærkere bliver skudt i forgrunden som egentligt subjekt for samfundsforandring. En af de mest betydende retsteoretikere i DDR, Mollnau, går endda så vidt som til at opfatte selve retsvidenskaben som umiddelbar produktivkraft. Han siger: »Rettens voksende rolle for økonomiens regulering og ledelse er udtryk for den stilling som bestemte områder af retsvidenskaben indtager i videnskabens forvandlingsproces til umiddelbar produktivkraft.

Ved den tekniske revolution, den hurtigt fremadskridende arbejdsdeling, bliver produktionen så kompliceret, at videnskabelig erkendelse i stadig stigende omfang er nødvendig til dens organisation. Denne organisation af produkter... opstår ikke af sig selv, den må skabes. Der tilkommer her retsvidenskaben en stor opgave, da bestemte relationer under socialismens betingelser kun kan organiseres retligt og behøver retten, hvis de skal fungere. Retsvidenskaben bliver for så vidt... i den tekniske revolutions proces til umiddelbar produktivkraft, fordi den befatter sig med disse produktionsorganisatoriske relationer og formidler forskrifter der svarer til praksis«. ⁸

På den anden side tilvejebringer den lempelse af central planlægning, der er betinget af produktivkræfternes udviklingstrin såvel som de udvidede muligheder for materiel behovstilfredsstillelse, et samfundsmæssigt klima, hvori en friere og mere fantasifuld beskæftigelse med retsproblemer overhovedet først bliver mulig. Men denne udvikling er samtidig udtryk for en stor usikkerhed overfor, hvordan man skal forholde sig overfor samfundsmæssige ændringer, der gør det synligt, at den indre sammenhæng i det samfundsmæssige liv trods enhver form for samfundsmæssig planlægning af udviklingen af produktivkræfterne og af fordelingen af den samfundsmæssige rigdom nu som før er bestemt af det værdiskabende, abstrakte arbejde, altså af et centralt moment i den borgerlige vareproduktion. Da den udvikling mod producenterne kollektive selvforvaltning, som rent faktisk skulle kunne frembringe det, som er blevet hævdet hele tiden siden Wyschinski: at den socialistiske ret er udtryk for arbejderklassens vilje, ligger udenfor den statslig-bureaukratiske regulerings-teknikers betragtningsmåde, og da de traditionelle direkte kontrolmekanismer ikke længere fungerer fejlfrit på grund af massernes stigende behovskrav og det mere righoldige vareudbud, så er det nærliggende at kontrollere og begrænse menneskenes frigjorte private autonomiområder på differentieret og indirekte måde f.eks. ved hjælp af retsforhold. Heri ligger en af grundene til retliggørelsestendensen i de socialistiske transformationssamfund.

Generelt kan fastslås: Der hvor retsformen og alle de med den forbundne tvangsapparaturer er nødvendig til regulering af det samfundsmæssige liv, kan det tages som et sikkert tegn på, at den samfundsmæssige konstitutions-sammenhæng beror på realabstraktioner fra værdien. Denne sammenhæng er frem for alt bestemt af modsætningen mellem konkret og abstrakt arbejde - en modsætning som Marx kalder den politiske økonomis springende punkt. Når Engels i Anti-Düring taler om, at et samfund, der »sætter sig i besiddelse af produktionsmidlerne og anvender dem i umiddelbar samfundsmæssig pro-

8. Citeret hos Henry Düx, Zur Subjekt-Objekt Dialektik in der Rechts- und Staatstheorie der DDR, i: Kritische Justiz, 1972, Heft 4, s. 352. Kritische Justiz, Heft 4/1972 indeholder to udmærkede arbejder om problematikken omkring transformationssamfundene, nemlig den lige anførte af Henry Düx (s. 349-360), og Peter Brokmeier, Entwicklungsbedingungen der DDR-Gesellschaft, s. 331-348.

duktion«, ikke længere har brug for en forvandling af produkterne til varer og dermed værdi, så formulerer han de objektive betingelser, hvorunder retsformen og dermed de juridiske illusioner dør bort. Engels siger: »Nytteeffekten af de forskellige brugsgenstande afvejet overfor hinanden og overfor den arbejdsmængde, der er nødvendig til deres fremstilling, bestemmer i sidste ende planen. Folk bestemmer alting meget enkelt uden den nokså berømte »værdis« mellemkomst«.9

III.

Ud fra de antydede udviklingstendenser i retssystemet i senkapitalismen og i de socialistiske transformationssamfund kunne man få det indtryk, at der ikke fandtes nogen principielle forskelle mellem de to. En konvergenstese med henblik på retsformen ville dog, netop også med henblik på de sideløbende retliggørelsestendenser af samfundsmæssige forhold, skjule det historiske specifikke, hvorved retten i de socialistiske transformationssamfund adskiller sig fra den i de senkapitalistiske samfund: gennem forandringen af det objektive produktionsgrundlag. Denne forskel kommer også til udtryk i teoridannelsens forskelligartethed.

Mens de borgerlige retsteorier har mistet deres kraft til andet end at hæve sig i kompensatorisk form over retspositivismen, så er den mere eller mindre institutionaliserede retsteori i de socialistiske transformationssamfund kendetegnet af en erkendelsesteoretisk og metodologisk splittethed: Med henblik på de socialistiske retsordener repræsenterer de næsten udelukkende en *idealistisk voluntarisme*, der, uden at reflektere over det, ustandseligt støder mod de gamle barrierer, nemlig den fortsatte eksistens af det abstrakte arbejde og værdien, som formidler af samfundsmæssige sammenhæng, og som ikke kan sprænges ved den blotte viljesanstrengelse. Derfor forbliver denne teori teoretisk og praktisk fanget i de fetichistiske, juridiske illusioner. Med henblik på senkapitalismen repræsenterer den en genspejlingsteori, hvorefter den økonomisk herskende klasse, i dag frem for alt monopolkapitalen, bestemmer den juridiske overbygning, selvom det dog også indrømmes, at retten har en begrænset mulighed for i den statsmonopolistiske fase at gribe ind i reguleringen af de samfundsmæssige forhold. Den retsteori, der optræder i de socialistiske transformationssamfund, har indtil nu ikke kunnet befri sig fra dette dilemma. Det er ikke tilfældigt.

9. F. Engels, *Anti-Düring*, Dietz Verlag, 1959, s. 385 & 386. Det er nødvendigt med en særlig afhandling for at analysere denne sammenhæng mellem værdi- og retsform i de socialistiske transformationssamfund. Grundlæggende analyser til det finder vi frem for alt hos Charles Bettelheim [i eksempelvis: »Theorie und Praxis sozialistischer Planung«, »Ökonomischer Kalkül und Eigentumsformen. Zur Theorie der Übergangsgesellschaft«.]

I dens form, der er indsnævret til en ren legitimationsvidenskab, har den, på samme måde som den borgerlige retsteori, mistet de referencerammer, indenfor hvilke gældende retsordener må undersøges med henblik på deres legitimation: det for enhver samfundsformation specifikke forhold mellem produktion, de samfundsmæssige produktivkræfters udviklingstrin og karakteren af den inderede og faktisk igangværende revolutionære bevægelse. Rosa Luxemburg har ganske nøje karakteriseret disse relationsrammer for enhver materialistisk retsteori. Hun siger i »Sozialreform oder revolution«: »Mens revolutionen er klassehistoriens politiske skabelsesakt, er lovgivningen samfundets politiske videreudvikling. Det lovgivningsmæssige reformarbejde har således i sig selv ingen selvstændig, af revolutionen uafhængig drivkraft; det bevæger sig i enhver historisk periode kun på den linie og så langt, som det af den sidste omvæltning givne skridt tillader, eller mere konkret, kun *indenfor rammerne* af den samfundsform, der er sat gennem den sidste verdensomvæltning«. ¹⁰

IV.

Den materialistiske retsteori er den marxistiske teoriudviklings stedbarn. Årsagen hertil er ikke alene, at den ikke findes i en adækvat og formelt udviklet skikkelse indenfor rettens specifikke genstandsområde hos Marx og Engels. Der findes også kun fragmentariske henvisninger for så vidt angår erkendelsesteorien, logikken, æstetikken osv. selvom der ind imellem foreligger meget udbredte materialer og differentierede teoriansatser på disse områder. Denne tilbagesående udvikling af retsteorien har åbenbart systematiske årsager: *Retten befinder sig i skæringspunktet mellem frigørelse og magt*; den er ikke et etisk minimum, men et *historisk* indeks for nødvendighed og overflødig magt, der er passeret af de menneskelige produktivkræfters udviklingstrin.

I politiske kampsituationer kunne man med klassejustitsens begreb afdække alt, hvad den borgerlige retsstat indeholdt af institutionaliseret magt og undertrykkelse. I den sovjetiske udvikling satte der snart efter oktoberrevolutionen under beskyttelse af den med frigørelse identificerede socialistiske lovgivning en succesrig proces ind, der gik ud på at fortrænge rettens magtmoment. Netop fordi den var af umiddelbar politisk relevans, kunne den materialistiske retsteori derfor ikke finde sit specifikke erkendelsesobjekt og blev trængt ud i en diskussion af skinproblemer i den politiske neutraliserings tjeneste. Der har været ført uendelige debatter om spørgsmålene om relationerne mellem den økonomiske basis og den juridiske overbygning, om rettens virkelighedsstatus, om enkelte loves klassekarakter, om økonomistiske og voluntaristiske

10. R. Luxemburg, Sozialreform oder Revolution?; i: Gesammelte Werke, Dietz Verlag Berlin 1970, Bd. 1/1, s. 428.

forvrængninger af den marxiske opfattelse, om retsnihilistiske og andre opfattelser. Denne bevægen sig indenfor skinproblemer har ført til, at man ikke længere så de bestemmelser, der dog var centrale for den marxistiske retsteori, såsom det af Marx analyserede forhold mellem *produktion og ret*. For at opnå nye udgangspunkter for en materialistisk retsteori, der skal kunne forstå de givne samfundsformationer, skal der på grundlag af Marx' og Engels' tekster gøres forsøg på overhovedet at gøre de bestemmelser af retten, der opstår med udgangspunkt i produktionen, anvendelige til analyser, der fører videre frem. At det her kun kan dreje sig om et *enkelt* aspekt af den marxistiske retsteori, er oplagt, da retssystemets samlede institutionelle apparat forbigås.

V.

Marx og Engels har som bekendt ikke skrevet nogen særskilt retsteori, selv om analysen af retsforhold ikke blot er den første duelighedsprøve for den historiske materialisme (punktvis f.eks. i Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie og i den for denne sammenhæng vigtigere Kritik der Debatte des Rheinischen Landtages über den Holzdeibstahl), men den har i hele deres liv vakt deres opmærksomhed. Da de allerede i de tidligere skrifter førte en forbitret kamp netop mod den også hos venstrehegelianerne rådende retsillusion, ville de under alle omstændigheder undgå det indtryk, at man skulle kunne behandle retsspørgsmål systematisk i en form, der er udskilt fra den økonomiske basis og dermed tilskrive retten en eller anden substantiel rolle.

Denne polemik er bestemmende for det forbavsende pedanteri, hvormed Marx *forbinder enhver tilkendegivelse om retten til konkrete økonomiske forhold, fremfor alt produktionssfæren*. Denne konkretiseringstvang er så meget desto vigtigere som varecirkulationssfæren, især salg og køb af arbejdskraft, »i virkeligheden synes ham en sand paradises have for de umistelige menneskerettigheder«. Marx og Engels var bevidste overfor, at den falske bevidsthed, der udkrystalliseredes i retten, den ideologiske forvrængning af det afledede til noget primært og oprindeligt, også måtte få indflydelse på arbejderklassen (den ofte skrappe skematisme, grundformlen om basis og overbygning synes overhovedet at være begrundet i denne afgrænsningshensigt overfor den dengang rådende idealisme). Den første systematiske kritik af socialdemokratiets retsillusioner findes i Kritik des Gothaer Programms; den ældre Engels måtte bekæmpe tendenserne til »jurist-socialisme« i det tyske socialdemokrati, hvorved han med al skarphed betoner, at den moderne arbejderklasse »ikke udtømmende kunne bringe deres livssituation til udtryk i bourgeoisiets juridiske illusioner«. Engels forstår den juridiske verdensanskuelse »som borgerskabets mest stabile ideologi«. Han fremhæver ganske vist, at den politiske kamp kan udspilles i juridiske former, at der ikke kan eksistere et socialistisk parti uden

bestemte retskrav, men vender sig afgørende imod i arbejderklassens partiprogram at udvikle en retsfilosofi, der er adskilt fra den historiske materialismes samfundsteori - således som det faktisk blev gjort af Menger, der forstod materialiseringen af de socialistiske ideer som deres forvandling til »nøgterne retsbegreber«, og senere fremfor alt af Bernstein, der indledte en retsfilosofisk farvet nykantiansk revision af marxismen.

Marx forfægtede i Den tyske ideologi den provokerende opfattelse, at *retten ingen historie har*. Det skete i åbenlys modsætning til hans tidligere berlinske retslærer Carl von Savigny, der ville rekonstruere de systematiske retskategorier ud fra en autonom opfattet retshistorie ved hjælp af retsvidenskabens »strenge historiske metode«. »Retten har ligeså lidt en egen historie som religionen«. ¹¹ Først må vi afværge den misforståelse, at retten skulle være noget overhistorisk eller noget historieløst. Tværtimod. Da retten for Marx aldrig blot udgør et juridisk, men til stadighed og i første række et samfundsmæssigt og politisk fænomen, så hører den til den sammenhængende realitet, der udgør en bestemt samfundsformations konkrete totalitet og kan derfor ikke adskilles fra de historiske drivkræfter, der i sidste instans bestemmer denne formation.

Eksempler herpå: mens udviklingen af produktivkræfterne - hvortil iøvrigt også altid hører de produktivt arbejdende udbyttede klasser - er kendetegnet af en kontinuerlig tidsfølge i akkumulationen af læreprocesser, naturvidenskabelig erkendelse og maskiner, en tidsfølge, der næppe afbrydes selv af katastrofer, således at erobrende folkeslag, hvor meget de end ved umiddelbar magt måtte fastsætte nye love til opretholdelse af deres herredømme, til syvende og sidst er tvungne til at overtage det erobrede folks fremadskridende produktionsmåde og den deri liggende distribution af produktionsredskaberne, så følger ændringerne i den såkaldte overbygning andre love, frem for alt en væsentlig mere differentieret tidsstruktur. For den marxiske samfundsteori er differentieringen og kompleksiteten i tidsstrukturer, hvorindenfor samfundsmæssige fænomener udvikler sig, af central betydning. Mens den materielle omvæltning i de økonomiske produktionsbetingelser kan konstateres med naturvidenskabelig nøjagtighed, så sker omvæltningen i den kæmpestore overbygning »langsommere« eller »hurtigere«, præget af forsinkelse, forspring, ikke-samtidighed osv. Udviklingen af arveretten har påviselige økonomiske årsager; men den absolutte testationsfrihed i England, dens stærke begrænsning i Frankrig (det kan også være omvendt) har økonomiske årsager, der ikke kan forklares ganske nøje, men det påvirker i betragtelig målestok opsplitningen, koncentrationen og centraliseringen af ejendommen.

Det er derfor ikke tilfældigt, at Marx taler om »statens bortdøen«, altså om en langvarig snarere organisk proces, og bekæmper det krav om statens *afskaffelse*, anarkisterne stræbte efter, som idealisme uden realiteter. Denne differentierede tidsstruktur, der er begrundet i de enkelte samfundsmæssige fænomeners

11. K. Marx/F. Engels, Die Deutschen Ideologie, MEW, bd. 3.

konstitutionsproces og på ingen måde kan forstås kun som fremtrædelsesmåde for den tilgrundliggende økonomiske substans, angår ganske vist ikke kun »overbygningen« som helhed, men præger også de enkelte lag indenfor selve retssfæren. Derfor har den offentlige ret og kriminalretten for Marx åbenlyst et historisk ringere realitetsindhold end f.eks. privatretten, hvori de materielt producerende subjekters relationer og gensidige krav er nedfældet. Ganske vist betegner Marx generelt det »uens forhold mellem udviklingen af den materielle produktion og f.eks. den kunstneriske« som en faktisk omstændighed, der tvinger til at løse begrebet om fremskridt fra den sædvanlige abstraktion, det vil vel sige: orienteringen mod uafbrudt kontinuitet; men den egentlige disproportion, der er vanskelig for ham at forklare »det egentligt vanskelige punkt ... er ..., hvorledes produktionsforholdene som retsforhold kommer i ulige udvikling. F.eks. den romerske privatrets forhold til moderne produktion...«. ¹² Den forsigtighed med hensyn til retskategoriernes formgenese, sådan som det kan spores her i eksemplet med den romerske ret, bestemmer også i vidt omfang de øvrige retsteoretiske henvisninger hos Marx til forskel fra f.eks. Pasukanis, der ser retsformen slet og ret som vareproduktionens ratio scripta. Det drejer sig frem for alt om at fastlægge rettens materielle udgangs- og referencepunkt, som ingen materialistisk retsteori kan komme uden om uden straks at komme i fare for at forfalde til den i retten immanente fascination af noget apriorisk-uhistorisk. Produktion og produktionsmåde er realitetens kategorier, som nærmere karakteriserer dette udgangs- og referencepunkt.

VI.

Fremgangsmåden i denne materialistiske retskritik kan tydeliggøres ved retfærdighedsbegrebet, et øjensynligt historieløst fornuftspostulat; allerede den første tanke betegner en specifik historisk erkendelsesinteresse: under hvilke betingelser opstår *skinnen* af at være et historieløst fornuftspostulat. Det drejer sig for Marx ikke primært om generelt at definere det borgerlige samfunds sædvanlige retfærdighedsbegreb, som noget i retning af det subjektive udtryk for udviklede ækvivalensforestillinger, der indgår i menneskenes daglige samkvemsrelationer, men derimod om bestemmelsen af en produktions- og reproduktionsform for menneskenes materielle liv, som er objektivt umulig, når der mangler retfærdighedsforestillinger, som kan generaliseres. På et lidet agtet sted i III. bind af *Kapitalen* hedder det: »Retfærdigheden i de transaktioner, der foregår mellem produktionsagenterne, beror på, at disse transaktioner udspringer som naturlig konsekvens af produktionsforholdene. De juridiske former, hvori disse økonomiske transaktioner fremtræder som de deltagendes viljeshandlinger,

12. K. Marx, *Grundrisse*, s. 30; da. s. 51.

som udslag af deres fælles vilje og som kontrakter, der med statens hjælp kan gennemtvinges overfor hver enkelt part, kan som blotte former ike bestemme selve dette indhold. De udtrykker kun indholdet. Dette indhold er retfærdigt, når det svarer til produktionsmåden, når det passer til den. Det er uretfærdigt, når det strider mod den. Slaveri er på basis af den kapitalistiske produktionsmåde uretfærdigt; det samme gælder svindel med varens kvalitet.«¹³

Idet Marx fastlægger en målestok for bedømmelsen af »retfærdigt« og »uretfærdigt«, nemlig produktionsmåden, giver han samtidig en henvisning til, hvorledes den konkrete dialektik skal udvikles mellem formen og indholdet i transaktionerne, som udspilles mellem varebesidderne på grundlag af den gensidige forudgående anerkendelse af deres viljeshandlinger. Retfærdighed fremtræder som noget ganske formelt, adskilt fra de vekslende indhold. Men Marx giver ikke nogen generel definition på retfærdighed, men beskriver faktiske forløb, hvori den praktisk konstitueres og må konstitueres, hvis en universel byttevirk-somhed skal fungere. Det er trods alt et spørgsmål om indhold, ikke blot om realabstraktioner, ligesom de af staten sanktionerede kontrakter, hvori indholdet kommer til udtryk i overensstemmelse med sin form.

Varens materielle identitet forudsætter en selvfuldbyrdende abstraktion af brugshandlinger i selve byttehandlingen, altså en med varebesiddernes transaktioner forbundet behovsudsættelse overfor varens brugsværdikvalitet, som i denne sammenhæng er menneskenes praktiske massive erfaring. Her lokaliserer Sohn-Rethel med rette opståelsen af tankeformer og normer, som i løbet af vareproduktionens historiske udvikling antager den tingsliggjorte skikkelse af aprioriske tankebestemmelser (f.eks. substans, identitet, kausalitet osv., men også moralske og retslige postulater). På grundlag af sådanne substantielle livssammenhænge kan der opstå et utal af retfærdighedsforestillinger, der imidlertid kun kan realiseres i det omfang, de *indholdsmæssigt* modsvarer retfærdighedskriterierne i den øjeblikkelige produktionsmåde. I Rom fandtes der ingen med realiteten forenelig enhedsdefinition af retsperson, og ingen fandt det uretfærdigt at betegne slaverne som retsløse instrumentum vocale. Udfra *indholdet af den materielle livsproces*, der rummes i produktionen på et givet specifikt historisk udviklingstrin, opstår formaliserede målestokke, der er løst fra interesser, og som i sidste ende gennem teorien anvendes som metodisk organiseret erfaring til bedømmelse af retfærdigt og uretfærdigt, af nødvendig og overflødig magt.

VII.

I de marxistiske analyser af retsforholdene har man indtil nu ofte indskrænket sig til at undersøge den jordiske dvs. den økonomiske kerne i de ideologiske tågedan-

13. K. Marx, Das Kapital, III, MEW 25, s. 351; da. 3:2, s. 444.

nelser, de juridiske forestillinger og retsafgørelser. For Marx er »den eneste materialistiske og derfor videnskabelige metode« derimod den betragtningsmåde, der *udvikler* de kanoniserede, fetichistiske former og forhold ud fra selvødelæggelsen, modsætningsstrukturen i de foreliggende, virkelige livsforhold. Når derfor retskategorier skal undersøges i statu nascendi [tilblivelsesøjeblikket] i et eller andet samfundsmæssigt område, så må det i første række ske i dets produktionsområde, hvis begreb i et udviklet byttesamfund ganske vist er nået gennem vareproduktionen og præget af den, men som ingenlunde lader sig indskrænke til omfanget af tekniske regler og instrumentelle handlinger. Produktionen betegner hos Marx samtidig produktion af det virkelige liv, idéer, forestillinger, bevidsthed, altså af livssammenhænge, som bygger på og samtidigt gennemtrænger menneskets materielle aktiviteter og det virkelige livs sprog. (»Kommunismen er produktionen af selve samkvemsformen«). Med produktionen af materielle goder producerer og reproducerer menneskene samtidig de forhold, der bestemmer reglerne og grænserne for deres handle og adfærd. Når Habermas derfor netop i det marxiske produktionsbegreb, som han indskrænker til den instrumentelle omgang med arbejdsmateriale, arbejdsinstrument, arbejdsenergi og arbejdsorganisation, ser grunden til, at refleksionsviden reduceres til produktionsviden og kritik til en naturvidenskabeligt farvet materialistisk scientisme, så beror det på en grundlæggende misforståelse af den marxiske samfundsteori, hvori produktionen på ingen måde indskrænkes til omkredsen af individuelt handlende subjekter, til *praksis som arbejde*. Det er ikke, som Habermas mener, et terminologisk trick, hvormed Marx udvider produktionen således, at den i grunden også indeholder produktions- og cirkulationsforholdene (som de økonomiske betingelser for klassespaltingen); men for Marx er produktionen derimod en proces, hvortil de øvrige samfundsmæssige fremtrædelser hele tiden vender tilbage, og hvortil deres realitetsindhold i sidste instans kan henføres, hvor meget de end kan selvstændiggøres. I *Almindelig indledning* til Grundrisse siger Marx: »Bytningen fremtræder ... i alle momenter i produktionen enten direkte indbefattet eller bestemt af gennem denne. Det resultat, vi når frem til, er ikke, at produktion, distribution, bytning og konsumtion er identiske, men at de alle udgør dele af en totalitet, forskelle inden for en enhed. Produktionen dominerer såvel over den modsatte bestemmelse af produktionen, som over de andre momenter. Fra den begynder processen altid forfra ... Ganske vist bestemmes også produktionen i sin *ensidige form* på sin side gennem de andre momenter.«¹⁴

VIII.

I kapitalanalysen optræder retten for første gang på det sted i argumentationen, hvor varerne træder frem i offentlighedens lys, på markedet, for at blive udveks-

14. K. Marx, Grundrisse, s. 20; da. s. 39-40.

let; det er det mest berømte, men også det mest misforståelige tekststed i retsteorien, som ingen marxistisk retsteoretiker hidtil har undladt at give sin grundige kommentar: »Varerne kan ikke selv gå til marked og ikke udveksle sig selv. Vi må altså se os om efter deres ejermænd, varebesidderne. Varerne er ting og derfor modstandsløse overfor mennesket. Er de ikke villige, kan han bruge magt, med andre ord tage dem. For at sætte disse ting i forhold til hinanden som varer, skal varebesidderne forholde sig til hinanden som personer, hvis vilje har til huse i de pågældende ting, således at den ene kun med den andens samtykke, begge altså kun ved en fælles viljesakt, tilegner sig den andens vare samtidig med at afhænde sin egen. De må derfor *gensidigt anerkende hinanden som privatejere*. Dette retsforhold, hvis *form* er kontrakten, hvad enten den har fået juridisk skikkelse eller ikke, er et viljesforhold, hvori det økonomiske forhold genspejles. Indholdet i dette rets- eller viljesforhold *er givet gennem selve det økonomiske forhold*«. ¹⁵

To ting kan misforstås i disse sætninger: For det første kan man få det indtryk, at retsforholdet er en viljesrelation mellem personer, der anerkender hinanden, der optræder overfor hinanden som varebesiddere, og som ikke blot fungerer i varecirkulationssfæren, men også opstår der. Misforståeligt er for det andet den påstand, at det økonomiske forhold blot genspejles i retsforholdet, altså fordobles i en specifik form. Disse misforståelser ligger selv så betydende retsteoretikere som Pasukanis under for; han rekonstruerer retslæren parallelt med metoden i kritikken af den politiske økonomi. »Ligesom rigdommen i det kapitalistiske samfund antager form af en uhyre vareophobning, så fremtræder hele samfundet som en uendelig kæde af retsforhold.« ¹⁶ Det juridiske forhold (i skarp modsætning til Kelsens normbegreb, der er et karakteristisk kendetegn for retten) er derfor grundlaget for hele retssystemet, hvori samfundets reale bevægelse udspilles, og subjektet er atomet i den juridiske teori, »dens mest enkle, ikke yderligere delelige element. Med subjektet begynder vi da også vores analyse.« ¹⁷ På dette punkt er Pasukanis endnu helt hildet i den model, der er udformet af naturretslærerne i de borgerlige retsteorier, som hverken går ud fra de empiriske enkeltsubjekter, der indgår kontrakter, eller antager et transcendentalt hypotaseret subjekt, hvorudfra den samlede retsverden konstrueres. Ganske vist er retsformen for ham bestemt af det økonomiske indhold i den kapitalistiske vareproduktion - en kendsgerning, hvori mange marxistiske retsteoretikere overhovedet ser den afgørende forskel fra de borgerlige retsteorier-, men den fetichisme, som optræder i retsformen i dag, fordobler kun varefetichismen indenfor specifikke retskategorier, omend også indenfor specifikke lovmæssigheder i retsvirkeligheden. På trods af enhver betoning af retsformens betydning mangler der hos Pasukanis udviklingen og afledningen af den *formelle side af retten*, som Engels kræver, og dermed analysen

15. K. Marx, Das Kapital, I, MEW 23, s. 99; da. 1:1, s. 186.

16. E. Pasukanis, Allgemeine Rechtslehre und Marxismus, Frankfurt a.M. 1969, s. 60.

17. E. Pasukanis, op. cit., s. 87.

af den art og måde, *hvorpå* retlige forestillinger og de igennem disse forestillinger formidlede handlinger kommer i stand ud fra de økonomiske grundlæggende faktiske forhold.

En af grundene til disse misforståelser ligger i, at Pasukanis og andre har overset den betydning, som de citerede sætninger fra »Kapitalen« indtager i den samlede fremstilling i det første bind. Ganske vist drejer det sig her om karakteristiske kendetegn ved det forhold, der udspilles i form af kontraktforbindelser mellem varebesiddere; men adskilt fra den samlede argumentation i første bind af »Kapitalen« ved nærmest ikke at tage hensyn til samtlige bestemmende faktorer i den kapitalistiske akkumulationsproces, dens *væsentlige forhold*, nemlig den gennem produktionen formidlede bytteproces mellem lønarbejde og kapital, er det udelukkende en forstandig abstraktion. De derved formulerede almene kendetegn ved varecirkulationen, hvori de enkelte varer som »fødte lejemager og kyniker« og varebesidderne som økonomiske karaktermasker står overfor hinanden, åbenbarer intet af den marxske samfundsteori. Den borgerlige ret beror ikke på den almene kendsgerning, at alle varebesiddere må betragtes og gensidigt anerkende hinanden som lige i deres økonomiske transaktioner, men derimod på en *bytteproces af ganske særlig art*, som ligger til grund for og betinger disse transaktioner: *bytteforholdet mellem to specifikke privatejere, lønarbejderne og kapitalisterne - et produktionsformidlende bytte, hvorfra hele den borgerlige ret henter sin historiske substans og gyldighed*. Da den marxske kritikmetode væsentligt består i påvisningen af de samfundsmæssige fænomeners formidlethed, er dette skridt fra cirkulationen til produktionen ikke blot metodisk og sagligt begrundet, men modsvarer også den politiske økonomis reale udviklings gang. »Den virkelige videnskab indenfor moderne økonomi begynder først der, hvor den teoretiske betragtning overgår fra cirkulationsprocessen til produktionsprocessen.«¹⁸

Ligesom cirkulationen ubetinget er formidlet gennem produktionen, hvilket synligt kan erkendes især i krisen, således er kapitalen, før den i enhver produktionsakt sætter sine egne forudsætninger og opløser sig i produkter, formidlet gennem forudgående historiske betingelser, der lader sig koncentrere og sammenfatte i ét punkt: at den naturgroede »enhed mellem det levende og aktive menneske og de naturlige, uorganiske betingelser for dets stofskifte med naturen«¹⁹ sprænges i en proces, forceret gennem ydre økonomisk vold. Den oprindelige akkumulations epoke, som med »blod og ild er indskrevet i historiens annaler«, består væsentlig i denne adskillelsesproces. Såvel historisk som systematisk forudsætter udviklingen af den borgerlige ret adskillelsen af arbejdet og arbejderen fra de objektive betingelser for dets virkeliggørelse, nemlig arbejdsmidlet og arbejds materialet. Den moderne kapitalismes oprindelseshistorie er kendeteg-

18. K. Marx, Das Kapital, III, MEW 25, s. 349; da. 3:2, s. 439.

19. K. Marx, Grundrisse, s. 389; da. s. 216.

net af »arbejderens løsrivelse fra jorden som sit naturlige laboratorium«, gennem ødelæggelsen af de objektive forhold, hvorunder arbejderen stadigvæk rent praktisk er »inkarnationen« af den naturlige fællesjendom og det naturlige fællesskab og selv uafhængigt af arbejdet besidder en objektiv eksistens.²⁰ Denne ophævelse af de »før-økonomiske fakta«, der fuldbyrdes i de samfundsmæssige forholds kapitaliseringsproces, er knyttet sammen med en befrielse i dobbelt forstand af arbejderen: befrielsen fra hans naturligt og samfundsmæssigt frembragte produktionsinstrumenter og opløsningen af hans afhængighed af et naturgroet fællesskab, hvor produktion, ret, sprog og skikke osv. endnu er sluttet sammen i en fælles livsproces. Ganske vist må produktionsforholdene og de ideologiske bevidsthedsformer, der hæver sig herover, også i disse samfund betragtes som bestemt af produktionsprocessen i sidste instans - omend kun i den højst formidlede, negativ-økonomiske form; men arbejderens relationer til de naturlige realiseringsbetingelser for hans arbejde gør sig ikke gældende som noget, der produceres gennem arbejdet. Det er først tilfældet på grundlag af det udviklede kapitalforhold. »Denne absolutte *separation, adskillelse* af ejendommen. dvs. de tingslige arbejdsbetingelser fra den levende arbejdsformåen - at de fremstår over for denne som *fremmed ejendom*, som en anden, juridisk persons realitet, som det absolutte territorium for *hans* vilje - og at arbejdet derfor på den anden side fremtræder som *fremmed arbejde* overfor den i kapitalisten personificerede værdi - denne absolutte adskillelse mellem ejendom og arbejde, mellem den levende arbejdsformåen og betingelserne for dennes realisering, mellem tingsliggjort og levende arbejde, mellem værdien og den værdifrembringende aktivitet - og derfor også fremmedheden af arbejdets indhold overfor selve arbejderen - denne *separation* fremtræder nu ligeledes som et produkt af selve arbejdet, som tingsliggørelse, objektivisering af arbejdets egne momenter.²¹

Hvad retten angår, så bliver den i løbet af denne udvikling til en selvstændig sfære adskilt fra moral, fællesskab og naturgroede forhold og rykker samtidig nærmere til den materielle produktion, bliver bestanddel af 'almen produktionsbetingelse'. Det har til følge, at de produktionsfordelende, selvstændiggjorte og udspaltede institutioner i retssystemet, inklusive statens sanktionsinstanser, i betydningen den borgerlige klasses diktatur, kun kan være samfundsmæssigt virksomme, så længe denne konstitutive sammenhæng mellem ret og produktion består. Retten beror altså ikke alene på det *økonomiske indhold*, men også på den form, hvori den historisk kommer til udtryk og bliver relevant for det handlende individ: Ikke alle varer, heller ikke den ved hjælp af kontrakter formidlede vareomsætning, men ene og alene *varen arbejdskraft* er derfor referencepunkt for afledningen og forklaringen af retten. Mens ejeren af en samling varer, idealiseret til transcendentalt subjekt og citoyen, for Kant er den yderste årsag til

20. K. Marx, Grundrisse, s. 375; da. s. 199.

21. K. Marx, Grundrisse, s. 356; da. s. 172 f.

rettens opståen, så afslører de autonomt aprioriske fornuftslove, som han har fastsat, deres jordiske kerne i den marxske teori. Retten som materiel virkelighed dannes i en proces, der i sit indhold er præget af stofskiftet mellem levende arbejdskraft og dødt, selvstændiggjort arbejde ud fra sin historiske formbestemmelse gennem byttet mellem kapital og lønarbejde. For Marx betyder borgerlig ret det dødes herredømme til enhver tid sanktioneret af det statslige magtapparat, gennem kapital selvstændiggjort arbejdes herredømme over det levende; ejendom, det forgangne, det udførte arbejde hersker over det nuværende.

Den dialektik, der udspiller sig i den kapitalistiske produktionsproces som enhed mellem arbejds- og valoriseringsproces, hvori opsplitningen mellem arbejdskraftens værdi og brugsværdi reproduceres og befæstes i enhver ny produktionsakt, udtrykker med strukturen i det centrale magtforhold det materielle fundament for alle øvrige samfundsmæssige herskabsformer. Marx tematiserer i Grundrisse²² relationerne mellem rådigheden over produktionsmiddel og levende arbejde, såvel som mellem ret og magt i konkret sammenhæng med kapitalakkumulationen. »Ejendom - ejendomsforholdet til forgangen eller objektiveret, fremmed arbejde - fremtræder som den eneste betingelse for yderligere tilegnelse af nutidig eller levende, fremmed arbejde. Såfremt en merkapital I blev frembragt gennem den enkle bytning mellem tingsliggjort arbejde og den levende arbejdsformåen - en bytning, der helt og aldeles er baseret på lovene om bytning af ækvivalenter, som vurderes ved den i dem indeholdte kvantitet arbejde eller arbejdstid - og såfremt denne bytning - juridisk udtrykt - ikke forudsatte andet end enhvers ejendomsret til sine egne produkter og den frie disposition over dem - men forsåvidt som merkapital II's forhold til I derfor er en konsekvens af dette første forhold - ser vi, at ejendomsretten på kapitalens side på dialektisk vis, gennem en mærkelig konsekvens slår om i retten til et tilegne sig fremmed produkt eller i ejendomsretten til fremmed arbejde, retten til at tilegne sig fremmed arbejde uden ækvivalent, og at den på arbejdsformåenhedens side slår om i pligten til at forholde sig til sit eget arbejde eller sit eget produkt som til *fremmed ejendom*. Ejendomsretten slår på den ene side om i retten til at tilegne sig fremmed arbejde og slår på den anden side om i pligten til at respektere produktet af ens eget arbejde og selve ens eget arbejde som værdier, der tilhører en anden.«²³

Juridiske forhold slår således over i økonomiske og omvendt. Den i merværdiproduktionen iboende forvrængning af ækvivalentbyttet frembringer et objektivt skin, som ikke optræder ved udvekslingen af alle andre varer. For en vare, der bringes på markedet, har ikke-brugsværdi for sin ejer, men brugsværdi for dens ikke-ejer. Det ville være ubegrundet her at tale blot om et *skin* af ækvivalentbytte. Anderledes forholder det sig med *det* ækvivalentbytte, der udspiller

22. K. Marx, Grundrisse, s. 360 ff; da. s. 178 ff.

23. K. Marx, Grundrisse, s. 361; da. s. 180.

sig i selve produktionsprocessen. »Den bytning af ækvivalenter, der fremtrådte som den oprindelige operation, som udtrykte ejendomsretten juridisk, har imidlertid vendt sig således, at der på den ene side kun tilsyneladende byttes, idet den mod levende arbejdsformåen byttede del af kapitalen for det første selv er *fremmed arbejde*, er tilegnet uden ækvivalent, og idet den for det andet *må erstattes af en surplus af arbejdsformåen*, altså in fact ikke gives væk, men kun forvandles fra den ene form til den anden. Bytteforholdet er altså totalt faldet bort eller er *blot skin*«. ²⁴

Fra Karl Liebknecht²⁵ stammer følgende berømte sætning: »Når man taler om klassejustits, må man først tale om staten«. Det er ikke ubetinget rigtigt. Den, der taler om klassejustits, må først og fremmest tale om produktionen; for den er den materielle basis for klassejustitsen, uden hvilken heller ikke staten ville være i stand til at gennemføre klasseherredømmet med juridiske midler.

På grundlag af denne immanente dialektik i den kapitalistiske produktionsmåde kan man udtrykke nogle problemer i den marxistiske retsteori mere præcist end det tidligere i almindelighed var tilfældet.

IX.

To af disse problemkomplekser skal kort diskuteres i det følgende: det ene er begrundelsen for opståelsen af og stabiliteten i retsillusioner ud fra lønarbejdets historiske form; det andet er den mekanisme, der til stadighed driver »kapitalens ulvehunger« til den grænse, hvor selve grundlaget for den kapital, der valoriserer sig selv, trues (gennem arbejdskraftens nedbrydning, gennem rovdrift på naturen).

1. Selv om det igen og igen er blevet betonet, at det materielle grundlag for retsfetichismen er varefetichismen, så er det kun delvis rigtigt. Marx angiver en meget nøjere sammenhæng for retsmystifikationernes opståen: nemlig *arbejdslønnens* form. »Af dette fremgår den afgørende betydning af, at arbejdskraftens værdi og pris omformes til arbejds løn eller til værdi og pris for selve arbejdet. Samtlige både arbejderens og kapitalistens retsforestillinger, alle den kapitalistiske produktionsmådes mystifikationer, alle dens frihedsillusioner og alle vulgærøkonomiens apologetiske fløvsere beror på denne fremtrædelsesform, der gør det virkelige forhold usynligt og viser netop det modsatte af dette forhold.«²⁶ Retsillusionerne, hvis politiske indflydelse på de socialdemokratiske partier Marx og Engels måtte føre en vedvarende kamp mod, er så sejlivede, fordi de netop ikke udspringer indenfor den borgerlige offentlighed, varecirkulation, ideologiske

24. K. Marx, Grundrisse, s. 362; da. s. 180.

25. K. Liebknecht, Rechtsstaat und Klassenjustiz; i: Gesammelte Reden und Schriften, Bd. 2, s. 17.

26. K. Marx, Das Kapital, I, MEW 23, s. 562; da. 1:3, s. 762-763.

modsætninger på parlamentskuepladsen osv. (selvom de absolut kan stadfæstes og udvides her) - men ligger i selve lønarbejdets form. Det væsentlige for det skin, der opstår i denne sammenhæng, er, at arbejdslønnen udsletter ethvert spor af arbejdsdagens deling i nødvendigt arbejde og merarbejde, i betalt og ubetalt arbejde. »Alt arbejde fremtræder som betalt arbejde. Når der er tale om hoveri-arbejde, er den hovpligtige bondes arbejde for sig selv og hans tvangsarbejde for jordbesidderen adskilt rumligt og tidsmæssigt; forskellen er til at tage og føle på i ordets bogstavelige forstand. For slavens vedkommende fremtræder selv den del af arbejdsdagen, hvor slaven kun erstatter værdien af midlerne til at opretholde sin egen eksistens, og hvor han altså i realiteten arbejder for sig selv, som arbejde for slavens herre. Hele slavens arbejde fremtræder som ubetalt arbejde. Når det drejer sig om lønarbejde, forholder det sig omvendt; selv merarbejdet, dvs. det ubetalte arbejde, fremtræder som var det betalt. I det ene tilfælde skjuler ejendomsforholdet det sagforhold, at slaven arbejder for sig selv, i det andet skjuler pengeforholdet det sagforhold, at lønarbejderen arbejder gratis.«²⁷

Dette objektive skin, der bestemmer såvel arbejderens som kapitalistens retsforestillinger, og som kun kan begribes, når verdenshistorien er nået om bag arbejdslønnens hemmelighed, udtrykker enkle, dagligt gentagne og forståelige operationer. Netop fordi disse foreteelser kan opfattes med sanserne, befæster de hos produktionsagenterne tingsliggjorte bevidsthedsformer og forestillinger, som næppe ville kunne virke som blokering for dannelsen af klassebevidsthed, hvis de udelukkende måtte støtte sig på de statslige institutioner, der ligger langt udenfor arbejderens umiddelbare erfaringshorisont. »For iagttagelsen optræder byttet mellem kapital og arbejde til at begynde med helt på samme måde som køb og salg af alle andre varer. Køberen yder en vis pengesum, sælgeren en artikel, der er forskellig fra penge. Retsbevidstheden erkender her højst en materiel forskel, der kommer til udtryk i de retligt ækvivalente formler: do ut des, do ut facias, facio ut des og facio ut facias [jeg giver, for at du skal give, jeg giver for at du skal gøre, jeg gør for at du skal give og jeg gør for at du skal gøre].«²⁸ Det er klart, at dette objektive skin, der er forkrøppet med arbejds- og valoriseringsprocessens bytteoperationer, kun kan opløses, hvis grundlaget for det ændres. Marx taler netop i denne sammenhæng ikke blot om illusionære retsforestillinger, som dem, de subjekter der optræder i retssfæren, eller retsvidenskabsmændene, nærer, men om retsbevidsthed, som grundlæggende tilslører ikke-ækvivalentet, primært brugsværdien og det værdiskabende forbrug af varen arbejdskraft.

2. Hvis den borgerlige klasse ikke vil gribe til umiddelbar magt, kan den ikke give afkald på det skin, der er givet med lønformen, og som objektivt er forbundet med den kapitalistiske produktionsmåde. Men »kapitalens ulvehunger« driver igen og igen den herskende klasse til den grænse, hvor ødelæggel-

27. K. Marx, *Das Kapital*, I, MEW 23, s. 562; da. 1:3, s. 762.

28. K. Marx, *Das Kapital*, I, MEW 23, s. 563; da. 1:3, s. 763.

sen truer af selve dens produktionsgrundlag, den menneskelige arbejdskraft, såvel som produktionens naturbasis og det samfundsmæssige miljø. Det, der er udtrykt i artikel 544 i Code Civil, gælder ganske vist generelt den individuelle frie rådighed over privatejendommen, men betegner efter sin indre struktur den specifikke logik i den selvvaloriserende værdi, kapitalakkumulationens logik »La propriété est le droit de jouir et disposer des choses de la maniere la plus absolue, pourvu qu'on n'en fasse pas un usage prohibé par les lois ou par les reglements.« Men disse grænser, der i love og forordninger er sat for den absolute rådighedsret over ejendommen, er alt andet end frie afgørelser, som privatpersoner drøfter og træffer efter fornuftsprincipper indenfor rammerne af den borgerlige offentlighed. Disse love modsvarer modsætningen mellem kort- og langfristede kapitalinteresser, som staten som ideel total kapitalist forsøger at løse under de specifikke betingelser i form af et lands politiske udvikling, traditioner, klassekampens politiske niveau osv. Det gælder såvel indskrænkningen af børnearbejdet som titimersloven, store dele af sociallovgivningen, og i den senere tid også forsøg på at reformere jordlovgivningen, og på at give love om miljøødelæggelsen. Det kommer her først og fremmest an på den principelle sammenhæng mellem kapitalistisk produktion og lovgivning.

Marx har med imponerende præcision analyseret de engelske fabriksinspektørers materiale og beskrevet kvindernes og børnenes indlemmelse i kapitalvaloriseringsprocessen som en tendens i kapitalakkumulationens psykiske udtæring af det menneskelige råstof. Det er ikke maskineriet som produkt af den teknologiske udvikling, men *maskineriet som kapitalforhold*, der forhindrer børnearbejdets ophævelse. »Den omvæltning i retsforholdet mellem køber og sælger af arbejdskraft, som maskinerne har bevirket, og som har ført til, at hele transaktionen mister selve skinnet af at være en kontrakt mellem frie personer, gav senere det engelske parlament den undskyldende juridiske grund for statsindblanding i fabriksvæsenet.«²⁹

Titimersloven fejrede Marx som en »sejr for princippet« - som en sejr for arbejdets politiske økonomi over privatejendommens. Men det er også reale forandringer i den kapitalistiske produktionsproces, der ligger til grund for den sejr, der er vundet af arbejderklassen: nemlig overgangen fra ekstensiv til intensiv udnyttelse af arbejdskraften gennem af produktivkræfternes udviklingstrin. Alligevel er det ikke blot langfristede kapitalinteresser, som retter sig mod bevarelsen af varen arbejdskraft, der virkeliggøres, men samtidig skaffes der også objektive betingelser for, at arbejderne overhovedet for første gang får mulighed for at bruge en del af deres »arbejdsfrie« tid til sammenkomster, til deltagelse i den proletariske klasses organisationsarbejde.

Det er retskravenes og lovgivningens uigennemskuede ambivalens i den borgerlige stat, der udgør et væsentligt element i reformismen og som til

29. K. Marx, Das Kapital, I, MEW 23, s. 416; da. 1:3, s. 578.

stadighed, når der opstår kriser og politiske katastrofer, fører til forbavselse over, at selv den mest fremskridtsvenlige lovgivning intet ændrer ved de grundlæggende magtforhold. I denne henseende er det én og samme linie, der fører fra opfindelsen af fængsler, et borgerskabets tilkæmpede resultater, over loven til begrænsning af børnearbejdet til den bismarckske sociallovgivning og senere love; alle disse love og institutioner er præget af kapitalens mærker, de realiserer og befæster det døde arbejdes herredømme over det levende; og alligevel kan man ikke blot lade dem gå tilbage, da de jo er arbejderklassens tilkæmpede og »erhvervede« rettigheder. Som Engels siger, kan arbejderklassen hverken give afkald på retspolitiske krav eller bringe de proletariske klasseinteresser adækvat til udtryk indenfor rettens område. Denne prekære situation, som enhver bevægelse, der handler indenfor den borgerlige retshorisont, i sin frigørelseskamp befinder sig i, er udtryk for selve den borgerlige rets struktur.

X.

Den marxistiske retsteori indbefatter handlingsanvisningen, den praktiske nødvendighed af at omstyrte alle forhold, hvorunder mennesket er tvunget til at føre et fornedt og udbyttet liv. Tanken om rettens ophævelse er central for den. Marx har påpeget betingelserne for overvindelsen af den borgerlige retshorisont, som viser, at han ikke anser retsformens gyldighedskrav for begrænset til den kapitalistiske vareproduktions epoke, hvor den har sin historiske oprindelse. Så længe der eksisterer forhold, hvorunder stofskifteprocessen, dvs. udvekslingen mellem levende arbejde og dødt arbejde, der er selvstændiggjort i produktionsmidlerne, endnu ikke sker på grundlag af frie, associerede producenter, så længe der stadig består et rovdriftsforhold overfor mennesker, natur og historie - så længe nytter al samfundsmæssig planlægning, ophævelsen af borgerlige privatejendomsforhold og begrænsningen af vareproduktionen intet: De væsentlige bestemmelser i den borgerlige formalret gælder stadig, om end de ville blive gennemført ved umiddelbare magtforhold. Retten er ifølge sit indhold en ulighedens ret, fordi individerne, der er forskellige i henseende til individuel begavelse, ydeevne og samfundsmæssig situation, bliver målt med samme målestok, og fordi deres behov dækkes i forhold til deres arbejdspræstationer. Retten er abstrakt, fordi den opfatter menneskene ved hjælp af kendetegn og egenskaber, som er revet ud af deres konkrete livssammenhæng. Først rettens ophævelse er et tegn på, at der findes virkelige individer, der ikke længere kan måles med generelle målestokke. Marx forbeholder den fuldstændige ophævelse af retten til en højere fase af kommunismen, men en materialistisk retsteori, der er affattet i revolutionær hensigt, er henvist til ved hvert skridt i sin analyse af givne retsforhold, hvad enten det drejer sig om senkapitalismens eller om de socialistiske transformationssamfunds, også at reflektere over de

samfundsmæssige betingelser for rettens ophævelse. Revolutionær »legalitet«, som er indbegreb af historisk stillede opgaver, som menneskeheden kan løse, er den eneste forpligtende målestok, hvormed den i retsforhold stadig eksisterende magt kan bedømmes som nødvendig eller overflødig. Produktivkræfternes øjeblikkelige stade er ikke tilstrækkelig til det. Marx sammenfatter i Kritik des Gothaer Programms indholdet i denne revolutionære »legalitet«: »I en højere fase af det kommunistiske samfund, når den knægtende underordning af individerne under arbejdsdelingen er forsvundet og dermed også modsætningerne mellem legemligt og åndeligt arbejde; når arbejdet er blevet ikke blot et middel til at opretholde livet, men selve den første livsfornødenhed; når også produktionskræfterne er vokset med individernes alsidige udvikling, og alle den kollektive rigdoms kilder vælder stærkere frem - først da kan den snævre borgerlige retshorisont helt overskrides og samfundet skrive på sine faner: Enhver yder efter evne, enhver får efter behov!«³⁰

Marxistisk retsteori næres af den tanke, at retten som indbegreb af lighed og ulighed, af frigørelse og magt, udtrykker et stadium i forhistorien, og altså må kunne ophæves. Den betegner det *døde* arbejdes herredømme over det *levende*, fortidens over nutiden. Kun de associerede producenter kan ophæve denne fordrejning, når de frit råder over den samfundsmæssige rigdom.

30. K. Marx, Kritik der Gothaer Programms, MEW 19, s. 21; da. Marx/Engels, Udvalgte skrifter, Kbh. 1952, bd. II, s. 17f.

Karl Marx GRUNDRIDS

Forlaget MODTRYK og KURASJE udsender nu en fuldstændig dansk oversættelse af Karl Marx' GRUNDRIDS. (d.v.s. inklusive teksterne om Bastiat og Ricardo og Registrene).

GRUNDRIDS udsendes i fire bind, hvoraf det første udsendes i september 1974.

Du kan abonnere på oversættelsen af GRUNDRIDS ved at indbetale 20 kroner på MODTRYKs giro 21 64 78 inden den 1. september 1974. Ved modtagelsen af bind I betales 20 kroner, ved modtagelsen af bind II betales 25 kroner og ved modtagelsen af bind III betales 25 kroner. Bind IV tilsendes vederlagsfrit.

MODTRYK
Anholtsgade 4
8000 Aarhus C.

KURASJE
Krystalgade 16
1172 København K.

DET JURIDISKE SYSTEMS DOMINANS I DEN KAPITALISTISKE IDEOLOGI

Lisbet Roepstorff

Nedenstående artikel er et forsøg på dels at indkredse centrale aspekter af den dominerende kapitalistiske ideologi, og dels ved eksempler at påvise, hvordan denne ideologis begreber er strukturerende for den måde, på hvilken en række politiske og sociologiske problemer fremføres.

1. Indledning: Ideologibegrebet

Ideologi vil i det følgende blive brugt i betydningen: et relativt sammenhængende system af forestillinger og anskuelser, der danner grundlag for individernes opfattelse af forholdet til deres eksistensbetingelser. Dette implicerer, at ideologien angiver retningslinier for, hvordan individerne skal forholde sig under givne eksistensbetingelser. Ideologien danner herved meningsgrundlag for individernes handlinger under givne eksistensbetingelser, idet eksistensbetingelserne bliver opfattet gennem ideologiens »briller«.

I artiklen vil relationen mellem ideologien og eksistensbetingelserne, og specielt relationen mellem ideologiens og eksistensbetingelsernes strukturer, blive genstand for nærmere undersøgelse. I det følgende afsnit vil der blive gjort rede for dele af det teorisystem, der danner basis for artiklens ræsonne-

menter. Dette teorisystem bygger på den antagelse, at de forestillinger individerne har om forholdet til deres eksistensbetingelser i sidste instans er afledt af bestemte relationer i den økonomiske struktur.

Man kan ud fra en strukturel synsvinkel analytisk skelne mellem to forskellige ideologiske niveauer: Det ene niveau refererer til ideologiske forestillinger, der er dominerende i en given produktionsmåde¹ på en sådan måde, at de danner rammen for klassernes bevidsthedsformer i denne produktionsmåde, f.eks. den feudale eller den kapitalistiske produktionsmåde. Det andet niveau refererer til de forskellige klassers bevidsthedsformer indenfor en produktionsmåde, f.eks. til bøndernes henholdsvis herremændenes i den feudale produktionsmåde eller til arbejdernes henholdsvis kapitalisternes i den kapitalistiske produktionsmåde.

Artiklen vil blive begrænset til at omfatte de ideologiske forestillinger, der er dominerende i den kapitalistiske produktionsmåde. Dette betyder, at der vil blive lagt vægt på at finde frem til ideologiske forestillinger, der af de fleste af samfundsmedlemmerne, uanset klassesilhørsforhold, accepteres som indiskutable rammer for det samfundsmæssige liv. Analysens begrænsning til den kapitalistiske produktionsmåde, der er et teoretisk begreb², bevirker, at den udelukkende vil befinde sig på et strukturelt teoretisk plan og ikke implicere konkrete empiriske og historiske undersøgelser.

Der vil i den teoretiske analyse ikke blive gjort rede for, hvordan den dominerende samfundsideologi kommer til udtryk i de forskellige klasser eller klassefraktioner afhængig af deres placering i samfundsstrukturen. Ligeledes vil der heller ikke eksplicit blive gjort rede for de ideologiske forestillingers udvikling indenfor den kapitalistiske produktionsmåde, fra f.eks. konkurrencekapitalisme til monopolkapitalisme.

Begrebet dominerende samfundsideologi implicerer eksistensen af en eller flere underordnede ideologier. Påstanden om en dominerende ideologi er blevet fremført af L. Althusser, der har bestemt forholdet mellem den dominerende og de underordnede ideologier som følgende: I enhver produktionsmåde kan der udskilles en række specifikke ideologier eller »verdanskuelser« f.eks. religiøse, moralske, juridiske eller politiske, der danner grundlag for individernes handlinger. Såvel indholdet som forholdet mellem de specifikke ideologier vil skifte fra produktionsmåde til produktionsmåde. Det vil imidlertid være således, at en af dem på et givet tidspunkt vil være dominerende og de andre underordnede, hvilket implicerer, at de underordnede ideologier har en tendens til at blive udtrykt på grundlag af den dominerende ideologi.³

Ovenstående skal forstås således, at den religiøse ideologis dominans vil medføre, at f.eks. retten eller den samfundsmæssige fordeling af goder har en

1. Begrebet produktionsmåde omtales nærmere s 81-82.

2. Jævnfør begrebet samfundsformation s. 82.

3. L. Althusser, Om ideologiske statsapparater.

tendens til at blive set som afledt af overjordiske magter. På tilsvarende måde vil den juridiske ideologis dominans medføre, at retfærdighedsligheds- og ansvarsforestillinger vil være dominerende begreber i den offentlige debat, i legitimeringen af den samfundsmæssige fordeling af goder, i moralske diskussioner o.s.v.

Dette betyder ikke, at alle eksisterende samfundsproblemer i produktionsmåden udelukkende er af henholdsvis religiøs eller juridisk art; men blot at det er religiøse og juridiske begreber, der danner det formmæssige grundlag for problemerne.

En teoretisk bestemmelse af den dominerende ideologi i en produktionsmåde forudsætter kendskab til produktionsmådens struktur. De mest nødvendige begreber til forståelse af en produktionsmådes struktur vil blive gennemgået i det følgende afsnit. Den teoretiske tankegang, der ligger til grund for disse begreber, bygger fortrinsvis på det teorisystem, der er opstillet af L. Althusser og senere videreudviklet af bl.a. N. Poulantzas og E. Balibar.

2. Nogle grundlæggende begreber og deres placering i teorien om det kapitalistiske system

2.1. Begrebet produktionsmåde

Ved begrebet produktionsmåde forstås en kompleks social helhedsstruktur, der indeholder fire grundlæggende niveauer: det økonomiske, det politisk-juridiske, det ideologiske og det teoretiske⁴. Indenfor denne helhedsstruktur foregår forskellige former for praksis, hvori individerne forarbejder deres omgivelser. Ved praksis forstås en transformationsproces i hvilken et givet råmateriale forarbejdes til et bestemt produkt ved hjælp af bestemte produktionsredskaber.

Den økonomiske praksis forarbejder materielt råmateriale til brugsprodukter, *den politiske praksis* forarbejder de sociale forhold til nye sociale forhold, *den ideologiske praksis* forarbejder eksisterende forestillinger om omgivelserne til teoretiske begreber gennem hvilke omgivelserne kan tilegnes. Den teoretiske praksis adskiller sig fra de øvrige ved at have dem som objekter.

Niveauerne indenfor helhedsstrukturen besidder en relativ autonomi i forhold til hinanden, d.v.s. der er ikke tale om en afspejling mellem de enkelte niveauer. Helhedsstrukturens sammenføjning i en given produktionsmåde er imidlertid i sidste instans determineret af forhold i den økonomiske struktur.

4. Althusser, For Marx, s. 141.

Dette implicerer, at den økonomiske struktur angiver rammer indenfor hvilke de andre strukturer kan udvikles; men udelukker ikke, at de øvrige strukturer har en tilbagevirkende kraft på den økonomiske struktur. En teoretisk bestemmelse af den politisk-juridiske og den ideologiske struktur nødvendiggør derfor en lokalisering af deres plads og funktion indenfor helhedsstrukturen.

Generelt kan man sige, at de politisk-juridiske og de ideologiske strukturer vil være udformet på en sådan måde, at de sikrer reproduktionen af produktionsforholdene⁵. Mens de politisk-juridiske strukturers funktion er at være sammenholdsfaktor for produktionsmåden, er den ideologiske strukturs funktion at legitimere de eksisterende produktionsforhold.

I enhver produktionsmåde kan den økonomiske struktur udtrykkes ved en kombination af to relationer, hvis grundelementer er: a- arbejderen eller den direkte producent, b - produktionsmidlerne og produktionsobjekter, c- ikke-arbejderen som disponerer over merarbejdet⁶.

De to relationer er følgende:

1 - *den reelle tilegnelsesrelation* (besiddelsesrelationen). Denne relation anvendes på forholdet mellem den direkte producent og produktionsmidlet, d.v.s. den angår selve produktionsprocessen.

2 - *ejendomsrelationen*. Denne relation betegner kontrol over betingelserne for produktionsprocessen og magt til at disponere over merarbejdet: Relationen er en økonomisk relation og må holdes adskilt fra den juridiske ejendomsrelation.

Disse to relationer kan antage forskellige former og udgør indenfor enhver produktionsmåde en speciel økonomisk struktur. Det er mere specifikt denne struktur, der er determinerende for udviklingen af de politiskjuridiske og de ideologiske strukturer indenfor produktionsmåden.

Den samlede strukturs effekter på forholdet mellem individerne har i alle produktionsmåder, bortset fra stammesamfundet, resulteret i eksistensen af to klasser, der står i modsætningsforhold til hinanden. Dette modsætningsforhold har sin rod i ikke-arbejderens indehavelse af ejendom, der sætter ham i stand til at tilegne sig merarbejdet, som ydes af den direkte producent.

En konkret samfundsformation består af flere produktionsmåder, hvoraf den ene er dominerende. Dette resulterer i, at enhver samfundsformation har flere klasser. Antallet af klasser i en formation er afhængig af antallet af produktionsmåder og disses kombinationer; det vil være således, at den dominerende produktionsmådes klasser får en dominerende rolle i forhold til klasserne i de dominerende produktionsmåder. I den kapitalistiske samfundsformation vil de dominerende klasser derfor altid være kapitalistklassen og arbejderklassen.

5. Althusser, Om ideologiske statsapparater, s. 36.

6. Poulantzas, Politisk makt och sociala klasser, s. 24-25.

2.1.1. Den kapitalistiske produktionsmådes økonomiske struktur

Ejendomsrelationen er her, som i enhver klassesdelt produktionsmåde, karakteriseret ved, at det er ikke-arbejderen, der tilegner sig merarbejdet.

I den reelle tilegnelsesrelation er der i modsætning til tidligere produktionsmåder en adskillelse mellem den direkte producent og produktionsmidlet for overhovedet at kunne producere. Derudover er arbejderen i selve produktionsprocessen afskåret fra at tilrettelægge det forarbejdende arbejde.

Det er adskillelsen mellem arbejderen og produktionsmidlet, der medfører, at arbejderen, for at komme i forbindelse med produktionsmidlet, af helt økonomiske grunde er nødt til at sælge sin arbejdskraft til ikke-arbejderen. Det er derfor ikke nødvendigt med ikke-økonomiske tvangsmidler, for at få realiseret merarbejdet⁷, hvilket bevirker, at der i den kapitalistiske produktionsmåde forekommer en specifik autonomi mellem økonomien, politikken og juraen, som ikke er kendt fra tidligere produktionsmåder.

I tidligere produktionsmåder, f.eks. feudalismen, besad den direkte producent (her bonden) selv de produktionsmidler, der var nødvendige for at producere sine livsfornödenheder. Enheden mellem den direkte producent og produktionsmidlet gjorde, at bonden selv kunne producere tilstrækkeligt til at leve for, således at det her var nødvendigt med ikke-økonomiske midler for at tvinge ham til at udføre arbejde for herremanden. Det juridiske ejendomsforhold fremstår her som et politisk herre-knægt forhold med dertil hørende personlig ufrihed.

2.2. Reproduktionsbegrebet

En forudsætning for enhver produktionsmådes fortsatte eksistens er, at den samtidig med den producerer, reproducerer formen for sine produktionsbetingelser.

Det reproduktionsbegreb, der her hentydes til er den simple reproduktion⁸, der er begrebet for produktionens nødvendige betingelser⁹. Da denne artikel specielt fokuserer på helhedens betydning for det ideologiske niveaus struktur i den kapitalistiske produktionsmåde, vil reproduktionsbegrebet i det følgende referere til den simple reproduktion. (Jfr. fodnote 8).

7. Merarbejdet er det arbejde, der udføres udover det, der er nødvendigt for at reproducere arbejdskraften.

8. Den simple reproduktion er »analysen av de allmänna formbetingelserna för all reproduktion. Det är inte i första hand en framställning av den allmänna formen för relationerna mellan produktionens olika sektorer ... utan en framställning av reproduktionsprocessens form«. E. Balibar, Den historiska materialismens grundläggande begrepp, s. 171.

9. I modsætning til begrebet simpel reproduktion står begrebet udvidet reproduktion, der refererer til den kapitalistiske akkumulation. »Den begreppsliga distinktionen mellan den enkla reproduktionen och ackumulationen täcker inte ackumulatonens kvantitative variationer, vilka hänger ihop med skilda omständigheter och är effekter av den allmänna lagen om den kapitalistiska ackumulatonen«. Balibar, op. cit., s. 169.

Analyse af reproduktionen vil således være en analyse af de former, i hvilke produktionsmåden reproduceres; d.v.s. der er tale om en analyse, hvorved nogle grundlæggende relationer mellem helhedsstrukturens forskellige niveauer træder frem.

Produktionsmådens reproduktion forudsætter først og fremmest en reproduktion af produktionsprocessens betingelser, d.v.s. dels en reproduktion af de materielle produktionsmidler og dels en reproduktion af arbejdskraften. For at være anvendelig må arbejdskraften, udover at reproduceres fysisk, være forsynet med en adekvat ideologi og en adekvat teknisk kvalifikation. Produktionen og reproduktionen heraf sikres udover af økonomien af de politisk-juridiske og de ideologiske strukturer. Disse strukturers centrale elementer i en given produktionsmåde kan derfor undersøges ud fra et reproduktionssynspunkt. Reproduktionsbegrebet bliver derfor centralt i en analyse af forholdet mellem ideologi og eksistensbetingelser.

Et teoretisk udgangspunkt i reproduktionen medfører, at der ses bort fra de enkelte individers isolerede handlinger og de motiver og midler de har til dem. Man kan her ikke tale om produktionsmådens individer som skabere af de sociale strukturer gennem realisering af deres interesser¹⁰. Individerne betragtes i stedet som strukturens bærere, der er underlagt de strukturelle bestemmelser produktionsmåden angiver; d.v.s. individerne er underlagt de relationer, som de forskellige niveauer opretholder.

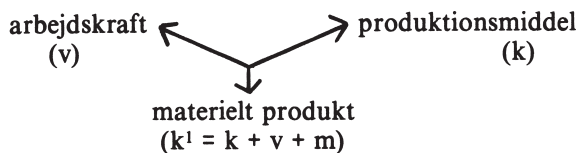
Et udgangspunkt i reproduktionen medfører ligeledes en forkastelse af isolerede undersøgelser af cirkulationen, konsumtionen, distributionen, idet disse områders selvstændighed forsvinder og deres relationer til produktionen træder frem¹¹.

Begrebsparret produktion-reproduktion refererer i ovennævnte betydning ikke så meget til produktionen af ting som til produktionen og bevarelsen af de samfundsmæssige forhold. Det er disse forhold, der bestemmer den måde individerne skal producere deres ting på.

Da produktionsmådens reproduktion først og fremmest forudsætter en reproduktion af produktionsprocessens betingelser, d.v.s. af arbejdskraften og de materielle produktionsmidler, vil produktionsprocessens specielle karakter blive analyseret.

2.2.1. Den kapitalistiske produktionsproces

Generelt er den økonomiske produktionsproces en transformationsproces, hvor arbejdskraften ved hjælp af et produktionsmiddel forarbejder et råmateriale til et materielt produkt.

10. Dette synspunkt er en konsekvens af den historicistiske angrebsmåde som f.eks. kommer til udtryk hos Lukacs i *Historia och klassmedvetande*.

I den kapitalistiske produktionsmåde produceres de materielle produkter ikke ud fra en umiddelbar brugsværdi, men ud fra det kriterium, at de skal kunne sælges på et marked, d.v.s. de produceres først og fremmest som varer, der skal udveksles med andre varer.

Produktionsmidlerne er det materielle produkt af en tidligere produktionsproces, og i den kapitalistiske produktionsmåde bringes de, gennem en samfundsmæssig udveksling i en ny produktiv sammenhæng som produktionsmiddel. Også produktionsmidlerne bliver i denne produktionsmåde varer.

Arbejdskraften bliver i denne produktionsmåde til en vare, idet den sælges af sin ejer - den direkte producent - på et marked. Arbejdskraften stilles ved salget til rådighed for køberen i et bestemt tidsrum, hvorefter dens ejer kan sælge den igen.

Vi har således en økonomisk produktionsproces, hvis elementer kan betragtes som varer, der producerer varer med det formål at blive byttet med andre varer.

Inden vi kigger nærmere på den formelle regulering af disse vareforhold, vil vi ganske kort se nærmere på varebegrebet.

2.2.1.1. Varebegrebet

En ting bliver realiseret som vare i det øjeblik den indgår i bytte med andre ting på et marked.

Enhver vare kan bestemmes dels ved sin brugsværdi og dels ved sin bytteværdi¹². Varens brugsværdi er dens kvalitative subjektive værdi og varens bytteværdi er dens kvantitative værdi, d.v.s. den værdi den får i byttet med andre varer.

I byttet sættes de kvalitativt forskellige varer A og B i forhold til hinanden f.eks. x vare A = y vare B. For at byttet i almindelighed skal være meningsfyldt må varerne have lige stor værdi. Betingelsen for, at det er muligt at sammenligne deres værdi er, at de indeholder en fælles kategori. Den kategori, der er fælles for alle varer, er, at de er produkter af alment menneskeligt arbejde. Det almene arbejde, der har den egenskab at producere værdi, er en forudsætning for enhver vare og betegnes abstrakt arbejde. Abstrakt arbejde skal ses i modsætning til konkret arbejde, der refererer til det specifikke arbejde, der anvendes til produktion af konkrete materielle genstande.

Bytteforholdet sætter i sit princip to genstande i relation til hinanden som ækvivalenter. Ækvivalentformen i varebyttet betyder, at de forskellige former for konkret arbejde, der indgår til produktionen af de konkrete produkter kan omsættes til en og samme kategori: nemlig abstrakt menneskeligt arbejde.

Vi vender nu tilbage til produktionsprocessens elementer og foretager en nærmere undersøgelse af disse på basis af vareanalysen. Når arbejdskraft og

11. K. Marx, Kritik af den politiske økonomi; Almindelig indledning, s. 21-fl.

12. K. Marx, Kapitalen, 1:1, s. 129.

produktionsmiddel bringes i samfundsmæssig kontakt foregår det gennem et udvekslingsforhold mellem ækvivalente værdistørrelser. Arbejdskraftens bytteværdi (v) udtrykker den værdi, der er nødvendig til dens samfundsmæssige reproduktion, herunder udgifter til mad, tøj, husly foruden til dannelse af ny arbejdskraft; mens produktionsmidlets bytteværdi (k) udtrykker mængden af det arbejde, der er indgået til dets fremstilling.

I produktionsprocessen overføres produktionsmidlets værdi ved hjælp af det konkrete arbejde til et nyt produkt¹³. Derudover tilføjes det nye produkt også den værdi, som arbejdet skaber i selve arbejdsprocessen. Denne del af det færdige produkts værdi indeholder dels arbejdskraftens værdi og dels den merværdi (m), der er skabt i den tid, der arbejdes ud over, hvad der er nødvendigt for at reproducere arbejdskraften¹⁴. Det nye produkts bytteværdi (k) er således $k + v + m$, d.v.s. større end summen af arbejdskraftens og produktionsmidlets værdier.

Da det nye materielle produkt fremstilles med henblik på at blive byttet, vil det indgå i et nyt ækvivalentforhold, hvorefter det enten kan blive individuelt konsumeret eller indgå som produktionsmiddel i en ny produktionsproces.

Vi har nu undersøgt de ækvivalente bytteforhold og vil ganske kort se på produktionen ud fra ikke-arbejderens synspunkt.

Pengebesidderen eller ikke-arbejderen køber varerne arbejdskraft og produktionsmiddel for sine penge (p) for at sælge det færdige produkt til en pris, der er større end (p), d.v.s. det er selve værdiøgningen i byttet, der for ham er det afgørende moment i processen. Pengebesidderens formål med byttet er således selve realiseringen af merværdi, der er skabt i arbejdsprocessen.

»Som bevidst bærer af denne bevægelse bliver pengebesidderen til kapitalist«¹⁵, idet kapital er en værdi, der forøger sin værdi.

På basis af ovenstående fremgår det, at forvandlingen af penge til kapital forudsætter den fri arbejder¹⁶; samt »at forvandlingen fra penge til kapital må forklares ud fra de lovmæssigheder, der regulerer værdiudvekslingen og udgangspunktet er, at det er ækvivalenter, der udveksles«¹⁷.

Analysen af den kapitalistiske produktion tog udgangspunkt i en analyse af produktionsprocessens elementer. På basis af denne analyse udledtes byttets centrale placering som produktionsprocessens forudsætning og mål. Det er således gennem byttet, at produktionsprocessens elementer bringes

13. I dette tilfælde er produktionsmidlet helt brugt op i arbejdsprocessen.

14. »Den oprindeligt udlagte værdi bliver derfor ikke blot bevaret under omsætningen, den ændrer imens sin værdi, lægger en merværdi til, forøger sin værdi. Og denne bevægelse forvandler den til kapital«. Marx, op. cit., s. 263.

15. Marx, op. cit., s. 265.

16. »... fri i den dobbelte betydning, at han som fri person råder over sin arbejdskraft som sin vare, og at han på den anden side ikke har andre varer at sælge, han er løs og ledig, fri for alle de ting, han skal bruge for at realisere sin arbejdskraft«. Marx op. cit., s. 284.

17. Marx, op. cit., s. 281.

i samfundsmæssig kontakt, og det er herigennem, at kapitalen realiserer den værdiforøgelse arbejdet har skabt i produktionen.

Selv om byttet indtager en central placering i den kapitalistiske produktionsmåde og foregår adskilt fra produktionsprocessen både geografisk og tidsmæssigt, skal det dog ses som resultat af produktionsmådens strukturering og forstås i relation hertil.

En manglende erkendelse af dette forhold har ført til, at byttet i mange samfundsteorier udgør det teoretiske fundament, hvorfra de samfundsmæssige mekanismer udledes. Konsekvenserne heraf vil senere blive taget op. (Se afsnit 4.1-4.3).

3. Det juridiske system og ideologien

3.1. Det juridiske system

3.1.1. Den almene ret

Det blev i det tidligere omtalt, at reproduktionen af den kapitalistiske produktionsmåde for en stor dels vedkommende sikredes af de politisk-juridiske og de ideologiske strukturer¹⁸. Vi vil i det følgende angive de strukturelle betingelser juraen er underlagt i den kapitalistiske produktionsmåde. Herved kan vi påvise nogle grundlæggende former for det juridiske system; men ikke vise hvordan det juridiske system selv udvikles indenfor disse rammer.

Det er adskillelsen mellem den direkte producent og produktionsmidlet, i den kapitalistiske produktionsmåde, der gør, at den direkte producent af helt økonomiske grunde er nødt til at sælge sin arbejdskraft. Dette implicerer, at det økonomiske system får en specifik autonomi, således at det juridiske system klart kan adskilles fra de økonomiske strukturer¹⁹. En konsekvens heraf er, at de juridiske strukturers kategorier ikke nødvendigvis behøver at svare til den økonomiske strukturs kategorier. Dette betyder, at selvom den økonomiske strukturs kategorier er klassekategorier: de direkte producenter, kontra de, der bestemmer over de direkte producenters merarbejde, behøver de juridiske kategorier ikke nødvendigvis at være baseret på klasseforestillinger.

18. Althusser, Om ideologiske statsapparater, s. 36.

19. Jvf. s. 82.

Rent faktisk er det juridiske system i kapitalismen bygget op omkring kategorierne ting og person; og det er indenfor disse kategorier, at det juridiske system opfylder sin reproduktionsfunktion. (Vi skal senere komme nærmere ind på disse kategorier).

Det juridiske grundlag for regulering af køb og salg af arbejdskraft fører til, at den direkte producent betragtes som en retslig fri person, der har rådighed over sin egen arbejdskraft. Arbejdskraften bliver under disse omstændigheder til en vare, som kan afhændes på et marked under normale betingelser, idet arbejdskraften fremstår som den direkte producents ejendom.

I feudalismen gjorde enheden mellem den direkte producent og produktionsmidlet, at bonden selv kunne producere tilstrækkeligt til at leve for, således at det var nødvendigt med ikke-økonomiske midler for at tvinge ham til at udføre arbejde for herremanden. De juridiske kategorier må her svare overens med de økonomiske, d.v.s. der fremkommer nogle juridisk definerede magtforhold. Det juridiske ejendomsforhold fremstår således som et politisk herre-knægt forhold med dertil hørende personlig ufrihed. Juridisk kom dette magtforhold til udtryk i de feudale statusrelationer, hvor specielle rettigheder knyttede sig til bestemte placeringer i den økonomiske struktur.

I feudalismen var den juridiske ejendomsret over ting f.eks. jord eller fast ejendom ensbetydende med muligheden for fri dispositionsret; men den retslige orden gav ingen mulighed for fri afhændelsesret. Både ejendomsretten og arveretten var på dette tidspunkt »unddraget individuelle dispositioner ved salg og testamente, ligesom forestillingen om individuelle private rettigheder i det hele taget var svagt udviklet«²⁰.

Med varebyttets udvikling blev det feudale ejendomsforhold imidlertid en hindring for den økonomiske ekspansion. I det kapitalistiske ejendomsforhold indførtes derfor den fri overdragelsesret af f.eks. jord og fast ejendom.

Det juridiske ejendomsforholds udvikling fra feudalismen til kapitalismen kan dermed beskrives som en udvikling fra frihed kun til uhindret udnyttelse til frihed også til uhindret afhændelse på et marked.

Etableringen af den kapitalistiske juridiske ejendomsret opløser de feudale statusforhold, der erstattes af det juridiske retssubjekt, hvorved forstås, at alle individer retslig stilles lige. W. Rosenbaum skildrer den historiske udvikling fra feudalismen til kapitalismen således:

»Med varerelationernes dominans i samfundet bliver alle kriterier, der tidligere i de forskellige afsluttede retskredse var relevante for den retslige kvalifikation, sat ud af spillet og som tendens bliver alle mennesker kvalificeret gennem retten

20. Stig Jørgensen, Ret og samfund, s. 46.

efter det *ene* kriterium: som aktuelle eller potentielle vareejere. Markedssamfundet forbyder en forskellig retslig kvalificering af forskellige grupper af samfundsmedlemmer, altså privilegier. Den formalisme, det abstraktionsforløb, som altid findes i retten, bliver i varesamfundets ret forsåvidt sat på spidsen, som alle samfundsmedlemmer kun bliver retsligt kvalificerede efter *et* kriterium, efter *et* synspunkt. Hvert menneske bliver til menneske overhovedet, hvert arbejde bliver til samfundsmæssigt nyttigt arbejde overhovedet, hvert subjekt bliver til abstrakt retssubjekt«²⁰.

Historisk følger den almene ret efter varerelationernes udbredelse; men teoretisk er det det forhold, at hvert enkelt menneske, som aktuel eller potentiel vareejere, bliver det grundlæggende retslige kriterium, der nødvendigvis fører til etablering af den almene ret, hvor alle mennesker retsligt er lige. Den almene ret fremtræder således ikke som en nødvendig konsekvens af den almindelige vareudvekslings udbredelse. Først i det øjeblik, at arbejdskraften bliver en vare, er den almene ret uundgåelig. Dette betyder ikke en ophævelse af de facto privilegier, men blot at loven ikke specificerer privilegier for bestemte personer eller grupper, idet den altid refererer til abstrakte handlinger.

3.1.2. Civilretten

Vi har allerede tidligere bestemt varebyttet som den kapitalistiske produktionsproces' forudsætning og mål²¹, samt fastslået, at varebyttet implicerede en udveksling mellem to ækvivalente genstande.

Det juridiske system formaliserer altid betingelserne for produktionen, og det kapitalistiske juridiske system må derfor indeholde de formelle betingelser for vareudveksling. Det retsområde, der vedrører vareudvekslingen kaldes civilretten, og det kommer til at indtage en central placering i det kapitalistiske juridiske system. Dette afspejles bl.a. ved, at mange »retsområder, som umiddelbart regulerer magtrelationer af den borgerlige retsvidenskab alligevel bliver fattet i civilrettens begreber... Den borgerlige strafferet er ikke kun i læren, men også i sine normer præget af ækvivalentprincippet, princippet for vareudvekslingen«²².

De centrale elementer i civilretten er ejendomsbegrebet og kontraktbegrebet.

Det kapitalistiske ejendomsbegreb indeholdt muligheden for fri afhændelse, men for at denne mulighed kan blive realiseret, må der foreligge et ønske om afhændelse med det formål at erhverve noget andet. »For at dette ønske kan blive opfyldt, er det nødvendigt, at varebesiddernes ønsker kommer hinanden i møde. Juridisk udtrykkes dette forhold som kontrakt eller overenskomst mellem uafhængige viljer«²³.

20. W. Rosenbaum, Zum Rechtsbegriff bei Stucka und Paschukanis, s. 160.

21. Jvf. s. 85-86.

22. Rosenbaum, op.cit., s. 160.

23. E. Paschukanis, Allgemeine Rechtslehre und Marxismus.

Kontrakten kan betegnes som det bånd, hvormed loven forbinder varebesidderne i en juridisk aftale på basis af frivillige handlinger. Denne juridiske aftale implicerer en forpligtelse, der først afsluttes på et senere tidspunkt under nærmere specificerede betingelser²⁴.

Kontrakten giver juridisk udtryk for viljerelationer mellem retsligt lige personer, der indgår i bytteforhold med værdistørrelser, der kvantitativt er identiske, men kvalitativt forskellige, således at begge parter efter byttet formodes at have haft fordel af det. Ethvert kontraktforhold er derfor i princippet baseret på frie og lige individer, der er drevet af egoistiske interesser...

Kontraktforholdet mellem frivillige retssubjekter om gensidig udveksling af materielle ting, der har ækvivalente værdier, bliver en grundlæggende relation i det kapitalistiske retssystem, og lige så nødvendig som ejendomsforholdet. Udvekslingen af ækvivalenter er en effektiv garanti til opretholdelse af de eksisterende ejendomsforhold, idet en given værdikvantitet blot skifter fra en kvalitetsform til en anden. Det er således ikke bytteværdiens størrelse, men kun dens form, der ændres.

Yderligere sikrer kontrakten reproduktionen af fri arbejdskraft, idet de individer, der ikke har ejendom over nogle materielle produktionsmidler til stadighed må indgå i kontraktforhold om køb og salg af deres arbejdskraft for at overleve.

3.1.3. Forholdet mellem den økonomiske og den juridiske struktur

Af det foregående fremgår det, at den almene ret med det juridiske retssubjekt og det kapitalistiske varebytte fremstår som to sider af samme sag. Den kapitalistiske produktionsmådes strukturering gør varebyttet og dermed produktionen af ting for et marked til den økonomiske drivkraft for mennesket. Det er i denne produktionsmåde derfor tingen, der økonomisk behersker mennesket; men da tingene ikke udvikles af sig selv, er det samtidig mennesket, der juridisk hersker over tingene²⁵.

Hvis vi vender tilbage til den kapitalistiske produktionsproces, vil det vise sig, at det er muligt at udtrykke den økonomiske strukturs relationer mellem arbejderen - produktionsmidlet - ikke-arbejderen udelukkende inden for rammerne af ejendomsforholdet og kontraktforholdet. Disse forhold er juridisk bygget op omkring kategorierne ting og person, inden for hvilke, der fra juridisk synsvinkel ikke gøres nogen relevant skelnen²⁶.

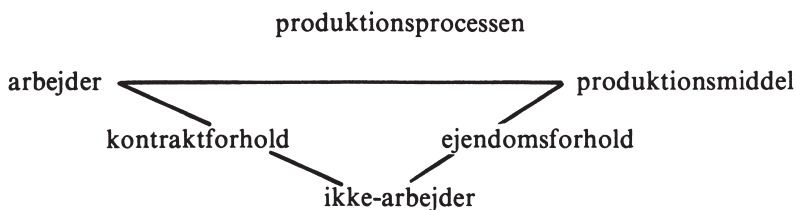
Kontraktforholdet oprettes juridisk mellem to personer, mens ejendomsforholdet oprettes mellem en juridisk person og en juridisk ting. Der eksisterer i overensstemmelse hermed et frivilligt kontraktforhold mellem den enkelte arbejder og den enkelte ikke-arbejder, hvor arbejderen afhænder sin arbejds-

24. H. Maine påpeger i *Ancient Law*, at kontrakten juridisk er udviklet af skødet og blev i starten betragtet som et ukomplet skøde. Skødet vedrører overdragelsen af fast ejendom, og er i modsætning til kontrakten karakteriseret ved, at handelen er afsluttet i det øjeblik, overdragelsen af skødet har fundet sted.

25. Paschukanis, op. cit., s. 91.

26. Balibar, op. cit., s. 125.

kraft, og et ejendomsforhold mellem ikke-arbejderen og produktionsmidlet. Selve den økonomiske produktionsproces, der udgøres af relationen mellem arbejderen og produktionsmidlet, kan ikke beskrives i juridiske termer, men opløses i et dobbelt ejendomsforhold: ikke-arbejdernes ejendom over arbejdskraften og hans ejendom over produktionsmidlerne²⁷. Hvis man holder sig indenfor det juridiske sprogs begreber er det således kun muligt at fremstille de økonomiske forhold som værende baseret på, at frie og lige individer indgår i ønskede relationer med hinanden. Det vil i overensstemmelse hermed være det frie kontraktforhold og ejendomsforholdet, der holder elementerne i den økonomiske struktur sammen. Et udgangspunkt indenfor denne ramme fører til, at de grundlæggende økonomiske strukturer ses som et resultat af en række enkeltindividets frivillige, viljesdirigerede handlinger. Menneskets juridiske beherskelse over tingen i varebyttet, der er en konsekvens af produktionsmådens strukturering fremtræder her som årsagsforklaring til samfundsstrukturen.

Hvis udgangspunktet imidlertid tages i selve den økonomiske produktionsproces, fremstår en relation mellem det produktive arbejde og produktionsmidlet. Produktionsprocessens reproduktion kræver bl.a. en stadig reproduktion af individerne som købere og sælgere af arbejdskraft. Relationen mellem arbejder og produktionsmiddel har intet individuelt over sig og kan i modsætning til ejendomsforhold ikke defineres for individer, men kun for samfundsklasser. Det er således, ud fra dette synspunkt, ikke den fri vilje, der stiller køberen og sælgeren af arbejdskraft over for hinanden på et marked. Køb og salg af arbejdskraft er en betingelse for produktionsprocessens reproduktion, hvilket medfører, at det samfundsmæssige produktionsforhold implicerer en deling af individerne i en arbejderklasse og en ikke-arbejderklasse.

Ud fra et strukturelt synspunkt medfører det forhold, at den kapitalisti-kontraktrelation har en privatretslig karakter således ikke, at den i sin funktion afviger fra feudalismens relation mellem feudalherren og de livegne, skønt denne relation havde en offentlig status²⁸. Kapitalismens arbejdsregulering ved »frie« kontrakter har blot afløst feudalismens arbejdsregulering via arveregler.

27. Jvf. Balibar, op. cit., s. 125.

28. F.eks. betegner K. Renner ansættelsesrelationen som »en indirekte magtrelation, en offentlig forpligtelse til tjeneste ligesom livegenskab i feudaltiden«.

Det juridiske systems individualistiske udformning i kapitalismen er udtryk for et specifikt forhold til eksistensbetingelserne, et forhold gennem hvilket eksistensbetingelserne reproduceres. I individernes egen bevidsthed fremstår de som fri og lige individer, der indgår i kontraktforhold med hinanden, og ikke som hørende til de forskellige sociale klasser, som produktionsmåden betinger. Dette forhold gør imidlertid ikke de enkelte individer i denne produktionsmåde i mindre grad til strukturens bærere. Individualiseringen er her en nødvendig form, der er en forudsætning for strukturens opretholdelse og reproduktion, samtidig med, at det er dens virkning.

3.2. Den kapitalistiske ideologi

Vi vender nu tilbage til den tidligere nævnte opfattelse af ideologien som et relativt sammenhængende system af forestillinger og anskuelser, der angiver individernes forhold til deres eksistensbetingelser, samt til forestillingen om det dominerende aspekt af ideologien. Yderligere vil den nævnte reproduktionsfunktion medføre, at ideologien enten vil skjule eller legitimere de strukturelle klasse modsætninger.

Med anerkendelsen af hvert menneske som aktuel eller potentiel vareejers og med etableringen af den almene ret vanskeliggjordes legitimeringen af tidligere produktionsformers institutionaliserede klasseforskelle. Da det således er vanskeligt at legitimere eksistensen af klasser må produktionsformens stabilitet afhænge af legitimerede forestillinger om mellemmenneskelige forhold i hvilke klasse modsætningerne skjules.

Det er tidligere vist, at reproduktionen af betingelserne for produktionsforholdene formelt foregår indenfor rammerne af det juridiske systems grundlæggende begreber, og at klassebegrebet ikke findes heri.

Der er ligeledes henvist til, at det er civilretten - det retsområde, som omfatter vareudvekslingen - der indtager en dominerende plads i det kapitalistiske juridiske system.

Da det juridiske system således skjuler klasse modsætningerne for individerne og samtidig har en central placering i regulering af produktionsforholdene, er det rimeligt at antage, at det er det juridiske, specielt det civilretslige, aspekt af ideologien, der er det dominerende i den kapitalistiske produktionsmåde.

Til sammenligning hermed kan det fremhæves, at det i feudalismen var det religiøse aspekt af ideologien, der var det dominerende²⁹. I den feudale produktionsmåde, hvor udenom-økonomisk tvang var nødvendig til at frembringe merarbejdet, måtte den klasse mæssige deling nødvendigvis indgå i selve ideologiens principper. Det var her ideologiens funktion at legitimere og retfærdiggøre ufriheden som noget nødvendigt og helligt, hvilket resulterede i, at det religiøse aspekt af ideologien blev dominerende. Forskellen mellem stænder blev således retfærdiggjort som noget guddommeligt givet.

29. Poulantzas, Politisk makt och sociala klasser, s. 233.

Indenfor det retslige område førte det til, at retten i feudalismen blev »afledet af overjordiske magter«, idet »den i retten ofte formulerede samfundsmæssige over- og underordnelse... blev ført tilbage til gudelige bud«. ³⁰

Påstanden om den juridiske ideologis dominans er tidligere blevet fremført af N. Poulantzas³¹, og vil her blive undersøgt nærmere.

3.3. Kontraktretten

På det civilretslige område er det kontraktretten, der indeholder bestemmelser om indgåelse af aftaler og de retslige konsekvenser, der er forbundet hermed. Det er derfor rimeligt at antage, at det kontraktlige univers vil være centralt i individernes umiddelbare strukturering af deres omverden.

Den vestlige jura bygger i princippet på det enkelte individs kontraktsfrihed i betydningen: individets frihed til, på grundlag af egen vilje, at indgå i enhver slags aftaler, som ikke strider mod den gældne lov. I dette frihedsbegreb fremstår det enkelte individs frie valg således som kontraktrettens grundlag.

Kontraktretten omhandler ydelser, der er begrundet i en gensidig aftale, hvor rettighederne og pligterne er retsligt foreskrevne. Aftalen anses for ugyldig, hvis det kan bevises, at udefrakommende omstændigheder har hindret aftalens opfyldelse. Hvilke omstændigheder, der anses som relevante, fremgår af ugyldighedsreglerne. Aftalen kan ligeledes anses for misligholdt, enten på grund af forudsætningerne inden aftalens indgåelse eller på grund af forhold der opstår inden aftalens fuldbyrdelse. Kriterier herfor er angivet i misligholdelsesreglerne.

Ugyldighedsreglerne og misligholdelsesreglerne angiver således betingelserne for de implicerede parters skyld eller ansvar og risiko.

Ifølge ovenstående indeholder det kontraktlige univers følgende begreber: individ, frihed, vilje, gensidighed, ret, pligt, valg, skyld, ansvar og risiko. Disse begreber kan ikke betragtes uafhængigt af hinanden; men indgår i et gensidigt betinget begrebssystem, hvilket implicerer, at ændring i et begrebs retslige indhold ikke kan foregå uden at også andre begreber bliver påvirket.

Der er f.eks. indenfor den kapitalistiske produktionsmådes udvikling foregået en forskydning i begrebernes indhold og indbyrdes forhold, samtidig med at selve begrebssystemet er opretholdt³².

30. Rosenbaum, *Zum Rechtsbegriff bei Stucka und Paschukanis*, s. 158.

31. *Politisk makt och sociala klasser*, s. 233.

32. Stig Jørgensen giver i *Skyld og ansvar*, Indledning, følgende eksempel på ændringer i relationen mellem nogle af kontraktrettens begreber: »Den stigende industrialisering førte til en ændring af den overleverede risikofordeling i samfundet, som bl.a. var udformet i de retslige ansvarsregler. Det var naturligt, at båndet mellem individ og ansvar løsnedes, således at ansvaret knyttedes til produktionsvirksomheden, der således blev gjort ansvarlig for sine ansattes skadegørende handlinger, mens de ansattes personlige ansvar i vidt omfang begrænsedes. Også båndet mellem skyld og ansvar løsnedes eftersom erstatningsansvaret blev »objektiveret«.

3.4. De juridiske begrebers strukturering af ideologien

Hvis antagelsen om den juridiske, specielt den kontraktlige, ideologis dominans i kapitalismen er korrekt, vil det medføre, at opståede problemstillinger og konflikter har en tendens til umiddelbart at blive opfattet og fortolket indenfor de begreber og forestillinger denne ideologi foreskriver. Der vil f.eks. i overensstemmelse hermed være en tendens til, at samfundskonflikter opleves at have rod i forholdet mellem enkeltindivider eller mellem grupper af enkeltindivider, aldrig i strukturelt betingede klasseforhold. Yderligere vil der være en tendens til at filosofiske, moralske, religiøse og lignende problemer enten bliver strukturerede af den juridiske tankegang eller udvikles på grundlag af centrale juridiske begreber³³.

3.4.1. Ligheds- og retfærdighedsbegrebet

I kontraktrettens gensidigt betingede rettigheder og pligter indgår en ligheds- og en retfærdighedsopfattelse. Ligheden er afledt af den almene rets lighedsbegreb. Retfærdigheden indgår i vurderingen af selve udvekslingens principper og resultater.

I kapitalistiske samfundsformationer bliver mange politiske ideer fremført indenfor en ligheds- og retfærdighedsproblematik. Det betyder ikke, at ulighed og uretfærdighed ikke eksisterer i disse samfundsformationer, men blot at mange f.eks. politiske fordelingsproblemer bliver fremsat indenfor disse begrebers rammer. Dette forhold kan begrundes ud fra begge begrebers centrale placering i det juridiske begrebssystem, samt ud fra den juridiske ideologis dominans. I overensstemmelse hermed vil lighed og retfærdighed i sig selv blive opfattet som noget eftertragteligt, og politiske udsagn, der påviser, at en tilstand opfylder ligheds eller retfærdighedskravene, hvad enten det drejer sig om legitimering af eksisterende fordelinger eller forslag til fordelinger, vil derfor næsten pr. definition blive betragtet som legitime.

3.4.1.1. Lighed

Reaktionen mod det feudale samfunds etablerede ulighed blev bl.a. fremført i krav om menneskelig lighed. I dannelsen af den almene ret blev ligheden formelt realiseret indenfor det juridiske systems grænser, idet alle mennesker stilledes retsligt lige. Alle mennesker fik f.eks. lige ret til at indgå i kontraksrelationer, lige ret til at anke en dom o.s.v. Der er her tale om et abstrakt lighedsbegreb, der kan referere til en række forskellige forhold, d.v.s. at enhver har lige ret til samme ting. De praktiske konsekvenser af den abstrakte ret behøver ikke at føre til faktisk lighed.

33. Dette kan illustreres ud fra følgende eksempler:

- a. Den eksistentiale filosofis fokusering på begreber som fri vilje, valg og ansvar.
- b. Max Webers analyser af de juridiske begrebers indflydelse på protestantismen.
- c. Indenfor den nordiske litteratur og film kan nævnes, at et væsentligt tema i Ibsens skuespil er problemer omkring det individuelle ansvar, mens mange af Bergmans film er centreret om det individuelle skyldspørgsmål.
- d. Yderligere kan påpeges, at individcentrerede forestillinger om ret, pligt og gensidighed indtager en dominerende placering i moralske vurderinger.

3.4.1.2. Retfærdighed

Ideer om retfærdighed har altid eksisteret. Retfærdighed er i sit princip udtryk for, at lige skal behandles lige og ulige må behandles ulige. Der har i forskellige produktionsmåder været varierende opfattelser af hvem, der skulle betragtes som lige, hvilket kan forklares ved, at en given produktionsmådes ideologi bestemmer rammerne for, hvem der skal anses for lige. I den feudale produktionsmåde angiver ideologien kun lighed indenfor hvert af statuslagene, mens ideologien i den kapitalistiske produktionsmåde angiver en principiel lighed for alle samfundsmedlemmer. Dette implicerer, at man i feudalismen betragtede en forskel i rettigheder mellem statuslagene som retfærdig, mens man i den kapitalistiske produktionsmåde har elimineret den sociale baggrund som legitimt kriterium for forskelsbehandling.

Det er selvfølgelig også i den kapitalistiske produktionsmåde nødvendigt at fordele rettighederne i overensstemmelse med legitimerede kriterier. Retfærdighedsopfattelsen vil her ideelt referere til alle samfundsmedlemmer, det såkaldte inklusive retfærdighedskriterium. Men da det langt fra vil være muligt at realisere dette mål, er de inklusive kriterier kombineret med de såkaldte eksklusive kriterier, der refererer til hvilke individuelle investeringer, i form af specifikke færdigheder, egenskaber o.s.v., der berettiger bestemte belønninger. Forskelsbehandling, der refererer til individuel indsats, har således erstattet de sociale baggrundsvariable som legitime kriterier til forskelsbehandling, d.v.s. retfærdighed kommer til at dreje sig om en sammenligning blandt individer, der anses for lige ud fra vedtagne individparametre, med hensyn til en given belønning.

4. Konsekvenser af det juridiske systems dominans i ideologien

I det følgende vil der blive givet eksempler på, hvordan »generelle« sociologiske teorisystemer, er bygget op indenfor den kapitalistiske ideologis rammer, d.v.s. på det juridiske begrebssystems præmisser. Eksemplerne herpå stammer fra henholdsvis G. C. Homans: *Social Behavior*, og P. Blau: *Exchange and Power in Social Life*.

4.1. Det ideologiske menneskebillede

På grund af kontraktrettens centrale ideologiske placering, har de forestillinger om mennesket, der er impliceret heri, en tendens til at blive overført på andre områder og blive betragtet som centrale aspekter i menneskets natur.

Kontraktretten fokuserer på det »jeg-styrede« rationelle individ, der fungerer løsrevet fra den sociale sammenhæng. En forudsætning for realisering af kontrakten er, at individerne anerkender hinanden som ligeværdige juridiske retspersoner, med ejendomsret til den ting, der ønskes overdraget. Selve overdragelsen forudsættes at ske af fri vilje og hver part formodes efter byttet at have haft fordel af det.

Grundenheden i dette menneskebillede er det autonome individ, der søger at realisere sine individuelle behov gennem interaktion med andre autonome individer. Gennem denne interaktion bliver individet stillet over for en række valgmuligheder, blandt hvilke der frit vælges. De enkelte begivenheder ses som løsrevet fra hinanden, og ikke som nært forbundne i en social sammenhæng.

Disse aspekter af mennesket er af mange sociologer bl.a. G. C. Homans, blevet betragtet som evigyldige. Homans har således gennem sine arbejder forsøgt at hævde disse karakteregenskabers fundamentale placering i den menneskelige natur. Grunden til, at det netop er Homans, der bruges som eksempel, er, dels at han er en af de mest fremtrædende repræsentanter for den amerikanske sociologi, der indtil slutningen af tresserne prægede den sociologi, der praktiseredes i Danmark, dels at de synspunkter han repræsenterer, stadig, i forskellige forklædninger, flourerer.

4.2. Homans

I bogen »Social Behavior« fremsætter Homans følgende fem generelle propositioner, der skulle kunne danne basis for forklaring af enhver elementær social adfærd.

1. »If in the past the occurrence of a particular stimulus situation has been the occasion on which a man's activity has been rewarded, then the more similar the present stimulus situation is to the past one, the more likely he is to emit the activity, or some similar activity, now«. ³⁴
2. »The more often within a given period of time a man's activity rewards the activity of another, the more often the other will emit the activity«. ³⁵
3. »The more valuable to a man a unit of the activity another gives him, the more often he will emit activity rewarded by the activity of the other«. ³⁶
4. »The more often a man has in his recent past received a rewarding activity from another, the less valuable any further unit of that activity becomes to him«. ³⁷
5. »The more to a man's disadvantage the rule of distributive justice fails of realization, the more likely he is to display the emotional behavior we call anger«. ³⁸

34. Homans, *Social Behavior*, s. 53.

35. Homans, *op. cit.*, s. 54.

36. Homans, *op. cit.*, s. 55.

37. Homans, *op. cit.*, s. 55.

38. Homans, *op. cit.*, s. 75.

Princippet om fordelings retfærdighed er følgende: »A man in an exchange relation with another expect that the rewards of each man be proportional to his cost - the greater the rewards the greater the costs - and that the net rewards, or profits, of each man be proportional to his investments - the greater the investments, the greater the profit«. ³⁹

Homans propositioner udgør et postulat om de grundlæggende fællestræk i menneskelig adfærd, hvilket er det samme som et postulat om menneskets natur.

I Homans propositioner er det den sociale udveksling, der danner grundlaget for den menneskelige adfærd. Analyseres propositionerne nærmere fremgår det imidlertid, at de ikke udtrykker en udveksling mellem personer; men snarere beskriver en persons aktiviteter i relation til en »værdigenstand«, som i visse tilfælde kan kontrolleres af en anden person.

Denne værdigenstand kan enten være en aktivitet, der udføres af den anden person eller en materiel ting.

Konsekvensen heraf er, at Homan's propositioner om det grundlæggende i enhver elementær adfærd kan udtrykkes i en relation mellem en person og en genstand. Yderligere fremstilles personens handlinger som værende styret af rationelle valg mellem alternative handlingsmuligheder, således at den optimale belønning opnås. Relationen til andre mennesker synes kun at have betydning i det omfang, de kontrollerer den værdsatte genstand.

Følelsen af en retfærdig udveksling er en central faktor i Homans begrebs-system. Opfattelsen af hvad der er en retfærdig korrelation mellem belønning og investering er bestemt af normative forventninger, som er tillært gennem socialiseringsprocessen. Homans går ud fra en sådan grad af enighed om den normative ramme, at han betragter den som givet, og han undgår dermed at tage den op til diskussion. Det er på grundlag af denne ramme, at Homans personer vurderer deres egen belønning og investering.

Ifølge Homans er det den forventede belønning, der kan forklare eksistensen af en udvekslingsrelation. Men da belønning kan være hvad som helst, kan enhver social relation forklares ud fra en »passende vurdering« af, hvad der kan betragtes som belønnende for de involverede personer. Homans teoretiske system vil således kunne anvendes som efterrationalisering af enhver adfærd, hvilket har gjort, at det har kunnet opretholde sit skin af eviggyldighed.

Sammenlignes indholdet af de Homanske propositioner der skulle udtrykke den evigtmenneskelige natur med det ideologiske menneskebillede, som blev afledt fra kontraktsretten, ses det, at det er de samme grundtræk, der går igen. Dette skal ikke tages som udtryk for, at vi her har fanget den menneskelige natur; men snarere som en bekræftelse på, at der i en kapitalistisk samfundsforma-

39. Homans, op. cit., s. 75.

tion vil være en tendens til netop at fremhæve disse sider af mennesket på bekostning af andre sider, der i andre samfundsformationer ville blive fremhævet.

4.3. Blau

Homans arbejder har fået stor udbredelse og dannet udgangspunkt for en række sociologiske teoridannelser om samfundsstrukturens opståen og udvikling. Blandt disse vil der her blive omtalt P. Blau: »Exchange and Power in Social Life«. Ligesom Homans betragter Blau social udveksling som det grundlæggende begreb i analysen af sociale processer. Blau forsøger imidlertid at undgå Homans brede anvendelse af udvekslingsbegrebet på grund af dets tautologiske konsekvenser, og han begrænser det derfor til målrettede handlinger, der er betinget af interaktion mellem individer.

Problemet for Blau er at finde de simple processer, der styrer det daglige samkvem mellem individer og herfra udlede komplekse processer, der styrer samfundenes komplekse strukturer.

Enheden i Blaus model er selve udvekslingsrelationen mellem to parter. Med etableringen af denne relation opstår sociale bånd som et produkt af begge parter gensidige handlinger.

Drivkraften i enhver social udveksling er for Blau individers eller gruppers forsøg på at opnå ønskede belønninger. Han hævder således, at det er individernes selvinteresse, der har produceret den differentierede sociale struktur med dens specifikke egenskaber.

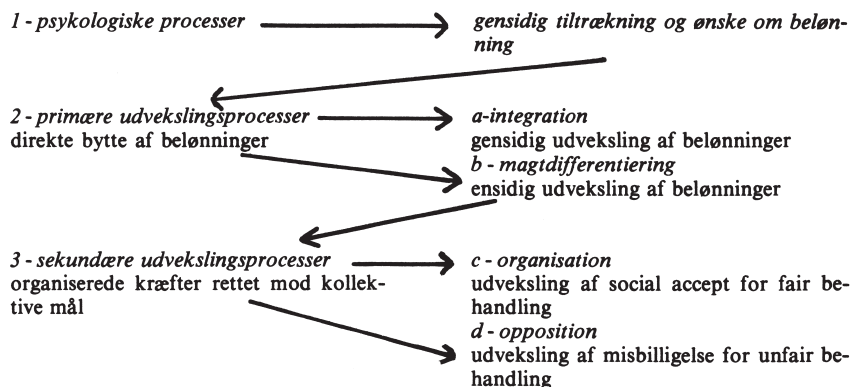
Blaus løsning på problemet om de sociale strukturers opståen og udvikling kan udelukkende beskrives indenfor den sociale udvekslings rammer. Udvekslingen kan enten foregå mellem individer, mellem grupper af individer eller mellem sociale organisationer; men det principielle er det samme og kan sammenfattes som følgende:

En person, en gruppe eller lignende, der giver andre en ønsket ydelse forpligter dem til modydelser. Det gensidige system af ydelser vil medvirke til en fortsat udveksling af goder. De integrative bånd, der skabes i denne proces forstærker relationen.

En uengældt udvekslingssituation fører imidlertid til magtdifferentiering. En person, gruppe eller lignende, der er i besiddelse af noget andre behøver, og som er uafhængige af disses ydelser, opnår magt over dem ved at opfylde deres behov på betingelse af underkastelse.

Magtdifferentiering skaber modsatte reaktioner. Accept af magten fører til legitimerende processer, som bringer individers og gruppers organisation sammen i stræben mod fælles mål. Afvisning af den eksisterende magts legitimitet, fremmer derimod oppositioner. (Efterfølgende figur er et forsøg på at give en skematisk fremstilling af Blaus udvekslingsmodel).

GRUNDLÆGGENDE PROCESSER I BLAUS TEORETISKE SYSTEM

Hele grundlaget for Blaus samfundsmodel bygger på forestillingen om individer, grupper eller organisationer, der indgår i viljesdirigerede bytterelationer med hinanden. Dannelsen af enhver gruppe lige fra smågrupper til institutionelle organisations-komplekser forklares som følge af en sådan række målrettelse viljesrelationer. Et samfunds udvikling afspejler i overensstemmelse hermed det samlede produkt af individers og gruppers stræben efter belønninger og realisering af opstillede mål. Opnåelsen af disse mål søges sikret ved normative forestillinger, der har til funktion at styre den samfundsmæssige udvikling.

Selv om det hos Homans er enkeltindividet, der udgør den teoretiske enhed, mens det hos Blau er selve udvekslingssituationen med de dertil hørende bindinger og forpligtelser bygger de på samme grundforestillinger, der fører tilbage til den kapitalistiske ideologis menneskebillede.

Indenfor den af sociale udvekslingsprocesser skabte sociale struktur udvikles, ifølge Blau, normer, der angiver, hvad der betragtes som en rimelig investering for opnåelse af forskellige sociale goder i udvekslingssituationen. Disse normer kræver, at individerne tilsidesætter deres personlige interesser for kollektivets. Individernes tilfredshed med deres egne belønninger vil ligeså meget afhænge af at normerne opfyldes, som af kvantiteten af den faktiske belønning.

Blau anvender her begrebet »fair exchange« som et centralt begreb for en normativ angivelse af, hvad der betragtes som en rimelig investering for opnåelse af sociale goder. (Dette begreb svarer til Homans begreb: fordelingsretfærdighed, se s. 96).

Blau sammenligner normer om retfærdig udveksling med den økonomiske normalpris, der styres af langtidsudviklingen i relationen mellem produktion og

forbrug. På samfundsplan betyder det, at normer om udveksling betragtes som retfærdige, hvis de er udviklede gennem længere tid som et resultat af markedsmechanismen i forholdet mellem samfundets behov og individernes investering for at opfylde disse.

Blau mener, at han har fundet frem til et generelt retfærdighedsprincip, men begrunder det ikke yderligere. Dette er også forståeligt, idet det er umuligt ud fra Blaus egen model at forklare, hvorfor det netop er dette retfærdighedsprincip, der danner grundlag for udvekslingsrelationerne. Så hvis modellen skal opretholdes som generel må han nødvendigvis postulere, at det empirisk konstaterede retfærdighedsprincip er udtryk for et generelt retfærdighedsprincip.

Ud fra den tidligere analyse af varerelationens dominans i den kapitalistiske produktionsmåde kan markedsmechanismen som specielt kapitalistisk retfærdighedsprincip begrundes på følgende måde: En almindelig vareudveksling mellem to direkte producenter må på grund af ækvivalensforholdet betragtes som retfærdigt. Varens faktiske pris er imidlertid ikke blot bestemt af det faktiske arbejde som varen indeholder, men er også underlagt markedets svingninger og således påvirket af eksisterende betingelser for udbud og efterspørgsel. Byttet bliver i dette tilfælde synligt reguleret af både værdi og udbud-efterspørgsel, hvilket har resulteret i, at markedsmechanismen ofte er blevet betragtet som legitimt retfærdighedskriterium i almindelig vareudveksling.

I kapitalistisk vareproduktion bliver sammenhængen mellem den faktiske værdi og prisen ikke umiddelbart synlig. Byttet bliver i dette tilfælde kun synligt reguleret af udbud-efterspørgsel, og markedsmechanismen kommer i individernes bevidsthed til at fremstå som reguleringsfaktor i udvekslingen. Da markedsmechanismen således bliver den synlige reguleringsfaktor i udvekslingsforhold, der i deres grundlæggende princip er retfærdige, er det forståeligt, at markedsmechanismen bliver betragtet som generelt retfærdighedskriterium.

Der fremkommer derfor en tendens til, at markedsmechanismen optræder som generelt retfærdighedsprincip selv i udvekslingsrelationer mellem brugsværdier, der ikke kan reduceres til samme tredje værdi: alment menneskeligt arbejde. At markedsmechanismen i disse tilfælde kun kan betragtes som et normativt retfærdighedsprincip overses helt.

Markedsmechanismen som retfærdighedsprincip må derfor ses i relation til den kapitalistiske vareøkonomi og derved som et historisk begrænset fænomen. Blaus forsøg på at gøre markedsmechanismen til generelt retfærdighedskriterium, er det samme som at gøre vareproduktionens form evig.⁴⁰

40. En analog kritik til den der kan rettes mod Blau, retter Marx mod Proudhon: »Proudhon henter først sit retfærdighedsideal fra de retsforhold, der svarer til vareproduktionen (Justice éternelle), hvorved for øvrigt alle spidsborgere samtidig får det så trøsterige bevis for, at vareproduktionens form er lige så evig som retfærdigheden. Derpå vil han omvendt modellere den faktiske vareproduktion og den tilsvarende faktiske ret om efter dette ideal«. (Marx, Kapitalen, 1:1, s. 186).

5. Afsluttende bemærkninger

Homans og Blaus teoretiske arbejde tager udgangspunkt i den samfundsmæssige udveksling og opstiller på basis heraf generelle sociologiske teorier. Denne fremgangsmåde svarer til at hævde cirkulationssfærens selvstændighed i forhold til produktionssfæren. (Jvf. s. 84).

Men ligesom produktionen har cirkulationen som forudsætning samtidig med, at den selv producerer denne forudsætning; på samme måde producerer den kapitalistiske produktionsmådes strukturering den sociale udvekslingskontraktlige karakter, der igen er en forudsætning for produktionsmådens opretholdelse.

På basis af den foregående analyse er det vist, at et teoretisk udgangspunkt i den samfundsmæssige udveksling fører til et teorisystem, der bliver begrænset af det ideologiske univers' rammer og derved uden forståelse for dets egen historiske betingethed.

For at forstå de sociale relationers historiske betingethed, er det derfor nødvendigt at bryde med den ideologiske ramme og skabe et tankesystem, der kan tilegne sig de eksisterende historiske sociale relationer og strukturer på en anden måde end ideologien.

Dette nødvendiggør, at individernes umiddelbare strukturering af samfundet ikke er noget, man kan gå ud fra, men noget, der skal forklares. En forklaring heraf forudsætter en teori, der både implicerer de materielle struktur og vores umiddelbare erkendelse af dem.

Det strukturelle teorisystem, der ligger til grund for afsnit 2 i artiklen er et forsøg på at udvikle en teori, der opfylder ovenstående krav⁴¹. Dette teorisystem implicerer en afvisning af, at det er individernes bevidste »jeg«, der er historiens »centrum« og skabere af de samfundsmæssige strukturer. individerne betragtes i stedet som bærere af de relationer de forskellige niveauer (økonomisk, politisk, ideologisk) opretholder, og kun i denne sammenhæng kan deres bevidste rationelle handlinger forstås og de tilsigtede konsekvenser sikres.

41. Teorisystemet er endnu ikke fuldt udviklet. De begreber, der er omtalt i afsnit 2 udgør nogle af de grundlæggende begreber i den allerede udviklede del.

LITTERATURLISTE

- Althusser, L.*, For Marx, Rhodos 1969.
- Althusser, L.*, Från kapitalet til Marx' filosofi; fra: Att läsa kapitalet, Bo Cavefors Bokförlag 1970.
- Althusser, L.*, Om ideologiske statsapparater, København/Århus 1972.
- Balibar, E.*, Den historiske materialismens grundläggande begrepp, fra: Att läsa kapitalet, Bo Cavefors Bokförlag 1970.
- Blau, P.*, Eschange and Power en Social Life, Wiley 1964.
- Eriksson, L.*, Strukturförklaringer i marxistisk rättsteori i: Häftnen för Kritiska Studier, 1972 nr. 1.
- Homans, G. C.*, Social Behavior, Routledge & Kegan 1961.
- Jørgensen, S.*, Kontraktret, Juristforbundet 1971-72.
- Jørgensen, S.*, Ret og samfund, Berlingske Leksikon Bibliotek 1970.
- Jørgensen, S.*, Skyld og ansvar, Juristforbundet 1967.
- Lukacs, G.*, Historia och klassmedvetande, Bo Cavefors Bokförlag, 1968.
- Maine, H.*, Ancient Law, John Murray, 1866.
- Marx, K.*, Kapitalen, Rhodos, 1970.
- Marx, K.*, Kritik af den politiske økonomi, Rhodos, 1970.
- Paschukanis, E.*, Theory of Law and Marxism, fra: Soviet Legal Philosophy, ed. Hazard; Havard University Press, 1950.
- Poulantzas, N.*, Politisk makt och sociala klasser, Partisan förlag, 1968.
- Poulantzas, N.*, A propos de la theorie marxiste du droit, Archives de la philosophie de droit: »Marxisme et droit«, 1968.
- Renner, K.*, Die Rechtinstitute des Privatrechts und ihre Soziale Funktion, Gustav Fischer Verlag, 1965.
- Rosenbaum, W.*, Zum Rechtsbegriff bei Stucka und Pasukanis: Kritische Justiz, 1971 nr. 2
- Ross. A.*, Om ret og retfærdighed, Nyt Nordisk Forlag, 1966.

KONTEXT

KONTEXT er et fagkritisk tidsskrift for faget dansk og humaniora.

KONTEXT blev startet for tre år siden. I det første nummer blev bladets linie anslået gennem et Enzensberger-citat:

»De intellektuelles individualisme lader sig kun afvikle i produktive arbejdsog læreprocesser, og det ved gennem moralsk begrundet (dvs. nu som før individuel) selvovervindelse at gå over i en kvalitativ ny politisk selvforståelse og adfærd«.

I den sammenhæng skulle man gerne finde KONTEXT, skrev vi den gang, og det har vi siden med vekslende held forsøgt at leve op til. Fra at være et debatblad for faget dansk har KONTEXT udviklet sig til at være et teoretisk og fagkritisk blad. Emnerne hentes ikke nødvendigvis inden for danskfaget, men de sættes altid i relation til danskfagets og de humanistiske fags videnskabelige og fagpolitiske problemer.

KONTEXT søger oftest at belyse de samfundsmæssige og politiske sider ved de videnskabelige aktiviteter og det faglige arbejde. På den ene side ved at belyse, hvordan uddannelse og videnskab er placeret i et kapitalistisk samfund. På den anden side ved at klargøre forholdet til studenterbevægelsens strategi og dens videreudvikling.

KONTEXT har bl.a. publiceret temanumre om litteratur- og kommunikationssociologi, studenterbevægelsens strategi, uddannelsesøkonomi, sociolingvistik, pædagogik, pornografi og seksualitet.

KONTEXT kan købes i større boghandler og alternativ-boghandler i universiteternes nærhed. Det er billigst i alternativ-boghandlerne. Men det er endnu billigere at abonnere. KONTEXT koster i abonnement 20 kr. for en årgang, som omfatter 6 numre a. ca. 50 sider. Pengene kan indbetales på giro til KONTEXT med angivelse af, hvornår abonnementet skal starte.

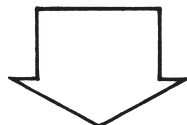
KONTEXT

Nørre Voldgade 8a¹
1358 Kbh. K. - 11 89 69
Giro 19 21 07

SUBSKRIPTION

Forlagene KURASJE og MODTRYK udsender nu en fuldstændig dansk oversættelse af Karl Marx: Grundrids til kritikken af den politiske økonomi (inklusive teksterne om Ricardo og Bastiat samt Urteksten og Registrene). Desuden medfølger indledning, redegørelse for oversættelsesprincipperne, og henvisninger til sekundærlitteratur. Oversættelse ved Mihail Larsen, Hans-Jørgen Schanz og Kjeld Schmidt. Ialt 4 bind a ca. 300 sider. Første bind udkommer september 1974.

SUBSKRIPTIONSPRIS:
IALT 90 KR.

Betal 20 kr. nu, dvs. inden 1. september 1974, og resten ved modtagelsen af bind I (20 kr.), bind II (25 kr.) og bind III (25 kr.). Bind IV tilsendes vederlagsfrit. Subskription, der kun gælder til 1. september 1974, tegnes ved at indbetale 20 kroner til: Forlaget Modtryk, Anholtsgade 4, 8000 Aarhus C, giro 21 64 78. Rekvirer iverigt subskriptionsfolder hos såvel Kurasje som Modtryk.

KURASJE & MODTRYK

KRYSTALGADE 16 1172 KØBENH. K.

ANHOLTSGADE 4 8000 AARHUS C.
TLF: 06-127912

I ANLEDNING AF GRUNDRIDSUDGIVELSEN*

Som det er fremgået af en tidligere udsendt subscriptionsfolder, er forlagene KURASJE og MODTRYK gået sammen om udgivelsen af en dansk oversættelse af GRUNDRIDS.

I betragtning af, at forlaget RHODOS samtidig har bebudet en lignende, men vist forkortet udgave, mener vi, det er politisk nødvendigt at forklare baggrunden for og perspektivet med udgivelsen af GRUNDRIDS på KURASJE/MODTRYK.

For den revolutionære venstrefløjs politiske udvikling er det af afgørende betydning, at de konkrete politiske kamperfaringer kan formidles gennem en kollektiv læreproces, i hvilken de teoretiske analyser af den nuværende kapitalismes centrale træk og modsigelser nødvendigvis må indgå. Herved kan man undgå, at kampform og indhold fastfryses og bestemmes ud fra dogmatiske positioner. I denne sammenhæng indtager Marx' arbejder med kritikken af den politiske økonomi en central stilling, idet den videnskabelige analyse af kapitalforholdets almene tendenser, som Marx har udviklet først og fremmest i Grundrids og Kapitalen, må udgøre det uomgængelige teoretiske og metodiske udgangspunkt for analysen af den nuværende kapitalisme.

Teorihistorien efter Marx udviser en række eksemplarer på sammenhængen mellem forskellige forsøg på 'revisioner' af Marx' kritik af den politiske

* Denne artikel er udarbejdet af Jens Brinch, Niels Ole Finnemann, Finn Hansson og Tyge Kjær på basis af materiale fra en række personer.

økonomi og revisionistiske strategiers politiske falitter. Her tænkes på f.eks. 2. Internationales reformisme, 3. Internationales revisionisme og i nyere tid den antimonopolistiske kamp f.eks. i Chile (Stamokap-teoriene).

Fælles er, at de i forskellig retning har omformet Marx' analyser af sammenhængen mellem kapitalens væsensbestemmelser og disses nødvendige fremtrædelser på det borgerlige samfunds overflade - hvorved mulighederne for at kunne analysere klassekampspotentialet i en given overfladebevægelse er forsvundet og vejen åben for politisk opportunisme under påberåbelse af Marx' analyser.

Da forlaget Rhodos i 1970 begyndte den første samlede udgivelse af Marx' hovedværk Kapitalen på dansk var det derfor en begivenhed af overordentlig stor betydning for den politiske udvikling på den danske venstrefløj.

Efterhånden som den danske udgave udkom og blev gennemarbejdet af forskellige grupper, der var begyndt en teorkritisk diskussion ud fra det marx'ske kapitalbegreb, viste problemerne med den danske oversættelse sig. Det er i forlængelse af disse diskussioner, at vi i det følgende vil søge at påvise nogle af de fejltagelser, som præger den danske udgave, og som med ret stor sikkerhed kan forventes i den udgave af Grundrids, som Rhodos har bebudet, i og med at redaktør (Witt-Hansen) og hovedoversætter (Gelius Lund) er de samme, som var ansvarlige for kapitaloversættelsen.

Oversættelsen af Das Kapital

Dette leder frem til en diskussion af selve oversættelsen og de principper, som oversætterne har lagt til grund for deres arbejde.

At oversætte en tekst som Das Kapital - 2500 sider på originalsproget - er naturligvis en opgave, som ikke kan gennemføres fejlfrit, og KURASJE/MODTRYK ønsker da heller ikke at stille sig op med en kritik af detaljer - ej heller som de eneste, der er i stand til at foretage en korrekt oversættelse af Marx.

Derimod mener vi, at en oversættelse af marxtekster netop på grund af deres *politiske* betydning i dag må være genstand for kritik og diskussion af hvilke krav, der må stilles til sådanne oversættelser. Dette så meget mere som det i det følgende vil blive vist, at Rhodos-oversættelsen af Kapitalen ikke alene rummer tilfældige fejl i et sådant omfang, at det ikke kan være uafhængigt af oversætternes forståelse af Marx' kritik af den politiske økonomi, men også systematiske fordrejelser i oversættelsen af centrale begreber.

Den sidste slags 'fejl' er naturligvis de alvorligste og kan kun opfattes som udtryk for oversætternes og redaktørens særlige opfattelse af det oversatte værk.

Krav til en Marx-oversættelse

Når hovedvægten lægges på den betydning, som Marx' kapitalanalyse har for udviklingen af revolutionære videnskabelige analyser i dag, må *hovedkravet* til oversættelsen være *præcision og nøjagtighed* - også på de steder, hvor Marx

selv er uklar i begrebsanvendelsen. Enhver 'forbedrende' oversættelse, som ikke kan undgå at få karakter af gendigtning, er ud fra dette utilladelig.

Et sådant krav om præcision og nøjagtighed forudsætter naturligvis et grundigt kendskab til det oversatte værks historiske tilblivelse og opbygningsstruktur.

For Kapitalens vedkommende betyder det, at Grundrids må forstås som det vigtigste forarbejde til Kapitalen, ligesom de ændringer i planerne for Kapitalens opbygning, som Marx udarbejdede i årene fra færdiggørelsen af Grundrids til udarbejdelsen af manuskriptet til Kapitalens 1. bind er af afgørende betydning i forbindelse med gennemførelsen af en Kapitaloversættelse.

Oversættergruppen bag den danske udgave af Kapitalen har aldrig gjort rede for de principper, der ligger til grund for oversættelsen. Her tænker vi ikke på de stilistiske principper, om hvilke vi får at vide, at oversættelsen skulle tilstræbe »nu-dansk og sproglig ensartethed«,¹ men selvfølgelig på de indholdsmæssige principper. Denne mangel kan i første omgang afhjælpes ved at se på, hvordan redaktionen opfatter Kapitalen.

Af oversætterne/redaktionen har kun Witt-Hansen skrevet noget om Marx og Kapitalen, hvor vi kan se hans opfattelse af Kapitalen. I Witt-Hansens to værker om Kapitalen, Indledningen til den danske udgave² og den senere udkomne Historisk materialisme³ som endda er skrevet ud fra »det synspunkt, der så at sige gennemsyrrer Kapitalen«,⁴ formuleres følgende grundopfattelse: Kapitalen består af 2½ teori om 3 forskellige samfund, hvortil kommer en historisk »epokegørende« teoretisk og metodologisk udmøntning af materialismen på samfundslivets område.⁵

Den såkaldte »teori I« nemlig »arbejdsværdiloven/værdiloven« gælder for det simple vareproducerende samfund.⁶ For det »tidligt kapitalistiske samfund« gælder i stedet den såkaldte »teori II« eller »merværdiloven«, som Marx skulle have udledt ved hjælp af det naturvidenskabelige »generalisationsprincip«. Ved at anvende dette princip på varebegrebet kan han »generalisere værdibegrebet og varebegrebet til også at omfatte varen arbejdskraft«. ⁷ Og heldigt nok falder denne generalisering sammen med overgangen fra det simple til de tidligt kapitalistiske vareproducerende samfund.⁸ Men den tidlige kapitalisme udvikler sig imidlertid til den såkaldte »kompetitive kapitalisme« altså konkurrencekapitalismen.⁹

1. Witt-Hansen'i Registerbind til Kapitalen, s. 5.

2. Kapitalen, 1:1, s. 5-88.

3. Historisk materialisme, Kbh. 1973.

4. samme, s. 13.

5. samme, s. 15, 60 og 121.

6. samme, s. 86-87.

7. samme, s. 97 ff.

8. samme, s. 87.

9. samme, s. 101 ff.

Hermed er Kapitalens første bind udtømt, selv om der stadig eksisterer refleksioner og bestemmelser af »metodologisk interesse« i form af en blændende fremstilling af »en dialektisk overgang«, alias en »generalisation«. ¹⁰

For »den kompetitive kapitalisme« gælder en tredje lov, som Marx dog ikke når at få færdigudarbejdet. Det er loven om »profitratens stigen eller falden« ¹¹ og for fremstillingen af dette samfund er det simple og abstrakte udgangspunkt ikke »vare, værdi, penge ...« men derimod »den industrielle kapital«. ¹²

Hermed lykkes det ikke alene Witt-Hansen at opløse begrebet Kapital i almenhed i den blå luft, men også at benægte enhver sammenhæng mellem Kapitalens første og tredje bind. Hvis der overhovedet er en sammenhæng, er forholdet mellem bind I og III et *historisk* udviklingsforhold. Det er uklart, hvor Kapitalens andet bind overhovedet hører hjemme - der henvises ikke ét eneste sted til Kapitalens bind II i bogen. Ikke blot bind II ligger i et updaget mørke. Witt-Hansen har heller ikke fået øje på kapitalens cykliske bevægelsesformer og transformationen fra cyklus til cyklus gennem krisen som noget konstituerende for enhver kapitalistisk fase. Loven om profitratens tendens til fald afvises og omformuleres til den ubestemte tendens: profitratens stigen eller fald.

Hvad skal man så med Marx i dag - ifølge Witt-Hansen? Vi lever ikke længere i den kompetitive kapitalisme, mener han. Samfundet har ændret sig »så væsentligt« at vi nu lever i en »ny orden af sammenhæng«. ¹³ Witt-Hansen foretager ingen præcisering af indholdet af denne overgang til den nye orden. Hvis man ellers fulgte Marx, betyder det, at en metodisk bestemmelse af den nye orden er umulig. Ikke for Witt-Hansen. Han er flere steder i stand til at fremlægge en objektiv nødvendighed af at »bringe disse bevægelseslove (Marx') på moderne matematisk form, bl.a. ved anvendelse af spilteori, informationsteori og cybernetik«. ¹⁴ Uden at have blot en anelse om, hvad det er for et samfund, han skal undersøge, har han alligevel metoden - og det er sådan nogenlunde essensen af, hvad Marx' metode *ikke* er!

Witt-Hansen opfatter entydigt »Kapitalen som milepæl i tænkningens historie« ¹⁵ - hvor andre kunne mene, at den var en milepæl i klassekampens historie. Hans opfattelse kan kun opretholdes sammen med en afvisning af begrebet Kapital i almenhed og de metodiske refleksioner, som det indeholder, og en afvisning af en indholdsmæssig sammenhæng i Kapitalen som helhed. Det kan derfor heller ikke undre, at den planskitediskussion, som vitterlig har været ført om Kapitalens logiske struktur og Grundrids' betydning, ikke optræder med ét ord i hans Indledning. ¹⁶

10. samme, s. 99.

11. samme, s. 101 ff.

12. samme, s. 103.

13. samme, s. 122.

14. samme, s. 122 og 171.

15. Overskrift i Indledningen, s. 78.

16. Heller ikke i Historisk materialisme. Begge steder leder man forgæves efter navne som Hilferding, Luxemburg, Grossmann, Mattick, Morf, Rosdolsky, Reichelt og Mandel.

Witt-Hansen udgør ikke hele oversætter/redaktionsgruppen. Den anden hovedpol er Gelius Lund, der repræsenterer den officielle »kommunistiske« forståelse - altså DKPs. Disse to opfattelser af Kapitalen er indbyrdes modstridende på en række punkter, men er dog identiske i den grundlæggende betragtning: Marx' kritik af den politiske økonomi har en særdeles begrænset aktualitet for bestemmelsen af den politiske strategi og taktik. Afvisningen af Marx' aktualitet er uadskilleligt forbundet med en tendens til begrebslig svækkelse, uanset om den begrundes i teoriens ophævelse under statsmonopolkapitalismen eller i, at den nuværende nye samfundsorden afviger så meget fra den kompetitive kapitalisme, at Marx må suppleres.

Der er naturligtvis en nøje sammenhæng mellem Marxforståelsen og vurderingen af, hvad begreber betyder, hvilke begreber der er centrale osv. Hverken DKPs forståelse eller Witt-Hansens lægger vægt på selve kapitalbegrebet som noget grundlæggende. Denne mangel på begrebet om kapital-kapital i almenhed og de mange kapitaler - er intimt forbundet med en tilsidesættelse af Marx' bestemmelse af krisen som konstituerende for kapitalens cykliske bevægelser. Det er i denne forbindelse igen underordnet, om tilsidesættelsen af krisen sker, som hos DKP, i form af en »generalisering« af krisen til at være et permanent fænomen under statsmonopolkapitalismen, direkte afledt af modsigelsen mellem produktivkræfter og produktionsforhold, eller om det, som hos Witt-Hansen, sker som en reduktion af krisen som mulig, men langt fra nødvendig i kapitalens bevægelser.

I forbindelse med udgivelsen af den danske udgave af Kapitalen har oversætterne intet sted skrevet noget om, hvordan og efter hvilke retningslinier oversættelsen er udarbejdet.

I Registerbindet polemiserer oversætterne mod en enkelt af korrektionerne af deres oversættelse. I denne korte polemik løftes sløret noget for oversættelsesprincipperne. Argumentationen er groft taget den, at Marx er uklar, derfor skal man ikke oversætte ham korrekt, men *forbedre ham*. Det hedder f.eks. der: »Nuvel! Marx bruger vendingen '... erscheinen ... als das was sie *sind*', men dette betyder tydeligvis '... als das was sie *in der Erscheinung sind* ...'.«¹⁷

I en artikel i *Land og Folk*¹⁸ gør Gelius Lund nærmere rede for oversættelsesprincippet. Han citerer her Marx' forord til den franske udgave af Kapitalen, hvor Marx gør rede for, at den »pinligt nøjagtige« oversættelse til det franske, har gjort det nødvendigt *for Marx* at ændre affattelsen (ikke indholdet) i den franske udgave for at lette forståelsen for læserne.

Gelius Lund sætter sig nu i Marx' sted ved at gøre Marx' rettelser af sproget i den franske udgave til et *alment oversættelsesprincip*. Hvad Marx kunne, det kan Gelius Lund og de danske oversættere vel også gøre.

17. Registerbind, s. 232.

18. Land og Folk, d. 9. nov., 1973, s. 8.

Det er et meget fleksibelt oversættelsesprincip: hver eneste fejloversættelse, hver eneste forvanskning kan altid begrundes med, at Kapitalen ellers ville være ulæselig, det var det Marx mente, o.s.v. Et sådant oversættelsesprincip er brugbart til hvad som helst: oversætterne kan stå fuldstændig frit overfor den originale tekst og indpasse Kapitalen i deres eget politiske kram; det være sig en eller anden filosofi-historisk fikse ide om at ville reducere Kapitalen til en »milepæl i *tænkningens* historie«, det være sig et forsøg på at fjerne eller utydeliggøre de dele af Kapitalen, som er i direkte modstrid med oversætternes forhådværende politiske opfattelser. At oversætterne - med eller uden hensigt - er endt i denne position, skal vi vise i det følgende.

Kritik af Kapitaloversættelsen

I det efterfølgende afsnit vil vi med udvalgte eksemplarer vise de problemer, der rejser sig i forbindelse med Rhodosudgavens Kapitaloversættelse. Den indholdsmæssige oversættelseskritik er selvfølgelig langt fra komplet, men snarere en eksemplarisk kritik af bestemte problemkomplekser.

Det første punkt, som vi vil belyse, er den »forbedrende« oversættelse. I forlængelse heraf vil vi som et særligt punkt diskutere de »forbedringer«, som ligger i Rhodosoversættelsens systematiske afhegelianisering af Marx' begrebsapparat. Endelig skal vi som et tredje punkt vise den forskydning af Kapitalens teoretiske problemstillinger, som ligger i oversættelsens forflygtigelse af begreberne.

Den forbedrende oversættelse

Kapitaloversættelsen er fyldt med talrige forbedringer af Marx' originaltekst. Vi ved fra Gelius Lunds artikel i Land og Folk, at sproglige nuanceringer og forbedring af teksten er foretaget for at gøre Kapitalen mere »læselig«.

Men er det lettere at forstå, at en brugsværdi har fået talemåder, da den i Rhodosudgaven »ytrer sig« i stedet for bare at »vise sig«? Er det lettere at få en præcis mening ud af, at en vare udveksles, er udvekslelig med en anden vare i stedet for bare at blive byttet, lade sig bytte osv.?

Denne type sproglig nuancering og forbedring løber gennem hele oversættelsen. Det resulterer i en slingrende og upræcis oversættelse, hvilket vi skal se enkelte eksempler på.

For at angive sammenhængen mellem menneskene eller personerne og de objektive strukturer, som de er bærere af, anvender Marx sig af begrebet »karaktermaske«. Kapitalistens karaktermaske er, at han personificerer kapitalen. I Rhodosoversættelsen skal denne »karaktermaske« forbedres, fordi det må jo være svært at forstå, at der er forskel på personen og begrebet? Således får vi at vide at »kapitalistens økonomiske *karaktermærke* klæber kun til et menneske derved, at hans penge vedvarende fungerer som kapital«. ¹⁹ Men tidligere var karaktermasken pludselig også en karaktermaske i den danske oversættelse. ²⁰

19. (MEW 23/591), da. 803.

20. (MEW 23/100), da. 187.

Senere er karaktermasken blevet »samfundsmæssige typiske maske«. ²¹ Hvis læserne af den danske oversættelse herefter har opfattet, at Marx anvender karaktermaskebegrebet for at fortælle, at det ikke er *kapitalisten*, der bestemmer udviklingen, men *kapitalen*, skyldes denne indsigt ikke »forbedringen«. ²²

Snævert sammen med karaktermaskebegrebet hører Marx' bestemmelse af, hvad *subjektet* er i de forskellige processer. Vi får f.eks. at vide af Marx, at værdien antager to forskellige eksistensformer, nemlig dels som penge og dels som vare. Ved at kunne gå over fra den ene form til den anden forvandles værdien til et »automatisk subjekt«. ²³ Når værdien bestemmes som et automatisk subjekt, betyder det, at værdien forvandler form uden andre årsager end værdien selv. Det er altså hverken pengeformen eller vareformen, der betinger, at værdien skifter form - de er blot objekter for denne formforvandling. Men det er enten for svært, ulæseligt eller uskønt for Rhodosoversætterne, og det »automatiske subjekt« må derfor blive til et »automatisk aktivt element«. Men hvor Marx' subjektbestemmelse angiver en *tendens* i sammenhængen, angiver Rhodosoversættelsens element blot, *at der er en sammenhæng*. Lidt længere nede på siden fortæller Marx, at »værdien er det overgribende subjekt« i processen - altså at det er værdien, der »griber over« og forbinder de to former, vare og pengeform. I Rhodosoversættelsen bliver subjektet igen til et aktivt element, og samtidig slettes »overgribende«.

I Rhodosoversættelsen får vi følgende at vide: »*Omsætningens* eller vareudvekslingens sfære, som *danner rammen* om køb og salg af arbejdskraft, er faktisk et sandt paradys for de medfødte menneskerettigheder«. ²⁴ Her ser vi et eksempel på en gennemgående, ejendommelig Rhodosoversættelse, nemlig *cirkulation* til *omsætning*. Det kunne have en vis berettigelse for så vidt angår den egentlige varemorfose: varer omsættes til penge og omvendt. Men det kan ikke gælde kapitalen. Den »omsættes« ikke - tværtimod »cirkulerer« den, netop fordi den er processens *subjekt*. Cirkulation må følgelig oversættes som cirkulation og ikke forbedres til omsætning. Videre stod der, at cirkulationen danner *rammen* om køb og salg... Hos Marx står der faktisk, at købet og salget af arbejdskraften bevæger sig inden for cirkulationssfærens *skranke*. Hvor Rhodosoversættelsens »ramme« blot *omgiver* noget, er der hos Marx tale om en skranke, der *begrænser* noget.

Den skranke, som der for Marx ligger i cirkulationssfæren, er, at køb og salg omfatter ækvivalenter. Kapitalisten skal i cirkulationen købe varen arbejdskraft til dens bytteværdi - intet andet - og heri ligger netop skranke. Det kan man ikke se i Rhodosoversættelsen.

21. (MEW 23/635), da. 858.

22. Rhodosoversættelsens manglende forståelse for karaktermaskebegrebet fører også til at *kapitalen*, altså kapitalbegrebet, personificeres og bliver til *kapitalisten* flere steder. Se f.eks. MEW 23/433, da. 595-96.

23. MEW 23/169, da. 267.

24. MEW 23/189, da. 292. Vores fremhævelse.

Når det i Rhodosoversættelsen i 1. kapitel hedder om varen, »at de gyldige bytteværdier for en given vare er ens«,²⁵ hvor der i virkeligheden står, at »de udtrykker noget fælles«, er det elementært vrøvl. De forskellige bytteværdier, som en given vare har i relation til forskellige andre varer, kan selvfølgelig ikke »være ens« - for så var de netop ikke forskellige! Derimod udtrykker de noget fælles, og i næste sætning forklarer Marx os så, hvad det er: de forskellige bytteværdier er fremtrædelsesformen for et indhold, som er forskelligt fra denne form, nemlig værdien. Den samme type oversættelsesforskydning eller forbedring ser man igen længere fremme: »En vares ækvivalentform viser følgelig, at den umiddelbart kan udveksles med en anden vare«. ²⁶ Men ækvivalentformen »viser« ikke bare noget - den »er« faktisk den umiddelbare bytteform. Hvor Marx med det lille »er« giver sin sætning et nærmest definitorisk indhold - altså: ækvivalentformen *er* selve bytteformen - giver Rhodosudgaven det et udvandet indhold.

Det er let at se, at det »forbedrende« oversættelsesprincip fører til en upålidelig oversættelse. Den er faktisk så upålidelig, at vi må betragte det som en forfalskning af et historisk dokument, hvilket i sig selv er utilladeligt. Den forbedrende oversættelse er gennemført for at gøre Kapitalen mere »læselig«, og ud over det tvivlsomme i, om den blev mere læselig, forsvandt en del af præcisionen.

Men samtidig er der også blevet »læst« et andet indhold ind i Marx' formuleringer. Vores tese er, at dette andet indhold er ensbetydende med en omfattende revision af Marx, kombineret med en politisk revisionisme i ortodoks kommunistisk retning. Eller sagt med andre ord: hvis Kapitalen skal »passe« til DKPs politiske strategi, må der ske omformuleringer af Kapitalens teoretiske indhold. Dette har vi allerede set en tendens til. Hvis tendensen skal kunne blive effektiv, må Marx afhegelianiseres. Desuden må merværditeorien også afskaffes, fordi hverken den eller værdiloven gælder jo længere. Kan man vise afhegelianiseringen og angrebet på merværditeorien, må konklusionen blive, at der i oversættelsen er forbedret helt frem til en sammenhængende politisk og teoretisk revisionisme.

Hegel, behandlet som en død hund.²⁷

Det er ubestrideligt, at Marx i Kapitalen anvender sig af en række begreber og begrebslige sammenhæng, som er overtaget i bearbejdet form fra Hegel. Forståelsen for denne sammenhæng er af afgørende betydning for diskussionen af Kapitalens metode og logiske struktur.

I Kapitalens begrebslogik indgår de hegelske triader, f.eks. «Wesen-Schein-Erscheinung» som kunne oversættes »væsen-skin-fremtrædelse«. Denne begrebslige sammenhæng er vigtig, fordi den anvendes af Marx til at opløse overfladebevægelserne, føre dem tilbage til deres begreb. Indeholdt i væsenbestemmelsen er altså et metodisk princip om at »virkeligheden«, det borgerlige samfunds overflade, skal bringes på begreb for at kunne forstås. Når noget

25. MEW 23/51, da. 130.

26. MEW 23/70, da. 152.

27. Marx' bemærkning i Efterskrift til 2. oplag, MEW 23/27, da. s. 105.

»erscheint«, fremtræder det. Det gør det også i Rhodosoversættelsen. Men når det så er blevet til en »Erscheinung« - altså en fremtrædelse eller fremtrædelsesform - er det i Rhodosoversættelsen pludselig blevet til et »fænomen«,²⁸ hvor sammenhængen mellem processen og dens resultat udviskes. Derfor kan det da også gå helt galt for Rhodosoversætterne i 3. bind. Her får vi af Marx at vide, at de forhold, der opretholder og underbygger de falske forestillinger om profitten - nemlig at den udspringer af handelen - er bl.a. »konkurrencens fremtrædelsesformer«. I Rhodosoversættelsen er det blevet til »udslag af konkurrence«.²⁹ Også i oversættelsen af »Schein« vendes der op og ned på det hele. I Marx' (og Hegels) sammenhæng er skinnnet noget *tilsyneladende*. Selv om skinnnet bedrager, behøver Rhodosoversættelsen ikke gøre det til »ren indbildning«.³⁰ De kun *tilsyneladende* former er dog ren indbildning for Rhodosoversætterne, hvis de da ikke er »gøglebilleder«. Gøglebilleder kan man i hvert fald ikke få nogen former for metodiske associationer ud fra. I Rhodosoversættelsen får vi endda at vide, at det faktum, at maskinerne - kapitalistisk anvendt - ikke forkorter arbejdsdagen, men forlænger den, »kun er et gøglebillede af den *gemene* virkelighed«.³¹ Men denne gemene virkelighed er ikke gemen hos Marx, men derimod *almindelig*. Omvendt er »den *almindelige* proftrate« i 3. bind³² ikke almindelig, men *almen*. Den er nemlig en del af en anden hegelsk triade: »allgemein-besonder - einzel« eller »det almene - det særlige - det enkelte«.

Ud over at blande alment og almindeligt sammen, anvender Rhodosoversætterne også *almindelig* i en helt anden betydning. Marx anvender sig flere steder af begrebet »überhaupt« som en del af Hegels *absolutte* begreb, der bruges til at bestemme forhold af overhistorisk karakter. Når man f.eks. ikke betragter arbejdets specifikke eller særlige former, kan man tale om *arbejde overhovedet* eller arbejde som sådan. Det kan man ikke i Rhodosoversættelsen, hvor man skiftevis udelader det helt³³ eller gør det til »arbejde i almindelighed«³⁴ - hvad det så end kan være?

Når Marx forsøger at begrebsbestemme de forskellige, kun tilsyneladende bevægelser, foregår det i kraft af en udvikling af forskellige bestemmelser. Komplexiteten angives ved at noget er »durch etwas bestimmt«, altså *bestemt gennem* et eller andet, især de former, som det fremtræder i. Men i Rhodosoversættelsen er det bare *bestemt af* noget.³⁵ Rhodosoversætterne kommer herved til at lægge en simpel kausalitet eller årsag-virkningslogik ind i analysen, hvor det for Marx nærmest forholdt sig lige omvendt. Til gengæld kan Rhodosoversæt-

28. f.eks. MEW 25/33, da. 36, men også andre steder.

29. MEW 25/319, da. 398.

30. MEW 25/293, da. 370.

31. MEW 23/465, da. 635. Vores Fremhævelse.

32. MEW 25/164 og 182, da. 201 og 224 (kap. 9 og 10). Vores fremhævelse.

33. MEW 23/215, da. 330, 1.ln.f.o og 3.ln.f.n.

34. samme sted. I MEW 23/532 producerer arbejderen »overhovedet«. På »dansk« producerer han »i almindelighed« s. 723.

35. MEW 23/54, da. 134 (og 224, 342 mf.).

terne så anvende ordet »gennem« til at dække Marx' »formidling«. ³⁶At de derved udsletter sammenhængen som f.eks. at værdiforholdet er den nødvendige formidling af værdiformen, generer dem ikke. ³⁷

»Formbestemmelser« er heller ikke i høj kurs. Bestemmelsen af kapitalens former bliver i Rhodosoversættelsen til »formale definitioner«. ³⁸

Uden nogensinde at have set den danske oversættelse, har Marx selv karakteriseret denne side af den således: »Den i 'Kapitalen' anvendte metode er i ringe grad blevet forstået...« ³⁹

Produktivitet eller produktivkraft?

Oversættelsen af »Produktivkraft der Arbeit« eller arbejdets produktivkraft har øjensynligt voldt Rhodosoversættelserne en del kvaler. På trods af Gelius Lunds påstand om den pinligt nøjagtige oversættelse (i Land og Folk d. 9.11.73), har der alligevel indsneget sig mange variationer. I 1. bind oversættes »Produktivkraft der Arbeit« for det meste med »arbejdets produktivitet« (især i kap. 15), men enkelte gange oversættes det korrekt med produktivkraft (f.eks. s. 742), andre gange med produktivkræfter (f.eks. s. 739). ⁴⁰

Den oversættelseskonvention, som Rhodosudgaven kunne påberåbe sig, ville være: »Produktivkraft« (ental) oversættes med »produktivitet« men »Produktivkræfte« (flertal) oversættes med »produktivkræfter«. Men end ikke denne systematik holder, hverken inden for 1. bind eller inden for værket som sådan. I 3. bind rabler det helt i oversættelsen, og »Produktivkræfte« bliver helt umotiveret til »produktionskapacitet«!

Men hvad gemmer sig i forskellen på produktivitet og produktivkraft? Hvorfor skal Marx' produktivkraft fastholdes?

Resultatet af en produktivitetsforøgelse er altid en forøgelse af det producerede antal *brugsværdier*. Problemet er så hvad der sker med disse brugsværdiers *værdi*?

Hvis produktivitetsforøgelsen er et resultat af en vækst i *arbejdets produktivkraft*, anvendes der mindre arbejdstid pr. produceret brugsværdi. »Arbejdets

36. MEW 23/67, da. s. 149.

37. Vareform- og værdiformanalysen må være ildeset af redaktionsgruppen - hvorfor skulle de ellers udelade en note, hvor Marx gør opmærksom på, at bestemmelserne må udvikles yderligere? Fra MEW 23/55 kan følgende note indsættes i Rhodosudgaven s. 135 efter note 11a: »Vi kender nu værdiens *substans*. Det er arbejdet. Vi kender målet for dens størrelse. Det er *arbejdstiden*. Dens form, som netop præger værdien til *bytte-værdi*, står tilbage at analysere. Men før dette skal de allerede fundne bestemmelser udvikles noget nærmere.«

38. MEW 24/167, da. 213.

39. MEW 23/24, da. 101.

40. Når det er problemfyldt at oversætte et begreb, kan man jo også vælge den radikale løsning: slet lortet, det er der jo alligevel ingen der ser! Om dette er sket på s. 739 ved vi ikke, men i forhold til Das Kapital, MEW 23/544 mangler i hvert fald årsagen til merværdiens forandring: udviklingen i arbejdets produktivkraft. På Rhodansk hedder sætningen: »Heraf følger, at merværdiens proportionelle vækst eller aftagen er desto større...« hvor det retteligt skulle hedde: »Heraf følger, at merværdiens proportionelle vækst eller aftagen *som følge af en given forandring i arbejdets produktivkraft* er desto større...« (Vores fremhævelse).

produktivkraft, dvs. det forhold, at den samme mængde arbejde i løbet af det samme tidsrum skaber en større eller mindre produktmængde, alt efter produktionsbetingelsernes udviklingsgrad«. ⁴¹ Værdistørrelsen bestemmes dog ikke af brugsværdiernes antal, men af arbejdsmængden, dvs. arbejdstiden. Når arbejdstiden er konstant, er værdiproduktet også konstant, og dermed bliver stykværdien pr. brugsværdi mindre, når produktivetsforøgelsen skyldes en udvikling i arbejdets produktivkraft.

Når produktivetsforøgelsen skyldes en forøgelse af *arbejdets intensitet*, er overfladeudtrykket helt det samme: en forøgelse af antallet af brugsværdier. Men deres værdi er her vokset, fordi det mere intensive arbejde er »mere arbejde i samme tidsrum«. ⁴² Sammen med væksten i brugsværdiernes antal vokser også mængden af arbejde inden for det samme tidsrum.

Når man går om bag produktivetsforøgelsens umiddelbare udtryk, den forøgede mængde brugsværdier, og ser på værdistørrelsen, er der således tale om to modsat rettede tendenser. Forøges arbejdets produktivkraft falder værdien. Forøges arbejdets intensitet, vokser værdien. Dermed er Rhodosudgavens forskelsløse *produktivetsoversættelse* i bedste fald uheldig og meningsforstyrrende og i værste fald en systematisk fordrejning.

Rhodosoversættelsens perspektivforskydning bliver særlig tydelig, når man tænker på den videre udvikling i *Das Kapital*. Via begrebet for kapitalens organiske sammensætning, som er et udtryk for arbejdets produktivkraft, udledes profitrattens tendens til fald i 3. bind. Det er et sammenfattende udtryk for væksten i arbejdets samfundsmæssige produktivkraft. Væksten i arbejdets intensitet er derimod én af de modgående årsager til profitrattet faldet. Produktivitetens dobbeltbestemmelse virker altså stik modsat i forhold til profitrattens bevægelsesretning, og den manglende eller kun usystematisk gennemførte skelnen mellem produktivkraft og produktivitet kan hurtigt blive fatal for forståelsen af, hvad Marx analyserer.

»Jamen, kunne Gelius Lund måske finde på at indvende, »det er skudt langt over målet. Vi har i vores oversættelse af 'Produktivkraft der Arbeit' skelet til hele afsnittet i bind 1 og set, at Marx *selv* flere steder skriver 'Produktivität der Arbeit', altså 'arbejdets produktivitet'. Det gør han f.eks. i MEW 23/539, da. 731-32 og MEW 23/544, da. 738. Derfor må 'arbejdets produktivitet' være korrekt og helt i overensstemmelse med Marx' intention. Vi har blot valgt at formulere hans intention systematisk«.

Hvis Gelius Lund virkelig kunne finde på at indvende dette - hvilket ikke er usandsynligt, set i lyset af hans omtalte Land og Folk-kommentar - ville han samtidig sige, at undertitlen til *Das Kapital: Kritik* af den politiske økonomi ikke skal tages alvorligt. De steder, hvor Marx selv taler om arbejdets produktivitet, er nemlig kun forståelige ud fra kritikaspektet. De er entydigt formulerede kritikpunkter mod Ricardo, den klassiske økonomis fornemste repræsentant.

41. MEW 23/542, da. 736. Produktivitet er rettet til produktivkraft.

42. MEW 23/547, da. 742.

For Ricardo gælder netop, at han aldrig interesserer sig for merværdiens oprindelse. »Hvor han taler om *arbejdets produktivitet* søger han ikke årsagen til merværdiens eksistens heri, men kun til dens størrelse. Derimod har Ricardos skole med megen kraft proklameret *arbejdets produktivkraft* som årsag til profittens (læs: merværdiens) oprindelse«. ⁴³ Et par sider længere fremme viser Marx, at merværdien ikke kan vokse uden at arbejdets produktivkraft vokser, hvis arbejdsdagens længde og arbejdets intensitet er konstante.

Marx' konklusion lyder: »Heraf følger, at tilvæksten i *arbejdets produktivitet* sænker arbejdskraftens værdi og dermed øger merværdien, mens omvendt aftagende *produktivitet* øger arbejdskraftens værdi og mindsker merværdien. *Da Ricardo formulerede denne lov...*«. ⁴⁴ Her er det helt tydeligt, at »arbejdets produktivitet« er et ricardiansk begreb, mens begrebsbestemmelsen af arbejdets produktivkraft omvendt er ét af elementerne i Marx' kritik af Ricardo - den kritik, som samtidig er udviklingen af merværdibegrebet. ⁴⁵

Rhodosoversættelsen reducerer således Marx begrebsmæssigt til ricardianer. Som sådan er den i sin tendens et angreb på merværditeorien, da den væsentlige forskel på Marx og Ricardo jo netop er merværditeorien, som ifølge Engels »slog ned som et lyn fra en klar himmel«. ⁴⁶ Engels anfører videre, at den ricardianske skole netop led skibbrud på merværdien. Det kunne man også bringes til at tro, at Rhodosoversætterne har. Eksempler omkring begreberne arbejde, arbejdskraft og arbejdstid peger i samme retning.

Arbejde, arbejdstid, arbejdskraft

Begrebet arbejde indgår hos Marx allerede i vareformanalysen (kap. 1), hvor det menneskelige arbejde betragtes som abstrakt, dvs. værdiskabende arbejde, og som konkret, dvs. brugsværdiskabende arbejde. Denne betragtningsmåde formuleres som arbejdets dobbeltkarakter, som i varen bliver dennes dobbeltkarakter som brugsværdi og værdi. ⁴⁷

Hvor arbejdet som abstrakt arbejde begrunder selve værdisubstansen, er det arbejdstiden, der bestemmer værdistørrelsen.

I kapitel 5 indføres analysen af arbejdet igen, men nu for at kunne bestemme kapitalbegrebet. Her betragter Marx produktionsprocessen, først som en arbejdsproces, hvor det væsentligste i første omgang er *arbejde overhovedet*. Dermed bliver arbejdsprocessen »en proces mellem menneske og natur, en proces, hvori

43. MEW 23/539, da. 731-32. Begge fremhævelser er vores. Første fremhævelse er rigtigt oversat, anden fremhævelse er rettet fra produktivitet.

44. MEW 23/544, da. 738. Alle fremhævelser er vores.

45. Sml. også Engels' indledning til 2. bind (MEW 24/21, da. bind 2/24), hvor det her citerede afsnit direkte angives at være en del af Ricardokritikken.

46. MEW 24/21, da. bind 2/24.

47. At der i analysen er tale om en mere kompleks sammenhæng mellem brugsværdi og værdi, da værdiens fremtrædelsesform er som bytteværdi, har ingen betydning i denne sammenhæng.

mennesket formidler, regulerer og kontrollerer sit stofskifte med naturen gennem sin egen aktivitet«.48 Efter at have bestemt arbejdsprocessens forskellige momenter, får vi sammenfattende at vide, at det er *arbejdet overhovedet*, der indtil nu er analyseret: »Arbejdsprocessen, sådan som vi her har fremstillet den i dens simple og abstrakte momenter, er en formålsrettet virksomhed med sigte på fremstilling af brugsværdier, tilegnelse af naturstof til opfyldelse af menneskelige behov; den er den almene betingelse for stofskiftet mellem mennesket og naturen, den evige naturbetingelse for menneskets liv og derfor uafhængig af enhver af dette livs former, langt snarere fælles for alle dets samfundsformer«.49

Ud over at være arbejdsproces er produktionsprocessen også kapitalens værdiskabelsesproces, og set som sådan er det ikke længere arbejdet, der tæller, men udelukkende arbejdstiden. »Enhver vares værdi er bestemt af den mængde arbejde, der er materialiseret i dens brugsværdi, af den arbejdstid, som er samfundsmæssig nødvendig for dens produktion«.50

Ved overgangen til analysen af værdiskabelsesprocessen og valoriseringsprocessen forlades den kvalitative betragtning af arbejdet, og den kvantitative betragtning som arbejdstid træder frem som den væsentligste. Kapitlet slutter med den egentlige bestemmelse af merværdien som forskellen mellem *arbejds-kraftens brugsværdi*, nemlig *arbejdet* eller den værdi, som arbejdskraften skaber, og *arbejds-kraftens bytteværdi*, nemlig værdien af selve varens arbejdskraft.

Problemerne i Rhodosoversættelsen begynder i analysen af produktionsprocessen som værdiskabelses- og valoriseringsproces. Marx' præcise og fundamentale bestemmelse af værdistørrelsen - arbejdstiden - oversættes for det meste korrekt med »arbejdstid«, ind imellem med »mængde arbejde«, hvilket ikke er meningsforstyrrende, og graverende forkert med »arbejde«.51

Det går dog først rigtig galt for Rhodosoversætterne i begyndelsen af næste kapitel om konstant og variabel kapital, hvor Marx undersøger den (forskellige) rolle, som produktionsprocessens forskellige faktorer spiller i værdiproduktionen. Marx formulerer i Rhodosoversættelsen problemstillingen således: »På én og samme tid må arbejdet besidde én egenskab, hvorved det skaber værdi, og en anden egenskab, hvorved det overfører værdi. På hvilken måde tilføjer enhver arbejder nyt *arbejde* og dermed ny værdi?«52 Men dette er jo et meningsløst spørgsmål, da arbejderen netop *ikke* tilføjer ny værdi ved at tilføje nyt arbejde (som er den kvalitative bestemmelse), men udelukkende ved at tilføje mere *arbejdstid*. Og det er da heller ikke Marx, som er idiot, men oversættelsen, som

48. MEW 23/192, da. s. 302, hvor den samme passage lyder: »... en proces, hvori både mennesket og naturen deltager, en proces, hvor mennesket på eget initiativ iværksætter, regulerer og kontrollerer sit stofskifte med naturen.«

49. MEW 23/198, da. 310. Rettet i forhold til den danske.

50. MEW 23/201, da. 313. Rettet.

51. Eksempelvis s. 315 (MEW 23/202), hvor »arbejdstid« bliver til »arbejde« i 9. og 18. In.f.o., mens det i 5. In.f.n. korrekt anføres som »arbejdstid«.

52. (MEW 23/214), da. 329, vores fremhævelse.

er positivt forkert. På de to efterfølgende sider demonstrerer Rhodosoversættelserne til fulde, at de end ikke mestrer at gengive Marx' dobbeltbestemmelse af arbejdsbegrebet. På side 331 når de frem til en ren og skær tildigtning af noget, som de kalder »arbejdets værdi«. Hvor Marx selv beskæftiger sig med forandringer i *produktets værdi* som følge af forandringer i arbejdstidens længde, skriver han ifølge Rhodosudgaven om »*arbejdets værdi*«. ⁵³

Rhodosoversættelsen indeholder et indirekte angreb på merværditeorien ved at »fjerne« eller »forbedre« Marx' distinktion mellem arbejde og arbejdstid. Den forkerte og usystematiske oversættelse vanskeliggør forståelsen af værdibestemmelsen og dermed også grundlaget for en forståelse af merværditeorien. Også på dette punkt er Rhodosoversættelsen en begrebsmæssig reduktion af Marx til Ricardo.

I afsnittet om intensivering af arbejdet (kap. 13) finder man en helt skæv oversættelse, som omfatter både arbejdsbegreb og produktivkraftudvikling.

I Marx' analyse af arbejdets intensivering ved indførelse af maskineri og storindustri får vi at vide, at hermed modificeres arbejdstidens bestemmelse, nemlig når arbejdsdagen forkortes. I Rhodosudgaven læser man følgende: »Foruden måleenheden arbejdstid som en 'udstrakt størrelse' har vi nu målet for arbejdets fortætningsgrad«. ⁵⁴ Her lykkes det Rhodosoversættelsen at vende hele sammenhængen på hovedet. Når den skriver »måleenheden arbejdstid« må det betyde »arbejdstiden som måleenhed for værdistørrelsen«. Men i virkeligheden skriver Marx om en ny bestemmelse af *selve arbejdstiden*, nemlig dens længde, som han hidtil har beskæftiget sig med, og dels dens fortætningsgrad, som er specifik for arbejdsintensiveringen. Fortætningen af arbejdstiden består i en »forhøjet anspændelse af arbejdskraften« eller en »sammenpresning af en større arbejdsmasse i en given tidsperiode«. Den mere intensive arbejdstime skaber således mere værdi end den mindre intensive, fordi den *frigør mere arbejde fra sin bærer, arbejderen eller arbejdskraften*. Dette kalder Marx, at »mere arbejde bliver gjort flydende« hvilket ikke kan ses i Rhodosoversættelsen, hvor det slet og ret bliver gjort til »mere arbejde«. ⁵⁵ Karakteristisk for arbejdsin-

53. (MEW 23/216), da. s. 331: »Den mængde arbejde, det bliver tilføjet bomulden, er seks gange mindre end med den gamle metode, og følgelig er *arbejdets værdi* kun en sjettedel af den tidligere værdi.« Vores fremhævelse.

54. Da. 595. I MEW 23/432 lyder sætningen: »Neben das Mass der Arbeitszeit alt 'ausgedehnter Grösse' tritt jetzt das Mass ihres Verdichtungsgrad.« Det kunne oversættes således: »Foruden målingen af arbejdstiden som en 'udstrakt størrelse' kommer nu målingen af dens fortætningsgrad.«

55. MEW 23/433, da. 595-96. At arbejdskraft gøres flydende hænger snævert sammen med den måde, hvorpå arbejdet »klæber« til sin bærer, arbejderen. I produktionsprocessen gøres det »flydende« ved at forbinde sig med sin genstand, produktet. Sml. MEW 23/195: »Was auf seiten des Arbeiters in der Form der Unruhe erschien, erscheint jetzt nun als ruhende Eigenschaft, *inder Form des Seins*, auf seiten des Produkts.« Vores fremhævelse, som betyder »i værensform« eller »i eksistensform« er simpelthen slettet i Rhodosudgaven, sikkert fordi det er en typisk hegeliansk formulering og betragtningsmåde. Da. s. 306: »Hvad der hos arbejderen viste sig som en bevægelse, viser sig nu i produktet som en fikseret egenskab.« Når sammenhængen mellem arbejder og arbejde ikke gribes, kan arbejdet selvfølgelig heller ikke gøres »flydende«.

tensivering er netop, at der *ikke* tilsættes mere arbejde i betydningen *arbejdstid*, men at den samme arbejdstid får en større værdiskabende evne, fordi den fortættes. Fortætningen er »arbejderens evne til at gøre mere kraft flydende i et givet tidsrum«. ⁵⁶ Rhodosoversættelsens popularisering forkorter Marx' forsøg på en stringent analyse helt ud af teksten.

Konklusionen bliver dobbelt. For det første er der tale om en teoretisk, indholdsmæssig revision, som udsletter den metodiske forbindelse mellem Marx og Hegel og udvisker forskellen på Marx og Ricardo. Denne type misforståelse gør det muligt for de neokeynesianske »marxister« - f.eks. Sweezy og Joan Robinson - at tage Marx til indtægt for deres revisionisme. For det andet peger den politiske tendens i oversættelsen direkte mod Stamokapopfattelsen. DKP'erne kan altid påberåbe sig Marx som ophavsmand til deres »folkelige« korstog mod »storkapitalen«. »Allerede Karl Marx skrev jo om 'arbejderbefolkningen' i Kapitalen«, vil Knud Jespersen og Gelius Lund med fuld ret kunne hævde, »se f.eks. bare side 621, hvor der står 'Den del af befolkningen...'.« Og så kan »revolutionsromantikere« og »venstreekstemister« - inklusive Karl Marx - fortsat tale om *arbejderklasse* og henvise til det samme sted i MEW 23, side 454, hvor der vitterligt står »Den del af *arbejderklassen*...«

Selv om man ikke skulle tro, at det var muligt at synke dybere, lykkes det alligevel i 3. bind af dette »pinligt nøjagtige makværk« som Gelius Lund kalder oversættelsen. I 3. bind skriver Marx, at kapitalen kun kan komme ud af en krisesituation ved at forøge *merarbejdstiden* relativt. I Rhodosudgaven kommer kapitalen ud af krisen ved at udvide den relative *overarbejdstid*! ⁵⁷ Og så kan vi i fuld overensstemmelse med Marx formulere parolen: Knus Kapitalen - nægt overarbejde!

Ind imellem kan man komme til at spekulere over, hvad Witt-Hansen egentlig mener med sine bemærkninger i Registerbindet: »...man fik medarbejdere med særlig indsigt i emnets sproglige og faglige problemer til at deltage i det redaktionelle arbejde. Gelius Lund ... har beredvilligt stillet hele sin Marx-sagkundskab til rådighed under forsøget på at give de redaktionelle problemer en så smuk løsning som muligt. Intet manuskript er gået i trykken uden forudgående drøftelse med Gelius Lund«. ⁵⁸

Mange af os ville have foretrukket en korrekt oversættelse frem for en »smuk løsning«.

Kritikken af Kapitaloversættelsen er naturligvis ikke færdig med det, som foreligger her. Der mangler f.eks. en gennemarbejdet diskussion af oversættelsen af »*verwertung*«, som hos Rhodosoversætterne hedder »værdiøgning«

56. MEW 23/434: »... Kondensation der Arbeit ... nämlich die Fähigkeit des Arbeiters, mehr Kraft in gegebener Zeit flüssig zu machen...« Da. s. 597: »... fortætning af arbejdet, idet arbejderen bliver i stand til at frigøre mere arbejde end før i løbet af en given tid.«

57. MEW 25/262, 1. In.f.o., da. 3:2, s. 331, 13. In.f.o.

58. Registerbind, s. 5.

og hos en række andre oversættere »valorisering«. Desuden mangler en genarbejdet kritik af Rhodosoversættelsens problemer i 1. kapital om varen. Begge disse temaer vil vi forhåbentlig kunne vende tilbage til ved en senere lejlighed.⁵⁹ Enhver slags materiale, som kan fortsætte oversættelsesdiskussionen og kritikken, kan sendes til MODTRYK og KURASJE. Vi modtager materiale, indtil der foreligger en nyoversat Kapital.

En oversættelse af Grundrisse

Som tidligere anført er forlaget Rhodos nu på vej med en oversættelse af Grundrisse, lettere forkortet, med den samme redaktion, samme oversættere og samme retningslinjer for oversættelsen. Hvad der førte til en upålidelig oversættelse og revisionistisk omfortolkning af Kapitalen, vil føre til en fuldstændig uigenkendelig gendigtning af Grundrisse. Denne påstand er dels begrundet i Kapitaloversætternes hårdnakkede forsvar af deres oversættelse og dels redaktionsgruppens forhold til det tidligere udsendte udvalg af Grundrisse. I 1970 udgav Kjeld Schmidt en oversættelse af et udvalg af Grundrisse. Den Rhodosredaktion, som nu har planer om at udgive Grundrisse - og heraf især Gelius Lund - har af de samme grunde, som har ført til den forvanskede Kapitaloversættelse, fuldstændig afvist, at principperne i det allerede oversatte udvalg skulle kunne lægges til grund for den nye oversættelse.

Grundrisse er kun et råmanuskript fra Marx side, et forarbejde til *Kapitalen*, skrevet i 1857-1858; første gang udgivet i Moskva i 1939-41. Til forståelsen af Kapitalen er Grundrisse et meget centralt skrift, fordi den dels er en samlet fremstilling af teorien - omend i skitseform - som er indeholdt, men ikke afsluttet i Kapitalen; og fordi den dels viser, at de hegelske kategorier er mere end et koketteri fra Marx's side. De hegelske kategorier spiller en så central rolle, at enhver mangel på fortrolighed med disse kategorier og ethvert forsøg på at udviske disse kategorier, må føre til »forbedringer« af samme slags som ved Kapitaloversættelsen.

Fremkomsten af Grundrisse i Vesteuropa efter 2. verdenskrig har som bekendt ført til et gennemgribende opgør med enhver *revisionistisk* omfortolkning af Kapitalen.⁶⁰

Deri ligger Grundrisse's *politiske betydning*. Deri ligger den politiske betydning i, at Grundrisse *ikke* oversættes efter »fleksible oversættelsesprincipper«, sådan som det er tilfældet med Rhodosoversættelsen af Kapitalen. En oversættelse af Grundrisse, som ikke »forbedrer« og dermed forfalsker, vil gøre det

59. To nye bøger kan give flere indfaldsvinkler til oversættelseskritikken, nemlig »Videnskab og kapital«, som MODTRYK/KURASJE udgiver i begyndelsen af juni, og Reichelt: »Kapitalarbejdet logiske struktur hos Karl Marx, som KURASJE har udsendt i maj. Interessant er også, at end ikke Rhodos' andre udgivelser finder Kapitaloversættelsen anvendelig. Se M. Masuch: »Uddannelsessektorens politiske økonomi«, Kon. 1974. s. 4.

60. Jvf. eksempelvis: *Roman Rosdolsky*, Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen »Kapital«, Frankfurt a.M. 1969.

endnu vanskeligere for de revisionistiske politiske bevægelser at påberåbe sig Marx som bevis for deres revisionismes berettigelse.

De forlagspolitiske aspekter.

På de foregående sider har vi forsøgt at vise, at det ikke er tilfældigt, at der kommer to forskellige udgaver af Marx' Grundrisse på det danske bogmarked. Det er beklageligt, men nødvendigt i betragtning af Kapitaloversættelsens mangler, forskydninger og fortolkninger.

Forud for offentliggørelsen af MODTRYK/KURASJEs Grundridsprojekt er gået en række forhandlinger med forlaget Rhodos. Så snart det blev klart, at Rhodos ville udgive Grundrids, henvendte vi os til dem og oplyste, at vi faktisk længe havde været i gang med et oversættelsesprojekt. Vi pegede på, at vi *ikke* ville opgive vores projekt af tekniske eller økonomiske grunde, men at vi ville indstille det, hvis vi kunne få en klar og tilfredsstillende begrundelse for *for det første* kritikken af Kjeld Schmidts tidligere oversættelse. *For det andet* ville vi have oplyst, hvilke principper, man ville lægge til grund for den nye Grundrids-oversættelsen. Vi gjorde det samtidig klart, at en Grundrids-oversættelse, som mindede om Kapital-oversættelsen, ville være et uacceptabelt grundlag for os.

Rhodos besvarede aldrig disse spørgsmål. De trak sagen i langdrag og endte med på opfordring at meddele, at de af »produktionstekniske grunde« måtte gennemføre deres Grundridsudgave. Samtidig indledte de deres subscriptionskampagne.

Vi har sådan set aldrig ønsket den forlagspolitiske krig, som nu er indledt. Vi ønsker ikke at monopolisere den marxistiske litteratur, men vil kræve, at Rhodos udgiver kvalificerede bøger, når de trænger ind i et område, som de åbenlyst mangler de indholdsmæssige forudsætninger for at udfylde. Som sådan er Rhodosudgivelsen ikke primært en trussel mod MODTRYK og KURASJE som forlag, men snarere mod hele venstrefløjen. De store, kommercielle forlag vil aldrig kunne forbinde sig hverken politisk eller arbejdsmæssigt med venstrefløjens diskussion.

VIDENSKAB OG KAPITAL

Oversat fra »Wissenschaft und Kapital«, München, Rotzegg, med efterskrift af oversætterne. Udkommer i juni på forlagene:

KURASJE

MODTRYK

Ny - helt omarbejdet udgave

Køn, identitet, rolle

Hans Hessellund

Psykoseksuel differentiering

Arbejdstekster til psykologi og pædagogik 14

Redaktion: Jens Bjerg

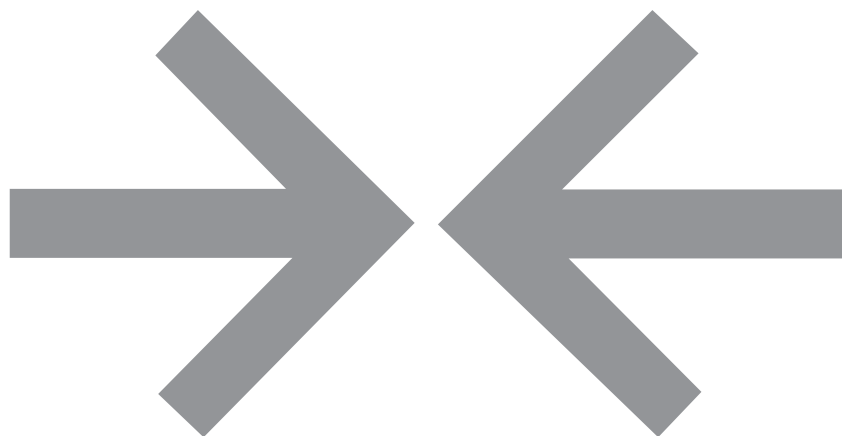
De problemer, som især diskuteres, er:

1. Psykologisk kønsoplevelse og biologisk kønsbestemmelse.

2. Den personlige identitet som mand eller kvinde i forbindelse med menneskelig socioseksuel adfærd og rollefordeling.

3. Udviklingsbetingelser, forløb og lovmæssigheder for erhvervelsen af disse individuelt farvede maskuline og feminine karakteristika.

Den nye udgave foreligger til efterårssemestret.

KURASJE

ADRESSE: KURASJE, Krystalgade 16/14,
1172 København K, Danmark.

GIRO NR.: 7 16 60 44.

LØSSALG:

Nr. 1:	udsolgt
Nr. 2-3:	udsolgt
Nr. 4:	7,50 kr.
Nr. 5-6:	20,00 kr.
Nr. 7:	10,00 kr.
Nr. 8:	10,00 kr.
Nr. 9:	15,00 kr.
Nr. 10:	15,00 kr.

ABONNEMENT:

Nr. 1-4:	udsolgt
Nr. 5-8:	30,00 kr.
Nr. 9-12:	40,00 kr.

**Bestilling sker ved indbetaling af ét af disse beløb.
Anfør på girotalonen, hvad betalingen dækker.**